POLIROM

Convorbiri cu Schopenhauer

Volum alcătuit şi îngrijit
de Cristian Bădiliţă

Texte din: C. Challemel-Lacour, Frédéric Morin, Contele Louis-Alexandre Foucher de Careil

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 3, P. O. Box 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:
Convorbiri cu Schopenhauer – Iaşi, Polirom, 1998
168 p.; 18 cm. – (Plural)

ISBN: 973-683-156-6

CIP: 14(430) Schopenhauer, A.
929 Schopenhauer, A.

Printed in ROMANIA

Convorbiri cu Schopenhauer

Traducere de Ana Florescu
Postfaţă de Toader Paleologu

POLIROM
1998

C. Challemel-Lacour

Un budist contemporan în Germania: Arthur Schopenhauer*

Antichitatea, atît de bogată în originali, n-are, poate, caractere mai ciudate decît filozofii. Culegerea lăsată de Diogene Laertiu este o adevărată galerie de excentrici. Ce este celălalt Diogene, care-și rostogolește cinic „locuința" pe străzile Atenei, aruncîndu-și în dreapta și în stînga apoftegmele caustice!? Ce este Pyrrhon, care, punîndu-și scepticismul în practică, nu merge decît înconjurat de un cortegiu de prieteni obligați să vegheze asupra zeilor lui!? Ce este însuși Socrate, cu eternele-i hoinăreli și mania de a pune în încurcătură oamenii – ce sînt toți aceștia dacă nu niște umoriști, ca să folosesc cuvîntul cel mai cuminte, cărora n-am putea – și pe bună dreptate! – să le aplicăm regulile comune!? Ar trebui să-i

---

* *Revue des deux mondes*, 15 mai, 1870.

răsfoim pe bollandiști pentru a găsi, la sfinții din Evul Mediu, cuvinte și stiluri de viață tot atît de bizare.

Filozofii noștri n-au nicidecum asemenea ciudățenii. Oricare ar fi doctrina pe care o profesează, ei trăiesc ca toată lumea și nu există nici un mijloc de a distinge, nici după felul de a fi, nici după haine, un pozitivist de un metafizician. De aceea ni se pare o raritate vrednică de atenție un filozof contemporan, autor al unei doctrine ciudate și profunde, care trăiește conform acestei doctrine, care, de exemplu, a rămas celibatar *din principiu metafizic*, și această raritate o reprezintă filozoful german Arthur Schopenhauer. Numele său este destul de des rostit în Franța de zece ani încoace. Acest filozof a făcut, la noi, obiectul cîtorva lucrări mai mult sau mai puțin valoroase, dar care nu oferă, cred eu, o idee suficientă, nici măcar foarte precisă, despre personaj și despre doctrina sa.

Doctrina respectivă a făcut mare vîlvă în Germania, într-o anumită perioadă. Schopenhauer a întîlnit, în cele din urmă, după o lungă așteptare, cîțiva discipoli fervenți, care i-au cules cu religiozitate cuvintele, scrisorile, obiceiurile și care, adesea, cu tot atît de puțină prudență cîtă pietate, s-au grăbit să-i facă publice pînă și slăbiciunile. G. Gwinner, Otto Lindner, J. Frauenstaedt au povestit, rînd pe rînd, ceea ce știau despre el;

fiecare a pretins onoarea de a-l fi cunoscut mai bine decît ceilalți, iar această emulație n-a întîrziat să degenereze în gelozie și certuri. Un critic merituos, R. Haym, care pare să se considere cu plăcere lichidatorul filozofiilor decăzute și care odinioară, într-o carte remarcabilă, a făcut bilanțul postum al hegelianismului, a rezumat dezbaterea în termeni, după părerea mea, de o severitate excesivă. Au intervenit și alți critici, dîndu-şi verdictul din puncte de vedere diferite : Hoffmann, în numele celei mai înguste ortodoxii, K. Gutzkow, în numele patriotismului radical. După cum se vede, dispunem de o mulțime de documente. În prezent, această discuție aprinsă și destul de zgomotoasă a încetat și e lesne de observat că între admirație și dispreț rămîne, ca întotdeauna, loc pentru o apreciere imparțială și moderată.

Doctrina e încă vie, poate să dispară ca multe altele, care n-au făcut mai puțină vîlvă la vremea lor; dar vor rămîne, fără îndoială: figura interesantă a unui filozof, vrednică de studiat, și o doctrină care corespunde, în filozofie, uneia dintre dominantele secolului, acelei melancolii ce domnește în poezie de peste cincizeci de ani, contaminînd multe minți serioase. Adaug că, pe lîngă filozof, există, în Arthur Schopenhauer, un mare scriitor și un gînditor, iar de la aceștia nimic nu se pierde : ei împrăștie germeni pe care suflări

imprevizibile, curenți ascunși îi poartă, și ne mirăm adesea văzînd cum acești germeni dau roade în ținuturi îndepărtate, fără să putem spune de unde vin.

I

Ne-am obișnuit prea mult să considerăm sistemele filozofice în sine (fără a ține seama suficient de împrejurările în care ele au fost elaborate ori de geniul deosebit care le-a zămislit) și să le tratăm ca pe o dezvoltare algebrică, pentru a spune așa, a unui anumit număr de principii generale. Or, nu așa se formează sistemele: filozofia nu este o știință impersonală, la care orice neînsemnat își aduce contribuția, iar apoi i se șterge numele de pe lista muncitorilor. Ea se compune din mari creații care-și răspund una alteia, se înlănțuie, fiecare purtînd pecetea unui geniu și a unui suflet orînduindu-și ideile sub influența complexă a temperamentului și a educației. În loc să supunem sistemele unei critici abstracte, ale cărei reguli se schimbă după convingerile „judecătorului", ar fi timpul să li se aplice critica pozitivă și psihologică, atît de fericit utilizată în zilele noastre în studiul operelor literare. Asta îmi propun să încerc aici, și ne putem aștepta să descoperim relații foarte strînse

între doctrina și caracterul pe care le voi prezenta în continuare.

Mai întîi, un cuvînt despre soarta deosebită a acestei doctrine. Se știe ce se întîmplase în Franța cu filozofia după 1848, precum și imensul dispreț cu care era ea tratată de către public și în învățămînt. De-abia dacă începe să-și revină, încet, în zilele noastre. O asemenea catastrofă s-a produs în aceeași perioadă în Germania. O doctrină domina acolo în mod aparent suveran. Ea pătrunsese adînc în religie și politică, fiind prezentă în toată viața țării. Deodată vălul se rupe și se pare că pentru prima oară doctrina respectivă e judecată cu deplină libertate. Nu doar că își pierde autoritatea, dar, în același timp, i se spulberă și respectul de care se bucura. Această prăbușire rapidă a hegelianismului atrage după sine ruina oricărei alte filozofii; nu se mai văd, ca după un uragan, decît rămășițe de doctrine plutind haotic, iar gîndirea speculativă nu mai oferă decît imaginea unui cîmp devastat. Tocmai în acest moment numele lui Schopenhauer țîșnește în lumină. Într-o bună zi, Germania află, nu fără surpriză, că are, fără să știe, de treizeci de ani, un mare prozator necunoscut, ba chiar mai mult decît atît, un gînditor profund; opinia publică, pînă de curînd dezabuzată de orice speculație, se năpustește asupra lui. Istoriile filozofiei, pline de numele lui Schelling, Fichte, Hegel, nu

cunoșteau acel nume; dar el recuperează rapid timpul pierdut – dreptatea, pe care atît a așteptat-o, cu o certitudine orgolioasă, s-a împlinit în foarte puțini ani și, în timp ce rivalii săi părăsiți de-abia își păstrează cîțiva rari adepți, el moare, în 1860, aproape în plină glorie.

Totul surprinde în destinul acestei doctrine, începînd cu lunga obscuritate sub care a stat îngropată, căci Schopenhauer nu este unul dintre filozofii ale căror limbă și idei îndepărtează, prin dificultatea de a le pricepe, cititorul de bună credință; nu există, trebuie să mărturisim, un scriitor mai limpede; el posedă cu vîrf și îndesat o calitate puțin obișnuită în Germania și pe care nu ne-am aștepta deloc să o găsim la un filozof: plăcerea lecturii. De altfel, el nu are nimic comun cu acei filozofi puțin atrăgători pentru inteligențele meditative, care se joacă ușuratic pe deasupra problemelor; el sapă adînc, gîndirea sa nu atinge nici un subiect fără a nu lăsa în urmă, ca un plug de oțel, o brazdă adîncă, vie și strălucitoare. Dacă neșansa lui Schopenhauer și a doctrinei sale nu se poate lesne explica, renașterea neprevăzută a unui sistem îngropat, faima rapidă pe care o dobîndește, strălucirea pe care o răspîndește în jur atrăgînd spre sine toate privirile sînt și mai uimitoare. Această doctrină șochează, pe bună dreptate, gusturile cele mai pregnante ale contemporanilor. Istoria este

una dintre slăbiciunile vremii, iar Schopenhauer nutrește pentru istorie același dispreț ca și Descartes. Politica este o febră de care nimeni nu scapă, iar lui puțin îi pasă de politică. Nu se mulțumește să-i atace cu violență pe demagogi sau, mai degrabă, pe politicieni, indiferent de partid, și pe reformatorii de orice culoare, ci merge pînă la a declara (în Germania, băgați de seamă!) patriotismul drept cea mai idioată dintre pasiuni, pasiunea proștilor. Pe la 1850, într-o vreme în care atîtea decepții întunecă mințile și cînd nenorociri cumplite îi umplu pe oamenii cumsecade de o amărăciune absolut justificată, aduce el măcar vreo cîteva idei capabile să redea curajul!? Dimpotrivă, după el, culmea nebuniei este să vrei să fii consolat, înțelepciunea constînd în a înțelege absurditatea vieții, deșertăciunea tuturor speranțelor, inexorabila fatalitate a nenorocirilor legate de existența umană. Ne aflăm, oare, în fața unui modern? Nu, ci a unui budist pentru care repaosul rezidă în absoluta detașare, care ne arată, ca unică binecuvîntare și recompensă hărăzită sfinților, aneantizarea voinței. Un astfel de sistem n-are, desigur, nimic atrăgător; el este în măsură mai degrabă să scandalizeze decît să încînte o epocă mîndră de civilizația și preaplină de puterea ei. De unde vine, așadar, faptul că scandalul, care la început n-a fost suficient ca să-l scoată din obscuritate, mai tîrziu n-a devenit un obstacol în fața norocului său?

Pun întrebarea fără a încerca să răspund la ea; dar nu mă pot împiedica să constat cu surprindere o perfectă analogie între vicisitudinile acestui destin și acelea prin care a trecut pozitivismul la noi; poate că această analogie va lumina puțin misterul. Cele două doctrine nu se aseamănă defel; mai precis, ele sînt complet opuse una alteia în spiritul lor, în evoluție și, mai ales, în concluzii. Doctrina pozitivistă sfîrșește în deplin optimism, pentru că se bazează pe ideea unei evoluții progresive a lucrurilor prin care, în cele din urmă, totul se justifică; ea deschide societăților umane surîzătoarea perspectivă de a se vedea într-o bună zi constituite după un plan conform rațiunii științifice. Pentru Schopenhauer, viața este și va rămîne rea, iar viitorul nu rezervă nimic bun nici individului, nici societăților. Totuși, acestor două doctrine atît de opuse le-a fost la fel de greu să iasă din umbră; autorii lor au fost nevoiți multă vreme să protesteze vehement împotriva uitării care-i acoperea și contra succesului doctrinelor acreditate. Ei s-au dedat fără rezervă exceselor orgoliului rănit care preferă să acuze, pentru nenorocul lor, mai degrabă persoanele decît împrejurările. Apoi, după ce au scăpat de blestemul ce apăsa asupra lor – grație zelului fierbinte al unei mîini de discipoli –, o dată ajunse la notorietate, aceste doctrine au cucerit fără drept de apel o mulțime de conștiințe; ele și-au

văzut autoritatea crescînd cam în același timp și în împrejurări asemănătoare. Pozitivismul a profitat de lipsa de credit a studiilor filozofice pentru a subjuga mințile obosite, declarînd că nu urmărește și nu admite decît adevăruri demonstrabile; el a făgăduit inteligențelor o odihnă deplină, cu condiția ca ele să nu se atingă sub nici o formă de metafizică – o condiție dură, într-adevăr, care se aseamănă un pic cam mult cu procedeul sumar folosit de Origen pentru a evita tulburarea datorată patimilor. La fel, și doctrina filozofului german vrea să treacă drept pozitivă, dar într-un sens diferit; ea pretinde să ridice, în locul unor abstracții, un edificiu de adevăruri practice culese din cîmpul experienței, să îmbrățișeze viața în toate detaliile sale și să o explice prin observații pe care fiecare poate să le verifice; ea face apel la autoritatea irecuzabilă a experienței cotidiene, după cum pozitivismul apelează la autoritatea științei. Exista așadar, și de o parte, și de cealaltă, pentru mințile sătule de utopii filozofice, o seducție de care acestea s-au lăsat atrase la început și de care le-a trebuit apoi ceva timp ca să scape.

Mai mult, sper ca viața filozofului nostru să limpezească unele din aspectele pe care tocmai le-am indicat.

Arthur Schopenhauer s-a născut la Danzig, în 1788. Foarte sensibil la onoarea de a nu fi german, el se pretindea de rasă olandeză și vedea

în ortografia numelui său o dovadă în acest sens. Tatăl său, dintr-o veche familie nobilă, făcuse avere din afaceri, manifestîndu-se ca un spirit deosebit de activ și autoritar; de altfel, era o fire mîndră, încăpățînată, un om puțin maleabil și probabil destul de greu de suportat. În 1793, atunci cînd bătrînul oraș hanseatic a trebuit să renunțe la independență, republicanul nostru se stabili la Hamburg, ca să nu cadă sub dominația Prusiei. Soția lui, mult mai tînără decît el, era acea Johanna Schopenhauer, autoare a unei respectabile monografii despre Jan van Eyck, precum și a unui număr considerabil de romane citite încă și astăzi, mai cu seamă unul dintre ele, *Gabriela*, unde sînt zugrăvite moravurile lumii bune și pe care Goethe a binevoit chiar să-l analizeze.

La Hamburg, ca și la Danzig, tatăl lui Schopenhauer ducea o viață pe picior mare: poseda statui, tablouri și o bibliotecă bogată mai cu seamă în lucrări englezești și franțuzești. Schopenhauer a fost așadar crescut în opulență; mai tîrziu, cînd a înțeles prețul independenței necesare unui filozof, făcînd din această independență o condiție de a filozofa, a nutrit o vie recunoștință față de cel ce i-o asigurase pînă atunci, recunoștință exprimată în termeni curioși în dedicația de pe una dintre lucrările sale: „Dacă mi-am putut dezvolta, zicea el acolo, toate forțele pe care mi le-a dăruit

natura, și dacă le-am folosit cum trebuie, dacă am putut să urmez impulsul geniului meu, să muncesc și să gîndesc pentru mulțimea de oameni care nu făcea nimic pentru mine, asta ți-o datorez ție, o, nobilul meu tată, strădaniei tale, prudenței, spiritului tău de economie și grijii tale pentru viitor. Fii binecuvîntat pentru că m-ai sprijinit în această lume, unde fără tine aș fi pierit de o mie de ori". Tatăl său ar fi vrut să facă din el un negustor; dar copilul arăta o extremă repulsie față de această carieră. S-a crezut că repulsia va fi învinsă îngăduindu-i-se să călătorească după plac. I s-a promis o călătorie de doi ani, cu condiția ca apoi să se consacre afacerilor. A acceptat tîrgul și a cutreierat împreună cu tatăl său o bună parte din Europa. La sfîrșitul acestei perioade s-a angajat într-o casă de comerț din Hamburg. Lucra acolo de cîteva luni cînd tatăl său a murit. Nu se socoti nicidecum dezlegat prin aceasta de cuvîntul dat și se strădui în continuare să îndeplinească voia tatălui; drept urmare, căzu într-o atît de adîncă melancolie, încît mama lui, obosită de văicărelile sale, i-a redat libertatea. Avea nouăsprezece ani: se grăbi spre băncile gimnaziului, pentru a recupera timpul pierdut.

La rîndul ei, doamna Schopenhauer putu după aceea să se dedice fără opreliști preocupărilor ei literare și mondene, stabilindu-se la Weimar. Trăia în cercul lui Goethe, însoțită de fiica sa,

Adele, căreia marele poet îi laudă undeva talentul pentru declamație. Se părea că era femeie pînă în vîrful unghiilor. Cavalerul Anselm Feuerbach, marele criminalist, tatăl filozofului, scria în 1815, vorbind despre cunoștințele pe care și le făcuse la Weimar: „Doamna consilier Schopenhauer, văduvă bogată, ține aici salon literar. Vorbește bine și mult. Are foarte mult spirit, dar inimă deloc. În plus, este cît se poate de cochetă și zîmbitoare de dimineața pînă seara. Dumnezeu să mă păzească de o femeie atît de spirituală! Fiica ei, o gîsculiță, îmi spunea deunăzi: Pictez florile cu un talent surprinzător". E un portret care i se potrivește exact și nu mi-e greu să pricep de ce, avînd în vedere caracterul său, Schopenhauer nu s-a putut înțelege perfect cu mama sa. Pentru a-și continua studiile, el hotărî să vină la Weimar și să lucreze sub îndrumarea unui profesor particular. Mama sa consimți, însă cu condiția să nu locuiască împreună. De ce? „Eu cunosc foarte bine calitățile tale, îi scria ea. Ceea ce mă îngrijorează, însă, este felul tău de a fi și de a vedea totul; văicărelile pentru lucruri inevitabile, mutrele tale posomorîte, părerile ciudate pe care le debitezi cu tonul unui oracol căruia nu i se mai poate obiecta nimic. Toate acestea mă obosesc și mă necăjesc. Mania ta de a te certa, de a te văita de prostia oamenilor și de nefericirea lumii nu mă lasă să dorm și mă fac să visez urît." Este

evident că relațiile cu mama sa sînt reci; sînt relațiile unui om care crede că are o misiune de îndeplinit; în severitatea cu care tratează femeile se recunoaște lesne influența stăruitoare a amintirii materne.

Schopenhauer, care are teorii despre toate cele, a născocit și una destul de ingenioasă, deși contestabilă, despre participarea fiecăruia dintre părinți la constituirea profilului moral al copilului. El se sprijină pe mai multe fapte interesante culese din istorie. Conform acestei teorii, ceea ce este fundamental și primordial – caracterul, pasiunile, înclinațiile – se moștenește de la tată; inteligența (facultate secundară și derivată) provine în mod esențial de la mamă. În rest, caracterul și inteligența, prin conlucrare, creează combinații atît de neașteptate și de complexe, încît e foarte greu să ne dăm seama ce anume aparține fiecăruia dintre elementele asociate. Acestei teorii, care se leagă de principiile înseși ale doctrinei sale, Schopenhauer se laudă a-i fi găsit cel puțin o confirmare categorică în propria biografie – pretenție cam specioasă. El este bănuitor și posomorît ca tatăl său, spiritual și subtil ca mama sa. Iată-l încă de pe acum așa cum va rămîne pînă la sfîrșit; putem întrevedea deja care vor fi caracteristicile filozofiei sale.

La Universitatea din Göttingen studiază simultan, conform tradiției germane, mai multe

domenii : medicină, istorie naturală, filologie, filozofie. Frecventează sălile de disecție și este pasionat de fiziologiștii francezi. „Nu-mi vorbiți, vă rog, scria el încă din 1852 unuia dintre discipolii săi, despre fiziologie sau psihologie înainte de a-i fi asimilat și aprofundat pe Cabanis și Bichat." În același timp citește nesățios Kant și Platon. Învățătura lui Fichte se afla în culmea gloriei la Berlin. Merge și urmărește cursurile ilustrului profesor, protestînd însă prin zeflemeli ale căror urme au rămas în caietele sale de student. Ideile lui Fichte au exercitat o oarecare influență asupra sa, deși formulele algebrice ale filozofului repugnau inteligenței sale clare și atrase de concret ; patosul acela emfatic îi era de neînțeles ; dragostea lui pentru științele naturii se revoltă în fața disprețului arătat de Fichte naturii. Obscuritatea îl irită, considerînd-o drept o formă de șarlatanism ; voia ca eroarea să fie înfățișată măcar cu claritate.

Ridicarea Germaniei contra dominației franceze îl lasă, trebuie să spun, complet indiferent. În timp ce țara se pregătea de război, el candida pentru gradul de doctor la Universitatea din Jena, pe care l-a obținut cu teza intitulată *Despre cvadrupla rădăcină a principiului rațiunii suficiente*. A dedicat acest prim fruct al geniului său mamei care, citind doar primele cuvinte ale titlului, a exclamat : „Ah, ah! Asta-i o carte pentru

farmaciști”. Această scriere magistrală în care autorul se străduiește să stabilească idealitatea lumii va fi una din bazele sistemului său; el demonstrează că principiul rațiunii suficiente îmbracă patru forme distincte, conform celor patru clase de obiecte cărora li se aplică și care alcătuiesc lumea, dar că el este identic în ciuda diversității aplicațiilor sale și n-are valoare decît pentru cunoașterea umană a cărei lege fundamentală este. Goethe, foarte puțin dornic să se preocupe de materiile metafizice, remarcase această lucrare. Cînd Schopenhauer se întoarse la Weimar, el îl primi și vorbi apoi cu stimă despre acest tînăr „greu de înțeles”. Era în acea perioadă prins de lucrările sale despre lumină și culori; îl găsi pe Schopenhauer foarte dispus să-i accepte punctele de vedere și, într-adevăr, Schopenhauer și le-a însușit într-o scriere despre viziune publicată în 1816.

Goethe i se înfățișa ca tipul geniului contemplator; impasibilitatea disprețuitoare a poetului, care era deopotrivă superioritate de spirit și resemnare spinozistă, i se părea de pe atunci a fi expresia ultimă a înțelepciunii înseși; vedea în aceasta aplicarea religiei Vedelor, pe care le studia în aceeași perioadă sub îndrumarea lui F. Maier. Lumea frivolă a curții de la Weimar, foarte preocupată de jocuri de societate, teatru și mici intrigi, nu-i plăcea. Schopenhauer trăia retras,

evitînd contactul cu oamenii; îi compara pe aceștia cu niște arici care nu se pot atinge fără să nu se înțepe, dar nici să rămînă departe unii de alții fără să li se facă frig și să vrea să se apropie din nou; credea că a găsit adevărata distanță, pe care o manifesta printr-o politețe rece și riguroasă. În cele din urmă, se mută la Dresda. Aici rămase vreme de trei ani, plănuind în liniște o mare lucrare, trăind în singurătate dar fără austeritate, frecventînd teatrul, muzeele, raportînd totul, chiar și plăcerile, la obiectul meditațiilor sale. O întîmplare plină de haz, ce amintește cumva de bufoneriile profunde presărate în comediile lui Shakespeare, ne poate da o idee despre preocupările care îl absorbeau. Într-o duminică, se plimba printr-o seră din grădinile publice, plină de lume. Oprindu-se în fața unei plante exotice, își zicea cu voce scăzută: „Ce vrei tu să-mi spui, o, plantă, cu formele tale bizare? Ce voință se manifestă prin aceste culori strălucitoare, prin aceste frunze frumos decupate?" Unul dintre paznici, atras de atitudinea sa și luîndu-l drept nebun, îl urmări îndeaproape tot timpul cît a durat plimbarea, iar la ieșire îl întrebă cine este. „Bătrîne, răspunse Schopenhauer cu un aer solemn, dacă ai putea dumneata să-mi spui cine sînt, ți-aș rămîne foarte recunoscător..."

Marea lucrare, a cărei gestație dura de patru ani, apăru în sfîrșit. Se intitula *Lumea ca voință și reprezentare*, și conținea filozofia lui Schopenhauer,

ale cărei trăsături esențiale erau deja conturate. El explica lumea ca manifestarea pur inteligibilă a unei voințe identice la toate stadiile naturii, în ciuda varietății formelor nenumărate pe care le îmbracă. Încheia printr-un pesimism absolut, ceea ce merită a fi reținut ca dovadă că pesimismul acesta n-ar putea fi explicat nici prin împrejurări sociale – lucrarea fiind compusă și apărînd într-o epocă de speranță universală și renaștere națională –, nici prin dezgustul unui om deja blazat – Schopenhauer nu era un Werther, nu abuzase de nimic pînă atunci –, și nici prin dezamăgirile autorului, pentru că, deși nu vor întîrzia să apară în calea lui, nu suferise încă nici una.

Acest pesimism s-a născut dintr-un acord unic între vederile speculative ale filozofului și temperamentul său. Nu trebuie să mai spunem că își publică lucrarea cu certitudinea că o scrisese pentru eternitate, plin de acea amuzantă încredere în succes care e privilegiul autorilor tineri.

Cartea căzu însă imediat într-o uitare profundă, din care nu ieși decît după treizeci de ani. Cu siguranță că această neșansă n-a sporit bunăvoința, și așa fragilă, a autorului față de oameni în general, de germani în special, și mai ales față de filozofii care se bucurau de succes. Schopenhauer plecă să-și plimbe proasta dispoziție în Italia. Avem notele sale de călătorie; nu se găsește în

ele nimic din ceea ce satisface de obicei curiozitatea banală în povestirile de acest gen, descrieri de peisaje sau monumente, întîlniri ocazionale, aventuri în hoteluri, impresii de orice fel. Schopenhauer merge la teatru, vizitează bisericile, monumentele, muzeele, străzile, caută nu numai frumosul, ci și frumoasele, iar notațiile sale sînt acelea ale unui observator. Privește totul din punct de vedere metafizic, totul devine fie comentariul, fie confirmarea filozofiei sale; nu-și transcrie remarcile și experiențele ca atare, ci le traduce în limba filozofiei, făcînd din ele o piatră de încercare a sistemului său. Cîți oameni am văzut căzuți pradă unei asemenea îndeletniciri! Nu e doar orgoliu, ci o boală specială, care poate avea consecințe dezastruoase, și pe care aş numi-o bucuros ipohondrie filozofică. Omul atins de această boală este prizonierul unei singure idei dominante care, crescînd la nesfîrșit, îi blochează perceperea firească a lucrurilor, îl izolează de ceilalți, îl umple de dispreț pentru cei care își îngăduie pur și simplu să simtă și să trăiască. Țintuit de stînca sa, el nu coboară niciodată în cîmpie, iar în acea singurătate, repliat asupra lui însuși, ascultă cum îi izvorăsc ideile așa cum alții își urmăresc evoluția bolii. Pentru el, viața, lumea se reduc la un singur punct, ideea ce-l stăpînește, a cărei fixitate îi imobilizează spiritul și a cărei greutate sfîrșește prin a-l strivi.

Oricare va fi fost de la început pesimismul lui Schopenhauer, este neîndoielnic că încăpățînata incubație a aceleiași idei nu l-a adus la exasperare; de aici excesele pesimiste ale filozofului nostru din ultimii săi ani. Această orientare exclusivă a spiritului său este cu atît mai supărătoare, cu cît sălășluia în el un observator de o admirabilă agerime. Aprecierile ingenioase abundă în notele sale de călătorie. A doua zi după sosirea sa la Veneția, scrie: „Cînd ajungi într-un oraș străin, unde totul este nou, limbă, moravuri și oameni, ai impresia, în prima clipă, că intri într-o baie cu apă rece. Simți o temperatură care nu-i a ta, suporți o presiune exterioară violentă, care te sufocă, nu mai ai nici o libertate asupra mișcărilor tale în acest mediu străin și, fiindcă totul te uimește la cei din jur, ți-e teamă că și pe ei totul îi uimește la tine. Prima impresie o dată depășită, cînd intri în armonie cu mediul și temperatura ambiantă, simți că apa rece e o binecuvîntare. Încetezi să te preocupi de persoana ta, îți îndrepți atenția asupra a ceea ce vezi și observi totul cu un sentiment de superioritate dat de ceea ce percepi fără a fi interesat direct". Iată ce remarcă fină și cît de subtil redată! Schopenhauer gusta artele, le aprecia mult și resimțea profund frumusețile lor; ca dovadă, e de ajuns să cităm această maximă fermecătoare: „Cu capodoperele artei trebuie să

te porți ca și cu marile personalități – să stai pur și simplu în fața lor și să aștepți ca ele să-ți vorbească". Schopenhauer nu avea nici una din afectările turistului vulgar; el vedea în această dorință turbată de a călători o ultimă rămășiță a existenței nomade; dar se înverșuna să vadă repede și bine, să pătrundă în miezul lucrurilor, însăși filozofia sa înlesnindu-i accesul. Despre indivizi, despre popoare, face considerații de unde se cuvine, bineînțeles, să înlăturăm exagerarea umoristică, dar care sînt riguros cizelate: „Trăsătura națională a caracterului italian, spune el, este totala lipsă de pudoare; această calitate constă în insolența care se crede bună la toate și în josnicia de a nu-și refuza nimic. Oricine are pudoare este prea timid pentru unele lucruri, prea orgolios pentru altele: italianul nu e nici una, nici alta; îl aflăm, după împrejurare, umil sau orgolios, modest sau îngîmfat, în praf sau în nori". Dacă ar trebui să caracterizez partea sclipitoare a talentului lui Schopenhauer, aș spune că el este, înainte de toate, un pictor al vieții și al capriciilor oamenilor, un moralist în sensul francez al cuvîntului; el este instruit la școala lui Montaigne, La Rochefoucauld, La Bruyère, Vauvenargues, Chamfort, Helvétius, pe care îi citează la fiecare pas: li se aseamănă, se hrănește, ca și ei, cu seva experienței, fără să-și facă iluzii în privința oamenilor, are, ca și ei,

perspicacitate, malițiozitate necruțătoare, dar se deosebește de ei prin aceea că, fiind un contemplator mai puțin interesat, ideile sale se sprijină pe o bază metafizică.

Unele investiții prost făcute îi diminuaseră averea. Schopenhauer, speriat de aceste pierderi și poate obosit de izolarea sa, vru să-și facă o carieră. Una singură era posibilă pentru el – învățămîntul. Fu admis ca *privat-docent* la Universitatea din Berlin, unde Hegel și Schleiermacher predau pe atunci cu mare succes. Schopenhauer era un bun vorbitor, își exprima ideile cu claritate și adesea cu forță, însă universitățile din Germania sînt un teatru al rivalităților, geloziilor, uneltirilor ascunse, adică tot atîtea dificultăți pentru un om neintrigant. Schopenhauer își dădu seama curînd cum stau lucrurile. Mai mult, nu toate adevărurile suportă proba discursului public; se știe că Immanuel Kant nu preda la catedră fondul doctrinei conținute de cărțile sale. Unele idei se pot propune cititorului solitar, dar ele nu pot fi enunțate fără risc în fața unui auditoriu numeros. Orice adunare de oameni, oricît de liberal ar fi fiecare în parte, este dominată de idei sau de convenții de care este imposibil să te ciocnești nepedepsit. După două încercări nereușite, Schopenhauer renunță la meserie și, ca urmare a acestui eșec, fu cuprins de dezgust pentru învățămîntul filozofic, dezgust transformat apoi în

iritare, care i-a inspirat un pamflet virulent contra filozofiei universităților. În ciuda unor stîngăcii, găsim în acest pamflet și altceva decît proastă dispoziție. El pleacă chiar de la ideea lui Schopenhauer despre filozofie, a cărei definiție exclude orice apreciere directă sau indirectă a utilității ei publice sau private. Marea obiecție împotriva acestui tip de învățămînt este că nu se poate preda o știință nedefinită și, adaug eu în spiritul doctrinei sale, o știință care nu poate fi definită. În plus, se cuvine remarcat că la sfîrșitul Evului Mediu, marii filozofi, inițiatorii gîndirii moderne, Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Hume, n-au predat niciodată; la fel și filozofii francezi din secolul al XVIII-lea, iar Kant pare, cel puțin ca profesor, să fi gîndit asupra adevărului aproape ca Fontenelle. Spinoza refuza catedra oferită de un elector la Universitatea din Heidelberg. „Nu știu, spunea el, între ce limite ar trebui să fie închisă libertatea de a filozofa pe care mi-o acordați cu condiția să nu tulbur ordinea stabilită." Dimpotrivă, este un fapt aproape general că în secolul nostru, în Franța, Anglia, Germania, nimeni nu se mai ocupa în mod științific de filozofie dincolo de zidurile universităților. Ca și în Evul Mediu, majoritatea filozofilor sînt azi profesori. Statele moderne, mai mult sau mai puțin împinse către liberalism și obligate să-și mențină poziția în pofida eforturilor partidelor

retrograde, favorizează filozofia în cadrul instituțiilor; aceasta a devenit un fel de religie laică și civilă ce trebuie protejată. Dar liberalismul politic are anumite condiții și, drept urmare, limitele sale; de aici, dificultățile manifestate în mai multe țări (în special în Germania), țări cărora Schopenhauer le atribuia o profundă alterare a filozofiei. Fără a fi cu adevărat ortodoxă în fond (și cine se poate lăuda că este ortodox?), doctrina sa nu are nimic îngrijorător pentru stat și ar fi putut să o expună de la catedră; dar, în fine, ar fi trebuit să țină cont de altceva decît de ceea ce i se părea lui a fi adevărul, să ia în considerație împrejurările care creează filozofiei o situație oarecum jenantă, pînă în prezent. El nu reuși să găsească nici o soluție și preferă să se răzbune pe tăcerea de care era înconjurat, acuzînd pe nedrept învățămîntul public de discreditarea filozofiei.

Din acest moment Schopenhauer se lasă uitat vreme de cincisprezece ani. Trăia aproape ca un străin la Berlin, deși cunoștea pe toată lumea și mai ales pe Alexander von Humboldt; se retrăsese în pesimismul său ca într-o fortăreață inaccesibilă, nemulțumit de această situație, dar neîncercînd să schimbe ceva și bătîndu-și joc de berlinezi. Iată ce scria din Frankfurt, unde venise să locuiască în 1831: „Se moare pe capete anul acesta la Berlin? Asta nu mă miră, el este fizic și moral

un cuib blestemat. Mă simt foarte îndatorat holerei de a mă fi alungat de acolo acum douăzeci și trei de ani, de a mă fi adus aici, unde climatul este blînd și viața mai ușoară ;.este un loc potrivit pentru un ermit"; ceea ce, de altfel, nu-l împiedica să spună că Frankfurt este Abdera sa, fie în amintirea lui Democrit, care rîdea și el de nebuniile omenești, fie ca o aluzie la stupiditatea renumită a abderiților. Nu era totuși inactiv, și nici descurajat. Foarte atent la progresele științelor pozitive, găsea în ele confirmarea neașteptată a doctrinei sale; își înconjura ideile cu noi lumini, culegea multe observații de orice fel și le încorpora în lucrarea sa, care reapăru în 1844, dublată ca volum, dar fără ca planul și forma ei să fie modificate în vreun fel. În 1838, compunea un expozeu pe o temă propusă la concursul organizat de Societatea Regală a Științelor din Norvegia – *Despre libertatea voinței.* Această remarcabilă lucrare, care are drept epigraf o afirmație îngrijorătoare: „Libertatea este un mister", mută libertatea din domeniul experienței, unde domnește suveran legea cauzalității, în regiunea transcendentală și este încoronată de succes. Îl înțelesese oare Academia? Nu știu, dar un al doilea expozeu prezentat în anul următor la Societatea Regală din Danemarca – despre o chestiune strîns legată de precedenta, anume *Temeiul moralei* – se bucură de o primire mai puțin călduroasă. Răspunsul nu

păru suficient. Pe lîngă aceasta, autorul se ridica împotriva diferitelor doctrine într-un discurs presărat cu invective și al cărui stil piperat amintește cam prea mult, uneori, de polemica în latină a eruditilor de odinioară. Aceste atacuri contra filozofilor despre care, la vremea aceea, nu se putea vorbi decît cu respect, au fost considerate indecente. De atunci încoace însă, ne-am obișnuit cu tot felul de libertăți față de acești filozofi suverani, *summi philosophi*, care erau Fichte și Hegel, printre alții.

În acest timp, chiar autoritatea lui Hegel începea să scadă. Divergențele, care ieșeau la lumină treptat în sînul școlii, privind adevăratele orientări ale maestrului și aplicațiile sociale ale doctrinei sale, includerea pasiunilor religioase și politice în dezbatere, prevesteau un declin mai mult sau mai puțin apropiat. Anul 1848 aduse lovitura mortală sistemului, dar Schopenhauer, care nu știa în ce măsură acest an, fatal hegelianismului, va ajuta succesului propriei sale doctrine, fu profund tulburat de spectacolul evenimentelor politice. Frankfurt, „acest loc atît de potrivit pentru un ermit", a fost, după cum se știe, unul dintre focarele principale ale mișcării, și eu găsesc în scrisorile filozofului mai multe ecouri curioase ale neliniștilor cărora le căzuse pradă. „Imaginați-vă, scria el unuia dintre prieteni, după insurecția din 18 septembrie, închipuiți-vă că tîlharii ridicaseră o baricadă la

intrarea pe pod și trăgeau asupra soldaților din spatele casei mele; soldații răspundeau, și făceau să se cutremure pînă și mobilele. Deodată, aud la ușă niște răcnete oribile; îmi închipui că e canalia nestăpînită, așa că trag zăvoarele și pun bara de fier. Urmează bătăi violente, după care se aude vocea schimbată a servitoarei mele: «Domnule, sînt austriecii». Deschid acestor prieteni demni, și douăzeci de pantaloni albaștri se năpustesc pentru a trage de la ferestrele mele asupra suveranului. S-au mutat curînd în casa vecină, care li s-a părut mai comodă; înainte de asta, însă, ofițerul a vrut să știe ce bandă se ascunde în spatele baricadei, și i-am împrumutat binoclul cu care priveați dumneavoastră balonul." Cînd îmi amintesc istoria acestui an, nu mă miră că întîlnesc la un om pentru care interesul speculativ era superior celorlalte, iar politica o artă de a menține ordinea comprimînd prin toate mijloacele egoismul sălbatic al oamenilor, aceeași violență a sentimentelor pe care o nutrea față de el o parte a Europei. Evenimentele din această perioadă îl impresionară atît de mult, încît a lăsat toată averea sa moștenire casei de ajutor fondate la Berlin, „în favoarea celor care în 1848 și 1849 au apărat ordinea, și orfanilor lor". Totuși, după ce frica i-a trecut, atunci cînd a fost în stare să vadă cu ochi limpezi ceea ce cîștigase, trebui să recunoască faptul că anul acela îi fusese deosebit

de favorabil. Filozofia lui Hegel era detronată, se făcuse loc sub soare pentru doctrinele pînă atunci condamnate la obscuritate; politica, ce preocupase din 1840 toate mințile, era acum potolită pentru mult timp, iar căutările spiritului aveau să-și recapete rangul cuvenit; se produseseră decepții amare, venise vremea prielnică unui teoretician al disperării.

Aceste împrejurări par, într-adevăr, să nu-i fi scăpat lui Schopenhauer, căci din acest moment profită din plin de ele, ajutîndu-și neîntrerupt norocul, ce pare hotărît să-l favorizeze. Avea discipoli devotați, deși nu prea mulți, vechiul său prieten, avocatul Emden, domnul Frauenstaedt, domnul Dorguth, domnul Lindner: le stimulează neîncetat zelul, îi încurajează, îi alintă, numindu-l pe unul scumpul său apostol, pe altul arhi-evanghelistul său, pe al treilea *doctor indefatigabilis*; dar dacă ei încalcă din întîmplare ori se abat cît de puțin de la doctrină, îi dojenește imediat cu severitate. Cea mai mică menționare a numelui său într-o carte, adeziunea vreunui necunoscut, cel mai neînsemnat articol sînt evenimente ce se comentează amănunțit. Este ceva pueril în toate acestea și, totodată, o muncă înverșunată ce dă roade. Doctrina este dezlegată de vrajă, onorurile nu-l ocolesc, entuziasmul se naște o dată cu ostilitatea, acest „Gaspard Haeuser” al filozofiei inspiră încîntat aerul tare al libertății și bătrînul

pesimist poate să strige, savurîndu-și gloria tardivă: „În sfîrșit, Nilul a ajuns la Cairo".

Am avut onoarea să-l văd în bucuria și în strălucirea ultimilor săi ani; deși în general nu era ușor abordabil, îi primea cu plăcere pe francezi și pe englezi. L-am găsit în bibliotecă, unde, intrînd, am zărit bustul în ghips al lui Kant, făcut de Hagemann; el însuși poza în acel moment pentru bustul său, pe care începuse să-l modeleze un respectabil artist din Berlin, Melle Ney. Portretul îi fusese făcut deja de mai multe ori de Lindenschatz, de Goebel, și fusese multiplicat prin fotografiere: ceea ce însemna consacrarea proaspetei celebrități. Schopenhauer avea atunci 71 de ani, părul și barba complet albe; era un bătrîn vioi, cu ochii și gesturile unui tînăr. M-a frapat cuta sarcastică din jurul gurii. N-avea nimic din rigiditatea unui filozof de profesie. M-a primit bucuros, dar fără să se ridice și fără să înceteze să mîngîie cu mîna, într-un mod aproape ofensator pentru specia umană, un frumos prepelicar negru. Văzînd că-l priveam admirativ, mi-a spus că i-a dat numele *Atma* (suflet al lumii, în sanscrită), că îndrăgește cîinii pentru că numai inteligența lor este nedisimulată, spre deosebire de aceea a oamenilor. Mă întrebă dacă citisem critica lui Gutzkow la ultima lui lucrare, *Parerga*, o culegere de fragmente; am fost obligat să mărturisesc că nu citisem nici critica, nici

lucrarea. Nu am vrut să prelungesc vizita, și m-a invitat să ne revedem în aceeași seară la hotelul Anglia, unde servea masa.

Am sosit spre sfîrșitul cinei și l-am găsit așezat încă la masă, alături de mai mulți ofițeri. Observai în fața lui, lîngă farfurie, un ludovic de aur, pe care l-a luat cînd s-a ridicat, și l-a pus în buzunar. „Iată 20 de franci, îmi zise el, pe care îi pun acolo de o lună cu hotărîrea de a-i da săracilor în ziua în care acești domni vor fi vorbit în timpul cinei și despre altceva decît despre avansare, cai și femei. Tot îi mai am.” Ne-am retras la o altă masă, ca să fim singuri. I-am spus zîmbind că știu cît de sever le judecă pe femei, dar că dragostea mi se pare că poate constitui o obiecție puternică împotriva pesimismului său. Mi-a răspuns grav: „Dragostea e dușmanul. Faceți din ea, dacă doriți, un lux și un mod de a petrece timpul, tratați-o ca un artist; Geniul speciei se aseamănă unui industriaș care vrea doar să producă. N-are decît un scop, un gînd pozitiv și fără poezie, să asigure durata neamului omenesc. Oamenii nu sînt influențați nici de pofte depravate, și nici de vreo atracție divină, ei sînt în slujba Geniului speciei chiar fără să știe, fiind în același timp agenți, instrumente și cei păcăliți de ea. Admirați-i, dacă vreți, procedeele; dar nu uitați că nu se gîndește decît cum să completeze golurile, să repare breșele, să mențină echilibrul

între provizii și risipă, să aibă mereu grajdul plin de vite, de unde durerea și moartea să vină să-și aleagă victimele. Deci, aceasta-i rațiunea: perpetuarea speciei; Geniul perfid, ce nu vrea să-și piardă opera, urmărește cu deosebită grijă caracteristicile, combinațiile, reacțiile, antipatiile înainte de a apropia din nou rotițele mașinii. Femeile îi sînt părtașe. Ele au săvîrșit un lucru minunat atunci cînd au spiritualizat iubirea, un lucru creat, poate, din iubire și din neamul omenesc; bărbații, sătui să mai sufere și nevăzînd nici un mijloc de a scăpa vreodată, nici ei și nici copiii lor, de nenorocirile care îi copleșeau, și pe care cultura îi făcea cu fiecare zi mai sensibili, poate că aveau să apuce în sfîrșit pe calea mîntuirii, renunțînd la dragoste. Dar femeile s-au așteptat la aceasta. Așa că s-au adresat inteligenței bărbatului și, de atunci, tot ce este spiritual în structura feminină este consacrat acestui joc pe care ele îl numesc dragoste. Popoare de filfizoni ce sînteți, inocenți păcăliți ce credeți că înălțați femeile pînă la voi, cultivîndu-le spiritul, cum de n-ați văzut oare că aceste regine ale societății voastre au adesea spirit, geniu din întîmplare, dar inteligență niciodată, sau că ceea ce ele au nu se aseamănă cu inteligența bărbatului, așa cum floarea-soarelui nu se aseamănă cu soarele, regele luminii. De cînd le-ați acordat dreptul de a hotărî, au făcut din voi o rasă de Chrysali care, trăind sub jug,

nu mai știu marile virtuți. Ele au contribuit cel mai mult la inocularea răului ce roade lumea modernă. Foarte slabe la trup și suflet, pentru a convinge prin discuții că își merită locul, uzurpatoarele, în același timp debile și tiranice, trebuie totuși să aibă o armă: leul are ghearele și dinții, elefantul – colții, taurul – coarnele, iar sepia, pentru a-și ucide dușmanul sau a-l alunga, dă drumul cernelii și tulbură apa: iată adevăratul analog al femeii. Ca și sepia, ea se învăluie în disimulare ca într-un nor, și se simte în largul ei. Astfel instruiți la școala lor, cine dintre voi se va mai lăuda în mod sincer că este independent fără ca vreo femeie sau chiar toate femeile să surîdă? Vedeți dumneavoastră, frumos apărător al dragostei, că eu nu încerc să diminuez contribuția lor la opera de civilizare. Rețineți, am 70 de ani trecuți, și dacă am a mă felicita pentru ceva este tocmai faptul că am descoperit la timp capcana naturii; iată de ce nici nu m-am căsătorit. Marile religii au lăudat, toate, castitatea, dar n-au prea înțeles întotdeauna ce anume face ca aceasta să fie virtutea suverană. Adesea, n-au văzut în ea decît desfășurarea unei energii fără scop, meritul de a te supune unei legi fanteziste, de a suporta o privațiune gratuită sau, mai mult decît atît, ele au întruchipat în celibat o anume puritate de neînțeles, dîndu-le astfel apă la moară economiștilor și saint-simonienilor. Prețul acestei

virtuți este că duce la mîntuire; pregătește sfîrșitul lumii și îi arată calea, iată suprema utilitate a existențelor ascetice. Prin miracole, danii și cuvinte de consolare, apostolul milei salvează de la moarte cîteva familii pradă unei lungi agonii tocmai datorită binefacerilor sale. Ascetul face mai mult; salvează de la viață generații întregi. El oferă un exemplu care a fost pe punctul de a salva lumea de două sau de trei ori. Femeile n-au vrut-o; înțelegeți acum de ce le urăsc".

Lui Schopenhauer nu-i plăcea să fie contrazis, și nici eu nu venisem să-i combat sistemul, cunoșteam deja doctrina lui, dar eram tentat să iau această ieșire drept o butadă; poate că voia să se distreze supunînd un străin vrăjii satanice a sofismelor sale. Totuși vorbea calm, pufăind din cînd în cînd din țigară; cuvintele sale, rare, monotone, ajungeau la mine prin clinchetul paharelor și hohotele de rîs ale celor de la mesele apropiate și îmi provocau un fel de neliniște, ca și cum aș fi simțit că trece peste mine un suflu înghețat intrat pe ușa neantului. După cîteva minute, îndrăznii totuși să afirm că, în ceea ce mă privește, viața mi se pare suportabilă, și că, dacă lumea o ducea încă modest, progresul va reuși să-i îmbunătățească traiul și va înlesni împlinirile așa încît să putem fi mulțumiți. „Iată-ne deci și aici, răspunse el. Aceasta este himera dumneavoastră, visul secolului al XIX-lea, după cum învierea

morților era cel al secolului al X-lea; fiecare epocă are visul ei. Atunci cînd epuizînd hambarele voastre și pe cele ale trecutului veți fi înălțat și mai sus grămada de științe și bogății, omul, măsurîndu-se cu un asemenea morman, fi-va mai puțin mic? Nefericiți parveniți, îmbogățiți din ceea ce n-ați cîștigat, mîndri de ceea ce nu vă aparține, cerșetori obraznici care adunați spicele rămase de pe cîmpul primilor inventatori și care jefuiți ruinele lor, voi, care sărbătoriți descoperirile voastre cu atîta pompă, comparați, dacă îndrăzniți, algebra cu limbajul, tiparul cu scrierea, știința voastră cu calculele simple ale celor dintîi care au privit cerul, navele voastre cu aburi cu prima barcă la care primul om îndrăzneț a pus o pînză și o cîrmă? Ce sînt inginerii și chimiștii voștri pe lîngă cei care v-au dăruit focul, plugul și metalele? Ați făcut din toate astea daruri divine, și ați avut dreptate. Deci, de ce sînteți atît de aroganți? Eu văd crescînd piramida pe care nu voi ați început-o, și nici n-o veți termina; dar oare ultimul muncitor care se va așeza mîndru pe creastă va fi mai important decît omul care a pus primul bloc de piatră? Povestiți-mi pentru prima oară plicticoasele voastre bazaconii și, dacă grandorile trecute nu vă ajung, anticipați viitorul, profetizați fără teamă. Variați decorurile de scenă, înmulțiți numărul actorilor, chemați mulțimi de oameni pe scenă, inventați peripeții, dacă

aveți o imaginație destul de bogată. Aceste întîmplări sînt ca dramele lui Gozzi; este adevărat că motivele, incidentele se schimbă în fiecare piesă și nu se repetă niciodată, dar spiritul acestor incidente este invariabil, catastrofa poate fi prevăzută, personajele sînt aceleași întotdeauna. Iată că, în ciuda tuturor experiențelor și a tuturor ajustărilor, Pantalone e mereu la fel de greoi și de avar, Tartaglia tot atît de pișicher, Brighella tot așa de laș, Colombina întotdeauna la fel de cochetă și de perfidă. Din fericire, ei găsesc o galerie gata să aplaude piesa zilei, pentru că acești oameni nu-și mai amintesc ce s-a jucat în ajun. Cu privirile fermecate și cu gura căscată, spectatorii urmăresc cu încîntare și plini de așteptare *progresul* lucrurilor, pînă la deznodămîntul a cărui monotonie îi miră fără să-i descurajeze."

Vorbi încă mult timp despre tot felul de subiecte și, printre altele, despre fenomenele magice cărora le acorda un interes deosebit. Sala unde ne aflam se golise puțin cîte puțin; s-a făcut liniște în jurul nostru. Multe dintre raționamentele sale mi se păreau slabe, și aș fi vrut să răspund; dar, fie că fumul de tutun care se impregnase în atmosferă îmi încețoșase mintea, fie că discursurile sale ciudate reușiseră să mă zăpăcească, niște amețeli necunoscute mă cuprindeau pe măsură ce încercam să îl urmăresc pe acest ciudat gînditor. Îl părăsii foarte tîrziu, și mi se păru, mult timp

după ce ne-am despărțit, că sînt zbuciumat de o mare agitată, brăzdată de curenți teribili. Această conversație, care nu o dată fusese neclară pentru mine, îmi rămase adînc gravată în memorie; dar cele mai multe dintre aceste neclarități se risipiră de îndată ce am studiat mai îndeaproape ansamblul doctrinei. Despre această doctrină va fi vorba în expunerea ce urmează.

II

Omul care moare știe că nu duce universul cu sine în mormînt: alți ochi rămîn deschiși pentru a-l admira, alte ființe sensibile se vor bucura de el după moartea sa.

Să presupunem realizată viziunea poetului: națiunile au dispărut de pe suprafața pămîntului, pînă la ultimul om; animalele nu mai există, fără a le excepta pe cele mai umile sau pe cele la care sentimentul vieții de-abia depășește obscuritatea visului, toate au încetat să mai fie. Numai pămîntul, cu continentele sale diferit decupate, cu oceanele care îl înconjoară strîns, cu plantele care îl împodobesc, continuă să se învîrtă în spațiu, soarele să răspîndească focul razelor sale asupra celor două emisfere, rînd pe rînd, cerul să învăluie din toate părțile fostul nostru sălaș. Se pare că universul

dăinuie; după cum vedeți, prezența sau absența vreunei ființe simțitoare nu-i adaugă nimic.

Priviți mai de aproape, totuși, și poate veți recunoaște că nu e chiar așa. Acest univers pe care îl credeți etern, ca să rămînă ceea ce vi se pare, ca să-și păstreze ordinea, legile sale și ca să îmbrace culorile ce vă uimesc, are nevoie de o inteligență care să-l contemple. Închideți toți ochii, e ca și cum ați îndepărta lumina; suprimați creierul tuturor, e ca și cum ați nimici ordinea. Oricît de frumos ar fi spectacolul, frumusețea pe care o veți descoperi și ordinea ce domnește nu există decît cu condiția de a fi privite și simțite. Presupuneți spectatorul altfel constituit, dotat, de exemplu, cu o altă organizare cerebrală – spectacolul se schimbă; imaginați-vă suprimarea lui completă – scena însăși se scufundă în noapte. Dacă vă închipuiți că mai rămîne ceva, înseamnă că vă este greu să ștergeți din mintea dumneavoastră chiar și ideea unei posibile inteligențe.

Pentru a exprima același lucru prin alți termeni, spiritul uman ar rămîne gol pentru totdeauna dacă jocul realităților și impresiile produse asupra organismului nu ar furniza inteligenței materia prin care să se manifeste; dar este tot atît de adevărat că lucrurile ar deveni o mare de tenebre, un haos de posibilități fără culoare și forme, dacă inteligența nu și-ar răspîndi lumina asupra lor. Ea limpezește și ordonează prin

intermediul principiilor caracteristice, cu ajutorul spațiului de care depinde ordinea amplasărilor, prin mijlocirea timpului de care depinde ordinea succesiunilor, cauzalitatea care, respectînd niște reguli constante, înlănțuie fenomenele între ele, în spațiu și timp. Formele lucrurilor, ce ni se par condiții absolute și necesare oricărei existențe reale, sînt inerente inteligenței, și doar ea le imprimă diversitatea și o răspîndește în lume; căci, dacă scoateți spațiul, nu mai există părți distincte unele de altele, dacă înlăturați timpul, nu mai există înainte și după; îndepărtați legea prin care înlănțuim în mod regulat faptele în succesiunea lor, și nu mai există efecte și cauze. Într-un cuvînt, universul întreg nu mai există, pentru că, așa cum noi îl simțim și cum ne apare nouă, el este un fenomen cerebral. „Două lucruri se aflau în fața mea, zice Schopenhauer într-un fragment profund și cam ciudat, două corpuri grele cu forme regulate, demne de admirat. Unul era o vază de matostat, cu marginea și toartele de aur; celălalt, un corp organizat, un om. După ce le-am admirat îndelung din afară, rugai geniul care mă însoțea să mă lase să pătrund în interiorul lor. El mi-a îngăduit și în vază nu am găsit nimic în afară de presiunea greutății și o nu știu ce obscură atracție reciprocă între părțile ei, despre care am auzit că se numește afinitate și coeziune; dar cînd am pătruns în celălalt obiect, ce surpriză,

și sper să pot să povestesc ce am văzut! Mai incredibil ca-n basme și legende! În sînul acestui obiect, sau mai degrabă în partea superioară numită cap și care, văzut din exterior, părea un obiect ca toate celelalte, circumscris în spațiu, greu etc., ce am găsit? – lumea însăși, cu imensitatea spațiului, în care Totul e cuprins, și imensitatea timpului, în care Totul se mișcă, și prodigioasa varietate a lucrurilor care umplu spațiul și timpul, și, ceea ce este aproape de nespus, m-am zărit pe mine însumi ducîndu-mă încoace și încolo...

Da, iată ce am descoperit în acest obiect ceva mai mare decît un fruct și pe care călăul poate să-l facă să cadă dintr-o singură lovitură și să cufunde în noapte lumea închisă în el, prin aceeași lovitură. Și nimic n-ar mai exista dacă aceste obiecte nu s-ar înmulți neîncetat, asemenea ciupercilor, pentru a primi lumea gata să se scufunde în neant și pentru a-și arunca unul altuia, ca pe un balon, această mare imagine identică în toți, a cărei identitate toți o exprimă prin cuvîntul obiect."

Lumea este deci ideea care se manifestă în orice ființă capabilă să trăiască și să cunoască. Iată paradoxul cu care debutează filozofia lui Schopenhauer; am putea să fim tentați să nu-l mai urmăm și să-l abandonăm, după această ciudată sfidare aruncată de la început bunului simț. Și totuși, oricît de șocant poate părea la prima

vedere un asemenea mod de a gîndi, rațional, el nu are nimic nou pentru cei ce se pricep cît de cît în ale filozofiei; poate că nu există nimic mai cunoscut pentru spiritele obișnuite cu ciudățenia aparentă a punctelor de vedere speculative. Dacă am ține cont numai de ceea ce spun cei cîțiva filozofi care l-au adoptat, Kant s-a preocupat o bună parte din viața sa de această idee și, străduindu-se să demonstreze că spațiul, timpul, cauzalitatea sînt pur și simplu inerente sensibilității ori inteligenței umane, a dat teoriei în discuție un caracter precis și pozitiv. Ea a fost reluată în zilele noastre și prezentată cu o rară vigoare de către un fizician englez, profesorul Ferrier. Înainte de Kant și Ferrier, mai mulți filozofi fuseseră tentați să expună, sub cele mai variate forme, asemenea idei; printre alții, Berkeley și un filozof pe seama căruia Voltaire a făcut întreaga Europă să rîdă, prea faimosul doctor Akakia, Moreau de Maupertius, care se exprimă astfel în *Lettres philosophiques*: „Noi trăim într-o lume în care nimic din ceea ce observăm nu seamănă cu ceea ce percepem. Ființe necunoscute trezesc în sufletul nostru toate sentimentele, toate percepțiile pe care acesta le încearcă, și, neasemănîndu-se cu nici unul din lucrurile pe care le percepem, ni le reprezintă pe toate”.

Mai mult, această doctrină îmbracă deghizări sub care sîntem foarte puțin pregătiți s-o recunoaștem; ea se leagă prin fire secrete, dar reale, de un sistem care, fără îndoială, ar respinge categoric această înrudire. Pozitivismul, de exemplu, ar putea fi uimit dacă l-am pune alături de vreun sistem metafizic și mai presus de acesta.

Întrebîndu-ne care este totuși principiul pe care și-a ridicat edificiul, aflăm că lumea se compune pentru om din fapte observabile și nimic mai mult, că noi putem să coordonăm bine aceste fapte, ele fiind supuse unor legi, dar că trebuie să renunțăm la orice cercetare asupra substanței, cauzei, oricărei realități ce se presupune că se ascunde în spatele fenomenelor. Or, ce legătură ar avea cu pozitivismul? Fără a da lămuriri asupra naturii fenomenelor din care alcătuiește în mod exclusiv cunoașterea și dincolo de care, în concepția sa, nu există decît iluzii și tenebre, fără să se pronunțe asupra raporturilor dintre spirit și lucruri demne de luat în seamă, el stabilește în principiu fenomenalitatea lumii. Degeaba refuză, din prudență sau ironie, să-și ia răspunderea în materie de metafizică, ideea sa, ca punct de plecare, implică o întreagă teorie. Și, de altfel, se oprește prea devreme, face un efort de două ori inutil pentru a satisface inteligența printr-o explicație pur fizică a lucrurilor, mai întîi pentru că cele două capete ale lanțului fenomenelor

scapă mereu științei, care nu poate cuprinde decît cîteva verigi, apoi pentru că legile generale constatate de știință în porțiunea de spațiu și de durată de care dispune, legile gravitației, ale comunicării mișcării, căldurii, electricității, ca și cele ce duc la creații chimice și organice, cer ele însele o explicație. Inutil să vrem să ne oprim la ce ne furnizează științele pozitive. Degeaba combatem maladia metafizică. Maladie, dacă vreți, pe care nimic n-o poate vindeca și nici eradica. Este comună tuturor oamenilor, fără a-i exclude pe cei ce-și fac o profesie din pozitivism sau, ceea ce e și mai rău, îl adoră. Pentru animal, universul este un lucru care vine de la sine, fără dificultate, fără mister; animalul nu-și pune nici o întrebare și nu așteaptă nici o explicație despre sine însuși sau despre lume, și tocmai prin aceasta aparține animalității pure. Pentru om, lumea este o enigmă a cărei cheie îl îndeamnă să caute trăsătura ei invincibilă – instinctul, iar dacă n-o găsește, și-o făurește singur. După ce s-a înșelat de o mie de ori, iar greșelile sale l-au dus la concluzia că nu va reuși niciodată să explice misterul, atunci ar putea, din disperare sau pentru a-și cruța osteneala ori a-și face un titlu de onoare dintr-o înțelepciune neobișnuită, să renunțe pe moment la această ordine a întrebărilor; dar în zadar a negat enigma, el n-o suprimă; lumea explorată științific și descoperită puțin cîte puțin nu-și pierde misterul.

Renașterea filozofiilor și durata religiilor tocmai aceasta dovedesc. Nu înseamnă, însă, că trebuie să se mulțumească, cu orice preț, cu soluții nesigure și să refuze a-și apleca urechea la problemele ridicate de scepticism. Scepticismul este stimulentul curiozității, dar și frînă în ceea ce privește temeritatea doctrinelor. Nici una nu se poate sustrage cercetării și, dacă scepticismul nu tulbură legile constatate și verificate cum se cuvine prin științele pozitive, el se manifestă pe deplin contra explicării pur fizice a lumii, care înseamnă de fapt pozitivismul însuși, adică împotriva pretenției de a întrerupe brusc căutarea cheii cuvîntului. Printr-o analogie ciudată, această pretenție a unui sistem care se consideră o doctrină de eliberare este comună cu aceea a religiilor intolerante și dogmatice, ce resping căutarea pentru că se declară în posesia cuvîntului căutat, în timp ce pozitivismul condamnă cercetarea din pricină că nu există nici un cuvînt de căutat.

Omul este un *animal metafizic*. Trebuie să-l apreciem ca atare și să recunoaștem că, dincolo de experiență, el este condus de un impuls irezistibil să găsească ceva care să dea socoteală de toate. În același timp, ce urmărește el căutînd explicația lucrurilor îndărătul acestei lumi fenomenale? El caută un *obiect* independent de inteligența umană, căruia nu i se aplică formele inerente acesteia, timpul, spațiul, cauzalitatea,

condiții absolute ale oricărei gîndiri. Caută să cunoască fără legile cunoașterii; își propune o sarcină care implică, desigur, o contradicție. Considerați, într-adevăr, lucrurile ca obiecte ale cunoașterii, toate fac parte, evident, din totalitatea lumii și astfel sînt incluse în enigma pe care vrem să o explicăm; nici unul dintre aceste lucruri nu poate servi drept explicație celorlalte. Corpul uman și creierul, care reprezintă organul gîndirii, precum și gîndirea însăși, se află la rîndul lor în seria acțiunilor și reacțiunilor universale, ocupă locul lor în rețeaua nesfîrșită a fenomenelor ce alcătuiesc lumea. A voi să ieși din această lume pentru a-i căuta explicația nu înseamnă oare să încerci să sari mai departe decît umbra ta? Sau ar exista vreun mijloc de a ajunge prin istețime sau întîmplător la acel lucru, explicație a întregului rest, care se sustrage neîncetat gîndirii directe?

Omul nu e gîndire pură sau, așa cum se exprimă filozoful nostru, el nu este un cap înaripat precum al heruvimilor. Omul este un corp, și prin acest corp ține de originea comună a tuturor ființelor. În plus, el are sentimentul corpului său; simte că mișcările corpului răspund actelor de voință, că sînt actele voinței sale sau, mai degrabă, însăși voința lui manifestîndu-se în lumea vizibilă a realităților, căci nu există voință pozitivă care să nu fie eficientă și să nu se traducă îndată

printr-o mișcare; orice voință fără efect este o pură abstracțiune, simpla idee a unei voințe care ar putea fi, dar care nu există. Pe scurt, el înțelege simultan, ca legate una de cealaltă, voința, care este principiul, și mișcarea, care este efectul. Într-un anumit sens, am putea spune: corpul și voința sînt identice, deosebindu-se prin aceea că cea de-a doua este percepută direct prin sentiment, iar primul este cunoscut prin inteligență. Se mai poate spune, ceea ce înseamnă cam același lucru, că voința este apercepția *a priori* a corpului, și că el este cunoașterea *a posteriori* a voinței; deosebirea aceasta mi se pare esențială: voința înseamnă lucrul primordial, de unde noi purcedem și de unde provine totul, este principiul universal în care existența noastră se înrădăcinează la fel ca toate existențele, este realitatea originară pe care o remarcăm în noi, direct, pentru că nu putem să o simțim decît așa, ea fiind singurul lucru la care noi ajungem direct prin sentiment, în timp ce restul este cunoscut, adică dependent de legile ce guvernează experiența intelectuală, deci în relație cu organizarea noastră specială, prin urmare fenomenal. E o trecere joasă și îngustă, dar unica prin care putem să pătrundem în culisele universului; o ușiță secretă, deschisă pentru a ne introduce chiar în mijlocul acestuia. După cum corpul și mișcările sale reprezintă manifestările voinței

ori, ca să spunem mai bine, reprezintă chiar voința ce apare în contextura cauzelor și efectelor, unde ia înfățișarea caracterelor individualității și a nesfîrșitei diversități, supusă unor legi constante, la fel, toate ființele al căror ansamblu alcătuiește infinitatea lumii, toate mișcările cărora aceste ființe li se supun sau pe care le îndeplinesc, toate aceste ființe și mișcări, oricare ar fi legile naturii, reprezintă voința însăși; căci nemaifiind supusă condițiilor experienței intelectuale, voința nu are nici o legătură cu formele timpului, spațiului, cauzalității – condiții ale oricărei cunoașteri, așa încît categoriile de unitate, pluralitate, simplitate și compoziție, de libertate și necesitate nu-i sînt deloc aplicabile. Lumea este voință și reprezentare în același timp.

Dacă am înțeles miezul subtil al doctrinei pe care tocmai am expus-o și dacă ciudățenia acestei doctrine nu o face nedemnă de orice comentariu, nu putem pierde ocazia de a spune: Iată cea mai îndrăzneață utilizare a unei metode pe care vreun filozof și-a permis-o vreodată, metoda mereu primejdioasă a analogiei. Ce legătură poate exista între voința care acționează mișcările muncitorului care mînuiește un instrument – mișcările actorului care joacă un rol, ale maestrului de scrimă care parează – și cauza care face să curgă apa, să crească plantele, ori legile care guvernează mișcările instinctive și funcțiile

vitale? E posibil, fără a minimaliza rolul analogiilor și fără violențe în limbaj, să punem la un loc, denumindu-le prin același cuvînt, cauze din care derivă efecte atît de diferite? Nu înseamnă că ne batem joc acordînd astfel principiului universal al lucrurilor, oricare ar fi el, o denumire așa de specială ca voința, împrumutată de la principiul definitoriu omului, un principiu care a devenit caracteristica umanității și însăși baza individualității? Și dacă nu vrem să ne mulțumim cu cuvinte vane și să redăm nedeterminarea principiului prin generalitatea expresiei, de ce căutăm în afara limbajului curent? N-avem cuvîntul *forță*? E admis de savanți, adoptat de multă vreme de filozofi, avînd o generalitate ce-l face ușor de folosit și are o mare diversitate de înțelesuri. Dacă voința este o forță, ca tot ceea ce produce mișcare, nu orice forță este în același timp o voință. Pentru ce să confundăm astfel, după o părere preconcepută, genul și specia? Pentru ce acest capriciu bizar de a înlocui ceea ce e mai cunoscut cu ceva mai neclar?

Această obiecție conduce la unul din cele mai delicate puncte ale filozofiei lui Schopenhauer. Pentru geometru și fizician, cuvîntul forță are într-adevăr un sens foarte clar; ei îl folosesc pentru a desemna tot ceea ce produce mișcare și admit tot atîtea forțe cîte feluri de mișcare există.

Aceste mișcări le definesc, le descompun, le compară, le măsoară, iar prin cuvîntul forță desemnează nu numai cauza reală care le produce, ci mai ales condițiile constante în care se produc mișcările observabile. Pe scurt, acest cuvînt exprimă raportul unui fenomen dat cu condițiile sale naturale, și acest raport aparține exclusiv ordinii obiectelor ce sînt în domeniul experienței și pe care le cunoaștem în virtutea formelor inerente ale inteligenței noastre. Acest cuvînt, în mod legitim util sferei obiectelor, n-ar putea fi acordat alteia; dacă el indică limpede raportul unei mișcări date cu condițiile sale sau pe cel de la cauză la efect, n-ar putea, tocmai din acest motiv, să indice raportul foarte diferit dintre fenomen și fundamentul său și ar disimula, în loc să pună în evidență transcendența ființei în sine. Dimpotrivă, voința este singurul lucru care depinde de experiența intelectuală, singura observată fără ajutorul formelor generale ale oricărei noțiuni și percepută direct. Numai în acest punct cele două aspecte ale realității totale, fenomenul cunoscut prin inteligență și voința înțeleasă prin sentiment, sînt reunite în identitatea lor. Iată de ce cuvîntul voință este singurul potrivit pentru a exprima esența primordială a lucrurilor. E adevărat că fenomenele voinței se desăvîrşesc de obicei în omul aflat în împrejurări speciale, care își maschează pînă la un anumit

punct natura, că, de exemplu, mișcările ce provin din voință apar aici adesea guvernate de o gîndire anume și dirijate spre un sfîrșit preconceput; dar aceste împrejurări pe care sîntem tentați să le considerăm esențiale pentru voință sînt, dimpotrivă, accidentale și secundare. Eliberați voința de aceste condiții speciale, operați această abstracție care nu presupune nici o dificultate, identitatea voinței nu ridică obiecții pe toate treptele scării ființelor și ca bază a tuturor fenomenelor, de la precipitarea cristalului și oscilația acului magnetic, pînă la acțiunea gîndită a omului. Mai mult, această analogie constituie singura cheie cu ajutorul căreia totul se poate explica. „Înțelegeți mai bine mișcarea unei bile lovite de o alta, decît propriile dumneavoastră mișcări, atunci cînd aveți un motiv să acționați? Poate așa credeți, dar eu vă spun: este exact invers. Studiați îndeaproape, și veți găsi mișcări identice în fond, identice, e adevărat, după cum tonul cel mai grav ce se poate auzi este identic cu același ton al celei mai ridicate octave perceptibile de către ureche."

Îngăduiți-mi să accentuez puțin acest punct. La urma urmei, separarea voinței de inteligență și subordonarea radicală a celei de-a doua față de prima sînt baza pe care se clădește toată doctrina lui Schopenhauer. În sensul obișnuit care se dă cuvîntului voință, o anumită idee preexistă

manifestărilor voinței și o dirijează către un scop determinat. De unde se deduce că noua filozofie germană, asociind nu fără oarecare confuzie un cuvînt preluat din sistemul lui Platon și datele experienței curente, a considerat ideea drept principiu al lucrurilor și voința ca unul dintre instrumentele de care ideea se servește pentru a se realiza. Schopenhauer răstoarnă termenii: după el, voința este principiul, gîndirea fiind mijlocul particular și derivat. Nu este adevărat ceea ce au repetat fără încetare cei mai mulți dintre filozofi, de la Aristotel încoace, că există două feluri de mișcări, mișcarea comunicată și cea spontană: nu există decît una singură. Mai mult, nu e adevărat nici ceea ce majoritatea geometrilor se străduiesc să demonstreze, mai ales de la Descartes încoace, iar majoritatea fizicienilor înclină să admită, anume, că există doar mișcări mecanice și că, mai devreme sau mai tîrziu, mișcările spontane trebuie să fie readuse prin știință la acest tip de mișcare: dimpotrivă, nu există alte mișcări decît acelea al căror principiu e voința; numai aceste mișcări se manifestă pe diferite trepte ale naturii, în condiții și sub forme diferite, și tocmai acest lucru creează varietatea lumii. Lumea ființelor neorganizate, obiect al mecanicii, fizicii, chimiei și al multor altor științe, prezintă următoarea trăsătură specifică: între mișcările care se produc în cadrul ei și condițiile de care

depind există o analogie înnăscută și o echivalență mai mult sau mai puțin evidentă. Fie că e vorba de o simplă comunicare a mișcării prin contact, sau de fenomene produse prin forțe fizice, sau de forțe și mai ascunse care guvernează compunerile și descompunerile chimice, fie că se iau în considerare cuiul care cedează loviturilor repetate ale ciocanului, ghiuleaua aruncată de tun prin dilatarea gazelor sau apa descompusă prin acțiunea pilei, între fenomenul produs și aceste condiții există un raport vizibil și măsurabil; fenomenul și condițiile sale sînt supuse unor legi ce se pot studia riguros și exprima în formule numerice. Lumea anorganică este pur și simplu imperiul cauzelor; să depășim limitele care o separă de regnul ființelor organizate. Abia intrați acolo, vedem cum cauzele îmbracă cu totul alte aparențe. Viața organică, chiar la nivelul celor mai umile trepte ale ei, se dezvoltă prin acțiunea anumitor stimulenți externi sau interni, cum ar fi căldura, lumina, aerul, alimente solide sau lichide etc., care nu mai prezintă decît o analogie obscură și îndepărtată cu efectele produse. Schimbările săvîrșite în acest delicat ansamblu de părți numit organism au loc în prezența și sub acțiunea unui stimulent; dar ele par să aibă o legătură atît de slabă cu această acțiune care, la un anumit grad, pare să înflăcăreze viața, iar la un alt grad poate să-i tulbure, să-i suspende sau

să-i oprească pentru totdeauna manifestările, încît este evident că adevăratul principiu al acestor modificări diverse se află în organism. O rază de soare, o ploaie rapidă, o cantitate mică de var amestecată cu solul accelerează creșterea vegetației într-o proporție extraordinară: un exces de căldură sau de umiditate, apariția vreunui alt element o distrug. Cîteva boabe de opiu sau o doză ușoară din oricare otravă stimulează puternic funcțiile organice în animal; dacă măsura ar fi depășită, aceleași substanțe ar cauza paralizia și moartea. Astfel, diversitatea se conturează între cauze și efecte. Să facem un pas mai departe: la animal nu totul înseamnă viață vegetativă sau organică; existența sa este determinată de condiții mult mai complexe și diferite decît în regnul vegetal; ea nu mai este supusă acțiunii unor simpli stimulenți. Viața animalului n-ar fi suficient asigurată prin acțiuni de acest ordin, animalul ar pieri cu siguranță dacă n-ar putea să meargă și să găsească niște obiecte îndepărtate de el pentru a le asimila sau a-și satisface nevoile, prin urmare, ar pieri dacă n-ar avea capacitatea de a le remarca. Aceste obiecte, plasate la distanță, acționează numai asupra lui prin proprietățile lor fizice sau chimice, îl transformă prin percepțiile pe care i le produc, percepții realizate prin intermediul unui sistem nervos și, la animalele cele mai evoluate, grație creierului. Planta

nu percepe: la ce i-ar servi această însușire fără locomoția care să-i permită să atingă sau să ocolească obiectele percepute? Planta e fixată de sol, în timp ce animalul se bucură de independență în spațiu, mai mult sau mai puțin completă. Deci voința se manifestă la animal mai clar decît în vegetal, și corespunde, prin manifestările sale, unui organism mai complicat, fără a-și schimba totuși natura. Acțiunile ce constituie lumea animală, în care inteligența servește satisfacerii nevoilor, sînt caracterizate prin percepție și senzație. Dincolo de acest punct, se pare că pătrundem într-o lume nouă. Animalul e guvernat în mod aproape exclusiv de intuiția imediată a obiectelor prezente, el nu are decît percepții, pe cînd omul are idei. Obiectele care l-au modificat anterior prin existența lor acționează acum asupra lui prin noțiunea păstrată despre ele. Și nu e încă totul: această noțiune nu se aplică unui singur individ, ea cuprinde o întreagă categorie de obiecte similare, pe cele deja întîlnite, pe toate celelalte din aceeași specie pe care le veți mai întîlni. Dincolo de momentul prezent, omul concepe trecutul și viitorul, ceea ce este apropiat și îndepărtat, experiența dobîndită și cea viitoare; concepe întreg universul, dar ce spun eu?, îl depășește, căci universului real îi adaugă universul și mai vast al realităților posibile. Întreaga natură se află și se mișcă în creierul său, și

aceasta este unicitatea, sensibilitatea minunată a structurii sale, faptul că ideile, aceste umbre, după conflicte tumultuoase ce-i agită adesea gîndirea și-i tulbură sufletul, determină tot așa de sigur acțiunea, după cum lovitura dată unei bile în mișcare o provoacă pe cea a bilei în repaos, așa cum o anumită temperatură determină evaporarea apei, cum acțiunea luminii și a soarelui determină înflorirea trandafirului sau rodirea piersicului, cum căderea unei musculițe în pînza unui păianjen îl scoate pe acesta din ascunzișul său. Numai că cercul de mobiluri sau motive de care omul poate fi dependent este infinit mai întins decît acela al diverselor cauze acționînd în regnurile inferioare, pentru că, în ciuda tuturor impresiilor prezente, el cuprinde toate ideile pe care omul le-a cules din experiența trecută și care, prezente în spiritul său și putînd să contribuie la decizia lui, îl fac apt de a reflecta, a compara, a delibera, a calcula, a prevedea. Omul are deci în voința sa principiul dintîi al activității sale, dar păstrează în creier cauzele determinante și directoare: inteligența reprezintă mediumul prin care întreaga natură își exercită acțiunea asupra lui.

Pe măsură ce ne ridicăm din regn în regn, mișcările și condițiile care le reglează se disting mai mult unele de altele și devin din ce în ce mai eterogene, cauza și efectul se separă, legătura

dintre ele se alungește, ca să spunem așa, atenuîndu-se pînă ce se sustrage vederii și pare că, prin efectul unei iluzii inevitabile, dispare complet. Pe treapta cea mai de jos a scării, în comunicarea mișcării sîntem tentați să credem la început că totul e perfect clar, că, o dată legea mișcării constatată, spiritul mulțumit nu mai dorește nimic și fizicianul, chimistul, geometrul ar fi explicat totul dacă ar fi reușit să limiteze toate mișcările unui ordin la altul, ale cărui legi mai simple pot fi formulate matematic; dar și contrariul este adevărat; acțiunile mecanice sînt cele mai obscure dintre toate, pe motiv că voința este acolo mai îndepărtată de efectul său și e învăluită de o scoarță mai groasă. Printre diversele forme ale cauzalității, prima – fără îndoială cea referitoare la știință – e în același timp cea mai simplă și cea mai obscură; lumina nu începe să se facă decît acolo unde principiul eficient se observă direct în plină activitate, adică atunci cînd se ajunge la această formă a cauzalității în care legătura ce unește mișcările voluntare cu ideile care le determină este mai firavă și devine aproape impalpabilă. Ajuns la capătul acestei analize, se vede clar care este rolul și natura inteligenței; ea nu este principiul primordial și creator, ci o facultate derivată și îndeplinește o funcție secundară; ea favorizează mobilitatea și alte proprietăți fizice ale cristalului,

excitabilitatea organismelor regnului vegetal, sensibilitatea și percepția la animale. Specifică unor condiții speciale și complexe de care depinde organizarea superioară a omului, ea reprezintă instrumentul necesar al conservării sale.

Am ajuns astfel la ciudata propoziție care servește ca punct de plecare sistemului dat: „lumea este un fenomen cerebral". Ansamblul de idei care alcătuiesc, în spiritul nostru, această lume de impresii coordonate, conformîndu-se legilor invariabile și noțiunilor pe care reușim să le abstragem din ele, sînt un mijloc indispensabil ca voința să se realizeze sub una din formele sale, cea umană. La rezultatul la care Kant ajunsese prin analiza legilor cunoașterii, reducînd timpul, spațiul și cauzalitatea la condiții ale inteligenței și ale sensibilității umane, Schopenhauer ajunge pe o altă cale, prin observarea ordinii din natură și a ierarhiei ființelor, prin studiul legilor organizării lumii vii, a condițiilor pe care le implică și a mijloacelor cu care a fost dotată pentru a dura. Studiul inteligenței și observarea naturii converg și ajung la același scop. Punctul de vedere idealist și cel realist sînt de comun acord în privința problemei esențiale a naturii lumii și a funcțiilor inteligenței, iar Schopenhauer exprimă astfel rezultatul final la care ajunge: voința este baza infinită a edificiului lucrurilor, în vîrful căruia se aprinde, în creierul uman, inteligența

destinată să lumineze pașii individului și să salveze specia.

Iată că inteligența, în ciuda importanței rolului acordat, este repusă la locul ei, coborîtă de pe primul loc, ocupat pe nedrept, și obligată să renunțe la pretențiile pe care le ridica neîncetat. De atunci, între ea și voință adevărata ordine este restabilită, și o lumină neașteptată lămurește misterul vieții. Inteligența umană depinde de organizare, ea neputînd să-și depășească propriile legi; dar cu ce drept s-ar mai plînge că nu poate depăși limitele ce-i sînt trasate, adică să iasă din ea însăși, dacă prin funcția ei normală nu este decît un mijloc necesar conservării individului și salvării speciei? De ce nu-și recunoaște acest umil destin? Cu atît mai rău pentru ea dacă la om creierul ajunge, puțin cîte puțin, la o dezvoltare parazitară și dacă ea însăși, profitînd de excesul de forțe și îmbătată de propria-i putere, în loc să rămînă o facultate subalternă în slujba voinței, îndrăznește să se considere principiu și scop al lucrurilor, se consideră interpreta universului, stăpîna suverană a vieții! A cui este greșeala dacă, începînd prin a nu-și recunoaște lungul nasului și a-și uita funcția naturală, se ciocnește inutil de hotarul de netrecut și se plînge apoi că îi este interzis accesul la adevărul absolut? Dacă omul se plînge degeaba de condițiile impuse inteligenței sale, cu atît mai absurd e să se lamenteze

din pricina răutăţii şi imbecilităţii naturii sale. Ce este omul? O manifestare a principiului universal, la fel ca toate celelalte fiinţe din univers. Voinţa sa ori, pentru a spune mai exact, voinţa generatoare oarbă a lucrurilor, anterioară oricărei inteligenţe, oricărei idei, oricărei alegeri, constituie caracterul fundamental al fiecărui individ, caracter ce nu poate fi schimbat ori distrus de nimic. Fiecare individ este ceea ce este, el nu mai poate să-şi modifice aspiraţiile, după cum nu-şi poate modifica temperamentul ori figura. Argila păstrează liniile pe care olarul i le imprimă după cum îi place lui; dar pe lîngă această natură indestructibilă ce constituie caracterul său transcendent, pentru a folosi expresia filozofului, individul, privit în istoria sa şi de-a lungul întregii sale vieţi, are un caracter empiric ale cărui manifestări sînt supuse legii cauzalităţii. Fiecare acţiune provine dintr-un mobil actual sau ideal, după cum fiecare mişcare la animal provine dintr-o senzaţie, fiecare transformare la plantă sub influenţa unui stimulent, fiecare modificare într-un cristal printr-o forţă mecanică, fizică sau chimică. Legea care dirijează înlănţuirea ideilor şi formează necesitatea logică, aceea care determină succesiunea fenomenelor şi formează necesitatea fizică, cea care stabileşte relaţiile spaţiale şi formează necesitatea geometrică, toate au drept adaos legea care duce la înlănţuirea acţiunilor şi cauzelor şi formează

necesitatea morală. Pentru că e limitat la nivelul inteligenței și constrîns de voință, omul trebuie să știe să-și accepte condiția, să renunțe la visul nechibzuit numit fericire, să se lepede o dată pentru totdeauna de ambițiile mereu nerealizate, să se abțină pentru totdeauna de la reproșurile fără obiect și de la revolta puerilă împotriva contradicțiilor pe care le observă în lume și care-i irită inteligența, ca și cînd aceasta ar fi trebuit să fie consultată asupra ordinii lucrurilor.

La etajele inferioare ale naturii, unde voința se desfășoară în tenebrele regnului anorganic sau ale vieții pur vegetative, noțiunile de bine și de rău sînt imposibil de aplicat; ele nu au nici un sens. De îndată ce apar sensibilitatea și primele licăriri ale cunoașterii, voința acționează într-o lume în care totul este efort și istovire, activitate plictisitoare sau lîncezeală copleșitoare. Suferința de toate gradele, de la durerea care ucide la plictisul care roade încet, este legea absolută a acestei lumi. De aceea, atunci cînd inteligența înflorește la om în toată plinătatea ei, destinată să aibă grijă de securitatea și bunăstarea individului, căutînd în univers, chiar fără știrea sa, doar mijloacele de a-și îndeplini sarcina și, negăsindu-le acolo, declară universul plin de contradicții, acesta din urmă i se prezintă omului ca o problemă fără soluție. Cea mai simplă experiență e de ajuns pentru a demonstra, fără îndoială, că suferința

este legea lumii: universul, prin vocea tuturor ființelor simțitoare, strigă de durere ori suspină de plictiseală; dar rațiunea care reușește să se ferească de iluziile voluntare create de filozofi poate să declare *a priori* că lumea este condamnată la rău, că este domeniul absurdului, căci voința evoluează de la sine către viață, și ce constată îndată ce ajunge la acea treaptă a naturii unde sensibilitatea și inteligența sînt o condiție necesară a existenței? Constată că viața înseamnă în mod necesar concurență și distrugere. Din acel moment, gîndirea devine o sursă permanentă de chinuri pentru om. Nu numai pentru că individul, ca și animalele, percepe sub formă de senzații starea sa actuală ce impune neîncetat ameliorare sau dezvoltare, dar și pentru că mintea îi este preocupată în egală măsură de trecut și de anticiparea nenorocirilor viitoare. Și cum voința acționează în fiecare individ cu toate năzuințele sale, cu puterea ei întreagă, cu pofta-i aprigă de a fi, orice ființă care simte și cunoaște se crede centrul lumii și se consideră unică; egoismul fără margini este tendința preeminentă și instinctivă și, dacă nimic n-ar opri-o, ar sacrifica eului tot universul. Urmînd exemplul moraliștilor din toate timpurile, Schopenhauer descrie neîncetat trăsăturile egoismului omenesc, caracterizate printr-o energie deosebită și înspăimîntătoare.

Pesimismul nu este dedus din suferințe întîmplătoare legate de condiția umană, ci din legile oricărei existențe inteligente; el constituie fondul filozofiei lui Schopenhauer. Îi este și izvor constant de inspirație, și punct de vedere din care apreciază lucrurile, viața. Nu există totuși nici un mijloc de a scăpa de jugul de fier al existenței? Nu se poate ieși din contradicția inerentă a gîndirii? Nu s-ar putea găsi acestui pesimism o contrapondere, un remediu? Leacul există, și ar putea fi chiar două, foarte diferite. Pentru a le imagina, Schopenhauer îi combină ingenios pe Platon și pe Buddha. Unul este arta, celălalt – ascetismul.

Inteligența, ca trăsătură secundară a individului, destinată să servească voinței, agent intermediar între ea și lucrurile de care viața omului are nevoie pentru a dura, le consideră în relațiile pe care acestea le au cu individul – ca putînd fi utile sau dăunătoare. Înainte de toate, este o facultate egoistă și practică. Totuși, cu timpul și prin cultură, ea atinge un anumit nivel de dezvoltare care, o dată satisfăcute nevoile vieții, lasă un rest, iar această dezvoltare o parcurge majoritatea oamenilor, deși în chip diferit de la un individ la altul, de la un popor la altul și de la o epocă la alta. Cînd inteligența nu se epuizează în întregime în slujba voinței, dispune de un prisos de putere ce și-o poate consacra pentru a

analiza lucrurile, nu numai în relațiile lor reale sau posibile cu viața căreia îi pot fi avantajoase ori dăunătoare, ci și în sinea lor, independent de locul deținut de fiecare în rețeaua de cauze, de unde rezultă individualitatea fiecăruia. Pe de o parte, inteligența se desprinde un moment de funcțiile sale servile și uită de ea însăși; pe de altă parte, observă realitățile fără a le raporta la sine sau, ceea ce e același lucru, vede în fiecare obiect particular tipul reprezentativ ca exemplar – iar această dublă abstracție o dată operată (așa încît ceea ce ar putea interesa egoismul spectatorului nu mai există pentru el), inteligența intră într-o lume nouă, unde totul se transformă, unde imaginea însăși a ceea ce este tragic în destin devine obiectul unei pașnice și senine contemplații. Deci, se poate afirma de bună seamă că ideile constituie singurul obiect al artei. Sînt idei pe care arhitectura și muzica, sculptura și pictura, în sfîrșit poezia își propun să le exprime prin mijloacele diverse de care dispun și sub formele pe care le disting. Arta are analogii profunde și o înrudire apropiată cu filozofia în contemplarea dezinteresată a lucrurilor. Faculatea de a le prezenta celorlalți sub acest aspect este însăși esența geniului. Astfel, omul se eliberează de legăturile cu realitatea vulgară, smuls din torentul de interese și de gînduri meschine. Arta pentru el înseamnă libertate. Totuși, ea nu este decît

un remediu insuficient. Scînteia emoției estetice strălucește și se stinge. Arta nu poate împlini viața, un minut de eliberare nu aduce fericirea, după cum o singură rîndunică nu aduce primăvara; și, în plus, această contemplare a frumosului, mereu trecătoare, nu este dată decît unor rari privilegiați, nefiind la îndemîna mulțimii inculte și agitate. Mîntuirea, beatitudinea n-ar putea fi faptul de a scăpa vieții prin surprindere. Nu-i de ajuns să ocolești viața, ci trebuie să o distrugi, și adaug imediat că prin aceasta nu trebuie să se înțeleagă sinuciderea. Ea nu rezolvă nimic. Această violență față de voința individualizată face să subziste cu toată puterea contradicția inerentă existenței sensibile; sinuciderea nu-i decît o eliberare iluzorie, căci individul dispare, dar principiul oricărei realități și sursa întregii suferințe rămîn. Salvarea nu constă în dezertare, ea rezidă în renunțarea totală și perseverentă a voinței care abdică, în detașarea totală care ucide egoismul și reunește sfințenia și fericirea.

A vedea și a căuta în lucruri mijloacele actuale sau posibile pentru a realiza propria voință – iată principiul egoismului; dimpotrivă, a crede că voința reprezintă sursa comună din care orice ființă apare și care, diversificată numai prin jocul aparențelor, este identică în toți în același timp, înseamnă suprimarea barierelor dintre

indivizi, distrugerea din germene a ostilităților reciproce, constituirea fraternității universale cuprinzînd nu numai toți oamenii, ci și animalele și vegetalele în care viața dormitează, chiar și ființele fără manifestări de viață. Înseamnă întronarea milei în locul egoismului, mila, repercusiune simpatică a oricărei suferințe în inima omului, mila, pe care moraliștii o proclamă în unanimitate ca principiu al tuturor virtuților, inițierea în iubire, care, puțin cîte puțin, vă aduce pe drumul renunțării perfecte, vă face capabili să dejucați înșelăciunile destinului, să scăpați de eterna iluzie în care natura vă învăluie. Ne aflăm astfel în plin budism. Aceste idei sînt o emanație a doctrinelor disperate care întotdeauna au înflorit în India; recunoaștem în ele, sub o formă puțin reînnoită, doctrina lui Kapila. Ni se pare că auzim dialogul lui Sakyamuni cu el însuși din noaptea solemnă petrecută sub smochinul din Gaja: „Care e cauza bătrîneții, a morții, a durerii? – Nașterea. – Care-i cauza nașterii? – Existența. – Care-i cauza existenței? – Dragostea de ființă. – Și cauza acestei iubiri? – Dorința. – Și aceea a dorinței? – Senzația. – Care-i cauza senzației? – Contactul omului cu lucrurile care produc o senzație sau alta, pe urmă senzația în general. – Care-i cauza acestui contact? – Simțurile. – Și cauza simțurilor? – Numele și forma, adică existența

individuală. – Și cauza acesteia? – Conștiința. – Care-i cauza conștiinței?...” Și, întocmind astfel seria de *nidanas*, sau a cauzelor, ajungem în vecinătatea *Nirvanei*, a aneantizării voluntare, în care se află mîntuirea. Acesta este și scopul pe care filozoful nostru îl propune strădaniilor omului. Pentru a-l atinge, există calea speculației, prin care se descoperă misterul iluziei infinite și calea experienței practice a nenorocirii legate de ființă și de neantul vieții. Iată cele două căi urmate în mod firesc de înțelepți, conducîndu-i, după ce s-au eliberat de visele tinereții și ambițiile maturității, la resemnarea perfectă; dar ele nu sînt valabile pentru mulțimi de oameni. De aceea religiile le-au deschis altă cale; au inventat mijloace artificiale și totodată eficiente de a îndemna sufletele la detașare. Prin ascetism și mortificările metodic practicate, ele înving dragostea de viață, îi învață pe credincioșii lor să disprețuiască plăcerea, apoi existența, și, de la o privațiune la alta, ele îi conduc, în ciuda protestelor cărnii, la abstinență, ceea ce înseamnă salvare; căci, generalizîndu-se, aceasta aduce cu sine stingerea speciei și o dată cu stingerea speciei, dispariția universului, fiindcă universul nu poate supraviețui fără participarea gîndirii umane.

III

Nu am vrut să lungesc expunerea acestei filozofii discutînd punct cu punct obiecțiile pe care ea le ridică. De altfel, dificultățile logice nu afectează deloc o doctrină care se laudă că nu este un sistem abstract, o construcție artificială de idei preluate din rațiunea pură și riguros legate între ele. Dacă l-am crede pe filozof, ea s-ar compune din adevăruri culese independent unele de altele prin experiență; faptul că formează o țesătură omogenă și fără lacune înseamnă că ea corespunde realității. Se fălește chiar că se deosebește prin acest caracter viu de filozofiile contemporane și de metodele lor decepționante. Nu există, la drept vorbind, o metodă de a ajunge la adevăr; geniul îl descoperă, spiritele remarcabile îl recunosc și îl salută. A face speculații asupra metodei înainte de a filozofa e ca și cum ai cînta mai întîi valsul și l-ai dansa după aceea; sau ca și cum ai spune că Homer trebuia să facă teoria epopeii înainte de a crea *Iliada*. Filozoful este precum călătorul care străbate un oraș străin și, fără a se preocupa de problemele ce-i frămîntă pe locuitorii lui, își propune să-i descrie planul și să-i surprindă specificul; el este artistul care nu vede la țară în primul rînd domenii de producție, ogoare pentru grîne, pășuni,

podgorii, ci un peisaj sumbru sau vesel, grandios sau grațios. Se mai poate spune că lumea se înfățișează filozofului ca o limbă necunoscută, pe care el are menirea să o descifreze; dacă găsește adevărata cheie a limbii, ori cel puțin reușește să-i aplice un sistem alfabetic ce formează silabe, cuvinte, fraze, iar aceste cuvinte au un sens constant și frazele se înlănțuie logic, abia atunci el poate să se laude că a găsit adevărul.

La Schopenhauer descoperim din belșug aprecieri de ansamblu, indicații, descoperiri fericite; este un adevărat gînditor; are mai mult spirit decît îi trebuie unui filozof și, mîndru de acest spirit, nutrește pentru geniul chibzuit un dispreț exagerat. În același timp, doctrina sa se rezumă în două teze fundamentale. Prima: lumea și spiritul sînt interdependente și nu pot fi înțelese decît luate împreună. Această teză se bazează pe o analiză profundă a condițiilor gîndirii; analiză ce nu aparține exclusiv lui Schopenhauer, ci lui Kant, datorită căruia a devenit un punct de plecare obligatoriu al filozofiei, în conformitate cu care nu se mai poate aborda din alt unghi de vedere problema opoziției dintre ideal și real, sau aceea dintre materialism și spiritualism. Azi, materialismul, îmbogățit cu noile adevăruri dobîndite de fiziologie și chimie, poate invoca mai multe argumente; riscă mai puține ipoteze și, de n-ar fi mania asta de a afirma, absolut gratuită,

și-ar putea permite să nu riște nici una. Spiritualismul, puțin capabil de progres, nu poate să-i opună, de la Platon încoace, decît un mic număr de argumente, mereu aceleași, a căror valoare n-a scăzut din cauza repetării. Încă n-au ajuns să se încalece unul pe altul. Spiritualismul n-a putut pînă acum să stabilească independența gîndirii, nici să probeze că distincția între cauză și simple condiții – distincție inadmisibilă din punctul de vedere al științelor bazate pe observație – ar fi mai întemeiată în cazul special care îl interesează; el n-a demonstrat nici că creierul nu poate fi cauza gîndirii. Materialismul, în ciuda ajutorului oferit de microscop, precum și a celor mai delicate și izbutite experiențe, nu contribuie mai mult la completarea lacunei profunde ce separă faptul fiziologic de fenomenul intelectual. Antagonismul este fără ieșire; de fapt, nici nu avem de-a face cu o luptă, căci adversarii se amenință prin vorbe, în ceață, fără să reușească să se apropie; ei studiază fiecare în parte tipuri de fapte foarte clare și pe care știința le separă în mod abstract, dar care nu sînt prin aceasta mai puțin corelative, și nici una nu poate fi considerată drept guvernatoarea celeilalte. Nu există gîndire fără obiect; însă fără gîndire obiectul își pierde calitățile ce-l constituie, scapă oricărei definiții, se dispersează, dispare. Înlăturați unul din cei doi termeni, universul corpurilor sau

universul spiritelor, și amîndouă dispar imediat. Orice teorie care se ridică deasupra acestor două puncte de vedere exclusive este înscrisă pe drumul deschis de Kant, drum ce duce la descoperiri fecunde nu numai în științele pozitive, ci și în știința spiritului și filozofie.

Această primă teză constată faptele; a doua este una dintre cele mai îndrăznețe analogii și, ca orice analogie, e greu de combătut, fie că împotriva ei se folosește dialectica, ori se invocă observația. Orice ființă, după Schopenhauer, este o manifestare a voinței și, cu ajutorul acestei chei, el explică multe fapte interesante; din nefericire, această doctrină ridică o obiecție absolută. Schopenhauer îi combate cu înverșunare pe cei ce fac din idee principiul lucrurilor, pentru că nu există idee fără conștiință; dar este tot așa de evident că nu există voință fără scop preconceput și determinant. Voința cuprinde două lucruri: energia ce acționează, plus o lege după care acționează. Dacă natura acționează ca și noi, între lucrările *voinței sale* și aceea a voinței noastre, între planul pe care ea îl realizează chiar în timp ce-l concepe și unde gîndirea și materia sînt identice, și lucrările noastre, unde gîndirea și materia sînt profund deosebite, prima fiind în noi și a doua în afara noastră, există fără îndoială o diferență, mai bine zis o prăpastie. Da, . toate aceste niveluri de existență și pe toat

treptele naturii trebuie să recunoaștem, împreună cu Leibniz, activitatea și efortul; dar această rațiune difuză în natură și mereu infailibilă, cum o voiau stoicii, această voință oarbă ce acționează urmînd legi stabile și manifestîndu-se în creații regulate, este exact insondabilul – și dacă cuvîntul „voință", comentat prin sentimentul pe care îl avem despre voința noastră, exprimă exact în anumite privințe modul de acțiune al naturii, el nu poate, ca și multe alte cuvinte, să intre cu acest sens în filozofie decît cu titlu ipotetic și provizoriu.

Totuși, nu în aceasta constă originalitatea doctrinei pe care tocmai am schițat-o, ci în aplicațiile ei morale. Orice filozofie este înainte de toate speculativă, ea nu ne învață virtutea, după cum geniul nu ne învață estetica – or, doctrina lui Schopenhauer își propune, mai întîi de toate, căutarea adevărului; în fond, ea are mari ambiții practice, plăcîndu-i să se alăture, prin concluziile morale, creștinismului și *prea sfintei* religii a budismului. Explicînd lumea, ea oferă legea mîntuirii; denunțînd minciuna vieții, ne arată unde se află înțelepciunea. Disprețul față de existență, simptom al unei dispoziții maladive sau fruct al disperării, detașarea pe care religiile o predică cu perseverență, deși în van pentru două treimi din specia umană, Schopenhauer le explică în mod speculativ. Ca și în cazul religiilor, mulți

filozofi au opus lumea aparențelor sensibile celei a ideilor, lumea fenomenelor – realității în sine. Pesimismul lui Schopenhauer este expresia morală a acestor concepții metafizice.

În cărțile din India, viața este reprezentată ca un vis; la Schopenhauer, ea este un coșmar și, ca să ne conducă încetișor spre somnul fără vise, el devine teoreticianul chietismului. Acest dispreț aruncat din plin asupra civilizației și operelor sale, această teorie a suferinței și a neantului, expusă nu de un preot, ci de un filozof ce pretinde că oferă rațiunile speculative și dovada experimentală, au ceva incitant. În defavoarea sistemelor, acesta părea hohotul de rîs al unui demon adresat imensului *fiasco* al universului, dar era bine făcut pentru a atrage atenția celor blazați. Iată ciudățenia întîlnirii. La capătul a patruzeci de ani, el iese din obscuritate într-un moment în care spiritele sînt febril excitate, cînd omul tratează natura ca un cuceritor, o surmenează, se împăunează că-i va smulge tot ceea ce va voi, cînd toți, mîndri de dreptul lor, cer cu voce tare ca viața să fie bună. Luați aminte: dacă omul va fi bun, dacă natura va fi binefăcătoare și generoasă, ce mirare amestecată cu mînie va resimți omul care va face, din întîmplare, excepție de la această bunătate universală! Ce indignare va provoca cea mai mică nemulțumire, cea mai ușoară iregularitate, cea mai mică părtinire, contra celor

ce înșală voia naturii, însușindu-și binefacerile ei! Cum să facem ca să nu dăm tot timpul vina pe soartă? Eh, bieți oameni, munciți, agitați-vă, epuizați-vă puterile și spiritul, ca să reușiți cel mult să deplasați răul dintr-un loc în altul. Îi disimulați sau îi modificați aspectele, dar nu-l distrugeți. Dimpotrivă, dacă omul este egoist, dacă legea în univers este oarbă și feroce, dacă răul nu se poate vindeca, dintr-o dată răbdarea devine firească; vă mulțumiți cu binele cel mai mic și vă încîntă doar o umbră de virtute.

Într-o vreme în care toți divinizează umanitatea, în care calea sigură pentru a obține aplauze e să vorbești despre aceasta cu emfază, o doctrină înfățișată pe un ton plin de modestie ar fi la locul ei dacă n-ar întrece măsura; dar un protest de neînvins se ridică împotriva concluziilor la care ea ajunge. Ne întrebăm dacă iluzia n-are și ea valoarea ei, ca și adevărul, dacă nu-i mai bine să nu te plasezi atît de sus, cînd ai o părere atît de bună despre tine. Iar instinctul ne dă răspunsul, un instinct ce îndeamnă omul la acțiune, la credință, la fericire, și pe care nu-l vor învinge prea curînd doctrinele subtile care îl acuză de minciună și orbire.

C. Challemel-Lacour*

Fost normalian, și-a luat agregația în 1849. În copilărie a cunoscut greutățile și sărăcia, care l-au transformat destul de devreme într-un pesimist. „Maghernița părintească, disprețul familiei, asprimile unui internat pentru nevoiași, usturătoarele umilințe pe care sărăcia, chiar suportată cu demnitate, le impune fără încetare victimelor sale, toate acestea ar fi fost de ajuns să schimbe chiar și oameni mai robuști decît Challemel, care, pe deasupra, a trebuit să lupte toată viața și cu o tuberculoză nemiloasă" (E. Krakowski, Le premier Disciple de Schopenhauer en France, 15 aprilie 1932, Mercure de France). *Profesor la Limoges, a participat la insurecția republicană și a fost arestat, apoi exilat în Belgia. Pesimismul său se accentuează și mai mult: „Totul suferă în jurul nostru; sîntem înconjurați de suferințe. Orice*

---

* *Études et réflections d'un pessimiste,* Éd. Charpentier, 1901.

viață este o ispășire; fiecare formă de viață își înăbușă geamătul. Natura este supusă unei singure legi: a trăi și a îndura” (Prezentat de E. Krakowski). Ai crede că citești din Schopenhauer. Challemel-Lacour îl întîlnește, într-adevăr [pe filozoful german], imediat ce se stabilește la Zürich pentru a preda la Polytechnicum.

De fiecare dată cînd îmi aduc aminte cuvintele sale, un fior, pe care îl cunosc bine, mă străbate din cap pînă în picioare, ca și cum un suflu înghețat ar ieși prin ușa întredeschisă a neantului. Pe cînd el vorbea, m-am gîndit la acel adio lamentabil aruncat de Leopardi surorii sale, în ajunul căsătoriei ei; dar acest adio mi s-a părut acum aproape vesel în comparație cu discursul pe care îl auzeam. Da, Leopardi însuși ar fi susținut realitatea dragostei; ar fi apărat universala himeră de nelegiuitele exorcisme ale acestui bătrîn fără milă. Am priceput atunci că poetul cel mai îndrăzneț n-ar fi în stare să se atingă de chivotul suprem, și că e nevoie de mîna unui filozof pentru a săvîrși anumite profanări.

Nu voi uita niciodată seara aceea cînd l-am întîlnit. Era în berăria cea mai întunecoasă din Frankfurtul prin care colindasem vreo două zile, fiindu-mi greu să mă sustrag gîndurilor ce-l bîntuie pe un hoinar fără ocupație aflat în acest oraș al bancherilor și alchimiștilor, al evreilor și

împăraţilor, al parlamentelor şi revoltelor, al lui Goethe şi Faust. Mai văd şi acum sala imensă şi masa din fundul sălii, la care ne-am aşezat. Lumina lămpilor cu ulei agăţate de pereţi ajungea la noi de departe, printr-un fel de abur roşiatic, cald şi apăsător. Sala era plină de lume; glumele şi rîsetele celor ce petreceau răsunau în jurul nostru; peste tot izbucniri vesele, care contrastau aproape înfricoşător cu ciudata apăsare a gîndurilor noastre sumbre. Bătrînul neamţ, pe care hazardul mi-l scosese în cale, de obicei tăcut, găsea potrivit în ziua aceea să încerce pe mine vraja satanică a raţionamentelor sale; vorbea fără să-i pese de gălăgia din jur, cu o voce liniştită şi joasă. Privirea sa inspira calm şi siguranţă, rezultat al unei meditaţii de patruzeci de ani. Pe fruntea sa înaltă şi parcă transparentă strălucea seninătatea netulburată a celui împăcat cu credinţa sa. Nu era nici morocănos, nici vesel, părea că n-a urît şi n-a iubit niciodată. Doar frumosul prepelicar cu păr lung, culcat la picioare şi sprijinindu-şi capul pe genunchii lui, deschidea din cînd în cînd ochii pentru a-i cere cîte-o mîngîiere. Atunci bătrînul neamţ îşi trecea mîna pe spatele cîinelui cu o afecţiune uluitoare, aproape excesivă, pe care nu ar fi acordat-o niciodată oamenilor.

Cuvintele sale, întrerupte de tăceri destul de lungi şi de zgomotele uneori mai puternice, ajungeau la mine printre clinchete de pahare şi

fumul pipelor, mă zăpăceau ca absintul și mă țineau în același timp înlănțuit ca într-un coșmar. Voiam să plec, dar era extraordinar de interesant să-l văd cum rupe, unul cîte unul, toate voalurile. Anatema, rostită cu o voce lipsită de emoție, se întindea puțin cîte puțin asupra tuturor lucrurilor în care crezusem, peste tot ceea ce îndrăgisem; cuprindea în cercurile sale tot mai largi femeile, căsătoria, natura, dragostea. Sfînta Sfintelor se dezvăluia privirilor mele profane și, în locul unui tînăr zeu fermecător cu ochii scăpărători, îmi arăta un jalnic automat preocupat numai de perpetuarea speciei.

Trebuie să spun că am combătut vitejește acest raționament îngrozitor. Simțeam cum mă cuprinde stupoarea pe măsură ce-l urmam în vidul ale cărui orizonturi sumbre le îndepărta tot mai mult de mine; ea îmi paraliza mintea încetul cu încetul, de-abia mai rezistam. Dădeam exemple pentru a-i dovedi sfînta realitate a iubirii și devotamentul pe care-l inspiră, sublimele metamorfoze pe care le săvîrșește chiar și în cel mai vulgar dintre oameni; făceam apel la mărturisirile din cărți, precum și la povestea vieții sale. Evocam, așa cum îmi veneau în minte, iubirile pe care le trăisem, imaginea entuziasmului pur al cărui martor fusesem în atîtea rînduri.

În sfîrșit, îl întrebai dacă nu observase niciodată un tînăr și o tînără chiar în momentul în

care inimile lor, deschise ca niște flori pe neașteptate, își trimit una alteia efluvii caste, înainte ca prospețimea lor primăvăratică să fi fost veștejită de ceva, de pildă de minciună, decepție, necuviință sau cochetărie. Ce cîrcotaș ar îndrăzni să spună că în clipa aceea în ei nu se naște un zeu? Din primul minut, fără să se fi uitat atent, s-au văzut, s-au socotit demni unul de altul și s-au știut pînă în străfundurile ființei lor, de parcă s-ar fi cunoscut de cînd lumea. Un fior invizibil, tăcerea lor, vocea nesigură, tulburarea fermecătoare din atitudinea lor, totul trădează faptul că sînt cuprinși de o vrajă interioară adîncă. De ce dintr-o dată se sperie și devin neliniștiți? N-ar putea să spună nici ei înșiși dacă sînt dușmani sau complici, dacă se atrag ori se suspectează, dacă ceea ce-i înconjoară este un zid salvator ori un obstacol. Dar o putere într-adevăr divină pune stăpînire pe ei în acea clipă. Tulburați, ei se supun idealului care-i cheamă spre un tărîm neștiut. Între inimile lor se leagă un dialog fără cuvinte, numai de ei înțeles, care ar încînta pînă și auzul îngerilor. Din adîncul sufletului, inundat de luminile neasemuite ale unei flăcări strălucitoare, se ridică o tainică rugăciune învăluită într-un nor de fum de tămîie, o aspirație temătoare și pioasă spre fericiri nesfîrșite. Iubirea este cerul.

Neamțul însă mi-a răspuns:

„Iubirea este răul. Această tulburare care vă vrăjește, această seriozitate, liniște, nu-s decît o meditație a geniului speciei.

Adolescentul, gata să moară pentru cea pe care o iubește, în a cărui privire mîndră strălucesc scînteile generozității, și fecioara, a cărei grație asemenea aurorei îi face pe bătrîni să țîrîie între ei ca niște greieri și-i îngenunchează pe toți cei ce poartă o inimă de bărbat, nu sînt altceva decît două mașini în mîinile acestui spirit ingenios.

Acesta n-are decît un gînd, un gînd pozitiv și fără poezie, perpetuarea neamului omenesc. Admirați, dacă vreți, procedeele sale; dar nu uitați că el nu se gîndește decît să umple golurile, să repare breșele, să mențină echilibrul între provizii și risipă, să aibă mereu din plin populat grajdul de unde durerea și moartea își vor alege victimele.

Faceți din dragoste un lux și un mod de a petrece timpul, și tratați-o ca un artist. Geniul speciei este doar un industriaș care nu urmărește decît producția. De aceea, înainte de a apropia rotițele mașinii, el studiază atît de grijuliu caracteristicile lor, combinațiile, reacțiile, antipatiile.

Iată gîndul său permanent – toate mișcările individului și ale omenirii nu slujesc decît acestui

scop. Bărbați și femei caută, pînă cînd bătrînețea îi reduce la o existență aproape vegetală, perechea ce li se potrivește. Trecătorul și femeia necunoscută ce schimbă o privire fugară ciocnindu-se pe stradă, acei și acelea ce se privesc prin binoclu la spectacol, omul din popor care le soarbe din ochi pe împărătese, marea doamnă ale cărei priviri cad asupra vreunui drac împielițat și îl găsesc bine făcut (franțuzoaicele dumneavoastră nu făceau mutre pe vremea doamnei de Montbazon), toți se supun aceluiași instinct, toți ascultă de aceeași predestinare misterioasă.

Seara, cînd femeile trec înfricoșate de întuneric și un nu știu ce simț al aventurii vă scoate din casă, dimineața, la ora cînd înțeleptul Fontenelle se gîndea uneori la căsătorie, ori noaptea, în visele necontrolate, acest instinct vă împunge neîncetat. În spatele tuturor afacerilor și tuturor corvezilor veghează doar acest gînd. Meseriașul muncește ore, săptămîni și chiar luni pentru a petrece doar o zi de plăceri și ca să reînceapă căutarea, de zeci de ori încercată, a obiectului dorit.

Moraliștii austeri vor blestema această poftă animalică. Poeții vor vorbi despre suflete predestinate și atracții inexplicabile. Platon va povesti că, pe vremea cînd oamenii erau androgini, Jupiter, mîniat pe ei, i-a dedublat, că, pentru a le înfrînge orgoliul, i-a despicat drept în două ca pe scorușe, și că de atunci fiecare aleargă după jumătatea

pierdută, pînă ce o va regăsi. Dar poeții se hrănesc cu himere, moraliștii sînt niște dobitoci, iar Platon își bate joc de noi. Oamenii nu sînt mînați nici de pofte deșănțate, nici de vreo atracție divină; ei acționează, fără să știe, pentru geniul speciei; sînt în același timp agenții și instrumentele lui, în cele din urmă cei înșelați. Indivizilor le este necesară această continuă ocupație, acest du-te-vino care înmulțește întîlnirile și-i apropie pe cei îndepărtați, urmărirea plină de rîvnă pe care nici greșelile, nici iluziile n-o tulbură, alegerile cîteodată bizare, încrucișarea prolifică de neamuri și rase pentru ca umanitatea să dureze în ciuda primejdiilor venind din toate părțile, războaie, boli, nenorociri, și să nu piară pe neașteptate ori să degenereze în mod fatal din cauza miilor de acțiuni distructive. Ceea ce pare dezmăț și pierdere de timp este mijlocul necesar prin care își atinge scopul; agitația oamenilor, industria, politica și artele nu fac altceva decît să-i pregătească și să-i favorizeze împlinirea.

Feriți-vă, nu repetați greșeala celor ce nu văd decît aparențele. Recunosc, natura, atentă numai la perpetuarea generațiilor și care nimicește indivizii ca pe niște atomi, își disimulează cu pricepere jocul. Dă impresia că li s-a rezervat o consolare supremă, punînd în dragoste o compensație mai mult decît suficientă pentru toate durerile. Toți sînt gata s-o binecuvînteze atunci

cînd iubesc și cînd sînt iubiți; are cîte un adorator în fiecare îndrăgostit.

Natura e declarată sacră de către toți cei ce iubesc, binefăcătoare, infailibilă, mai presus de orice lege; ei i se supun cu un fanatism care n-ar cunoaște nici frînă, nici limită, dacă reguli, religii ori opinii ale înțelepților n-ar fi făcut rînduială. Și încă, toate obstacolele, datorie, pudoare, onoare, respect față de familiile și drepturile altuia, formînd în jurul fiecăruia dintre noi o urzeală atît de solidă și atît de deasă, nu sînt decît niște pînze de păianjen pe care dragostea le rupe și le perforează pentru a-și împlini menirea.

Cînd chinurile cele mai cumplite suportate vreodată de om i-au secat ochii de lacrimi, l-au zdrobit ori adus la disperare, în loc să dea vina pe dragoste și să renunțe la ea, el va învinui tot universul că s-a coalizat împotriva îndrăgostiților. Va înfrunta nedreptățile opiniei publice, va protesta împotriva tiraniei instituțiilor, va blestema egoismul și tirania părinților. Și, ciudată contradicție, dacă acești îndrăgostiți încăpățînați riscă în timpul vieții să atragă asupra lor blamul oamenilor înțelepți, povestea lor, istorisită de romancieri sau de poeții tragici, îi va face să plîngă în hohote chiar și pe indivizii cei mai lipsiți de suflet.

Pentru a-l cunoaște pe adevăratul vinovat, a trebuit ca un indiscret ca mine, învățat cu trădările naturii, surprinsă de sute de ori asupra faptului

în clipa sacrificării vreunui nenorocit în interesul scopurilor ei, să-i dezvăluie capcanele, să vină să arate tuturor perfidele-i stratageme. Nimeni nu m-a auzit. Dumneavoastră măcar ascultați-mă!

Dragostea este o religie pentru dumneavoastră; iubind, credeți că vă dedicați cultului frumuseții și că pătrundeți în sferele cerești. Nu vă mai îmbătați cu vorbe: dumneavoastră doar rezolvați, fără să știți, o problemă de armonii fiziologice și faceți, instinctiv, cea mai bună combinație posibilă de calități necesare pentru perfecțiunea produselor.

O gură surîzătoare care-și dezvăluie dinții frumoși vă face să visați o zi întreagă; dar frumusețea dinților, care joacă în sistem rolul de condiție esențială a îndeplinirii funcțiilor digestive, este absolut ereditară. O gambă elegantă și un picior frumos vă provoacă emoții primejdioase; nu credeți că se aseamănă gambelor Dianei, piciorușelor ei delicate, care, după expresia lui Iisus ben Sirach, sînt ca niște coloane de aur pe temelii de argint: totul se explică prin micimea tarsienelor și metatarsienelor ce deosebesc bărbatul și femeia între toți frații lor din regnul animal. O gură fină și ovalul distins al feței vă încîntă; aceasta se datorează îngustimii maxilarelor specifice feței umane. O bărbie proeminentă vă displace; dar și proeminența bărbiei, *mentum prominiculum,* e o trăsătură exclusivă a rasei

umane. Eu nu spun nimic despre constrastele de constituție fizică, temperament, statură, calități morale, singurele care împiedică lumea să se scindeze în cîteva legiuni de pitici și uriași, de bruni și blonzi, de sangvini și nervoși, firi celeste și firi terestre, destinate să piară prin efectul prelungit al propriilor lor imperfecțiuni ori să se extermine reciproc.

O femeie, Diotima, l-a învățat pe Socrate știința iubirii spirituale; Socrate, divinul Socrate, pentru a eterniza după placul său durerea pămîntului, a transmis lumii această știință funestă prin învățăturile sale. Desigur, femeile au săvîrșit un lucru minunat atunci cînd au spiritualizat dragostea. S-a terminat cu ele și cu neamul omenesc. Obosiți să tot sufere, nevăzînd nici un mijloc de a scăpa vreodată, ei sau copiii lor, de nenorocirile ce-i copleșeau, și devenind cu fiecare zi mai sensibili pe măsură ce cultura avansa, bărbații poate că aveau să apuce în sfîrșit pe drumul mîntuirii, renunțînd la dragoste. Atunci femeile, văzînd că scade puterea farmecelor lor, au inventat o nouă armă de seducție. S-au adresat inteligenței bărbatului și tot ceea ce este spiritual în alcătuirea feminină a fost pus în jocul pe care îl numesc dragoste.

A ara, a vîna, a munci neîncetat pentru a hrăni nevestele și copiii, a-și disputa cu forța ori cu priceperea puținul pe care-l dă pămîntul, a

administra lucrul public, a se apăra de două feluri de animale sălbatice, cele din păduri și cele din cetăți, fără a mai vorbi de alte flageluri aproape zilnice, toate aceste preocupări umpleau cu vîrf și îndesat viața bărbaților; nu era cazul să se mai adauge și grijile dragostei; de multă vreme, studiul și cărțile, mii de lucruri interesante, meditații sau mărunțișuri pasionante au adăugat la munca lor distracții pentru care ar fi putut de sute de ori să dea uitării femeile și perpetuarea speciei. Dar natura a avut grijă: ea salvează femeile printr-o soluție strălucită: la ceasul, anume ales, al tinereții, reunește în ele toată frumusețea, toate farmecele care atrag privirile pînă atunci neatente ale bărbaților, îi ispitesc așa încît orice gînd rațional se duce pe apa Sîmbetei și aceasta îi pierde. Natura creează tînăra pe care ați zugrăvit-o, pentru care indivizii se damnează și popoarele se exterminä. Îi adaugă și cochetăria care-i sporește frumusețea și care, la nevoie, chiar o înlocuiește.

Popor de filfizoni, păcăliți naivi ce credeți că înălțați femeile pînă la voi cultivîndu-le spiritul, cum nu v-ați dat încă seama că reginele societăților voastre au adesea spirit, chiar geniu uneori, dar inteligență niciodată; sau, dacă vreți, inteligența lor se aseamănă cu inteligența bărbatului așa cum floarea-soarelui din grădină se aseamănă cu soarele – regele luminii. Lucrurile intelectuale

nu le interesează deloc prin ele însele; în clipa cînd le vorbiți despre știință, istorie, poezie, arte frumoase, ele nu se gîndesc decît la avantajul pe care l-ar putea obține din acestea pentru a vă prinde în mreje, a vă subjuga, a vă înlănțui. Cîntul și muzica le ajută să-și ascundă sărăcia intelectuală, așa cum cotonul și balenele corsetelor le ajută să-și facă șolduri ori să-și mascheze micimea bustului. Aflați că ele nu se gîndesc decît la un lucru – să se mărite; după ele, nu-i serios decît ceea ce le vorbește întruna despre amor: roman sau carte de rugăciuni, preot sau amant.

Ar trebui să regretați Orientul. După ce le-a asigurat casă și masă nevestelor sale, bărbatul nu mai trebuia să se ocupe de ele; putea să lupte, să se instruiască în mînuirea armelor, să-i asculte pe înțelepți; era ferit de această înjosire care îl obligă pe un bărbat curajos să se arunce la picioarele unei gîște; în sfîrșit, era liber pentru că mai multe soții îl fereau de o singură dragoste.

În societățile noastre monogame, căsătoria înseamnă a reduce la jumătate drepturile și libertatea bărbatului, căruia i se dublează în schimb datoriile și obligațiile. Și cîte îndatoriri? De cînd ați îngăduit soțiilor voastre să hotărască, interesul mărunt v-a năpădit casa, orice hotărîre generoasă e privită cu teamă, ca și cum ar fi o nebunie ucigătoare. Grija rușinoasă a bunăstării,

cel mai nefericit calcul, ideea de a vă risca viața pentru siguranța familiei, lașitatea, iată obligațiile cele mai sfinte care vă sînt impuse. Bun tată, bun soț, adică cetățean laș, conștiință falsificată și venală, inteligență degenerată, iată titlurile ridicole care vă servesc azi de epitaf. Lăudați femeile, felicitați-vă pentru că le-ați eliberat: ele au inventat moravurile burgheze, ele au făcut din voi un neam de Chrysali* care, sub jug, au uitat toate virtuțile și numai la auzul numelui lor tremură și freamătă de plăcere; obișnuiți cu slugărnicia, se răzvrătesc neconvingător.

Ele au contribuit cel mai mult la inocularea leprei care mistuie lumea modernă. Orice bărbat mințea încă de pe vremea lui Solomon: dar atunci minciuna, nărav din fire sau capriciu de moment, încă nu era necesitate și lege, cum a devenit pentru fiecare sub domnia binecuvîntată a femeilor. Vă faceți o glorie din a vă simți dezarmați de frumusețea și slăbiciunea lor, de adorația pe care o încercați pentru ele. Dar cine ar rezista acaparărilor, cine ar pune capăt reproșurilor și s-ar sustrage fascinației lor fără acest mijloc firesc și legitim la ele, dar rușinos pentru voi? Prea firave la trup și la spirit ca să poată susține prin discuții și luptă locul pe care l-au

* Personaj din *Les Femmes savantes*, a lui Molière.

acaparat pe nedrept, pe cît de ambițioase și tiranice pe atît de plăpînde, trebuiau totuși să aibă și ele o armă. Leul are ghearele și dinții, vulturul are ciocul, elefantul și mistrețul au colții, taurul coarnele; sepia, pentru a-și ucide dușmanul sau a-l alunga, dă drumul cernelii și tulbură apa: iată adevăratul analog al femeii. Ca și sepia, ea se învăluie în prefăcătorie și înoată voioasă în minciună. Pe noi, natura ne-a făcut independenți, dar care dintre noi poate vorbi de independență fără ca o femeie sau toate femeile să nu zîmbească? Pentru ele noi jucăm de dimineață pînă seara comedia politeții, le adresăm complimente de care ne batem joc între noi, trecem sub tăcere ceea ce ne scoate din sărite, zîmbim cînd ceva nu ne place, impunem gurii să facă grimase, ne prefacem că avem convingeri pe care nu le avem, ne retractăm ideile cu lașitate, roșim că n-am fost destul de abjecți; și grija cea mai scumpă pe care societatea femeilor o inspiră tandreții noastre paterne este asigurarea viitorului copiilor noștri, învățîndu-i de la o vîrstă fragedă să mintă ca noi. Iată ce datorăm femeilor. Și acum, frumosule apărător al dragostei, nu vei mai spune că minimalizez contribuția lor la dezvoltarea civilizației".

Filozoful se opri, privindu-mă ca și cum aștepta o replică: nu am fost atît de prompt să o găsesc imediat.

Evident, acest neamț necredincios față de tradițiile spiritului nemțesc nu păstrase nimic din

venerația aproape religioasă pe care strămoșii săi o aveau pentru femei. Auzindu-l, o femeie ar fi zis că bietul om vorbește cu naivitate despre necazurile căsniciei sale și că, fiind nefericit ca mulți oameni remarcabili, chiar mari genii ca Socrate, Shakespeare, Albrecht Dürer, proasta sa dispoziție poate fi iertată, deși ar fi greșit să declare că toate femeile sînt niște Xantipe. Trebuie, într-adevăr, să spun că Schopenhauer nu era căsătorit și că a murit celibatar la 72 de ani. Vreo altă femeie ar fi putut insinua că nu a știut, fără îndoială, să se facă iubit, și că în diatribele sale împotriva femeilor se simte destul de mult ranchiuna unui bărbat batjocorit și respins. Asta ar dovedi, desigur, că era rău din fire, că-i lipsea bunul-simț, căci un înțelept nu se supără pentru atît de puțin. Dar nu aș putea să afirm că această ipoteză ar fi cu totul falsă. Într-adevăr, cîți bărbați nu tîrăsc toată viața lor lanțul greu al amintirii unei iubiri neîmpărtășite sau trădate! Lumea e plină de bărbați ca Petrarca, muți, ba chiar mai de plîns decît iubitul Laurei, pentru că nu li s-a dăruit nici măcar vreun talent prin care să se elibereze de durerile lor. Dacă filozoful meu a avut parte odinioară de un ghinion asemănător, n-aș putea să o spun, iar secretul a murit o dată cu el.

În rest, fără a mai cerceta cauzele personale ce l-ar fi putut determina să fie atît de crud,

căutam un răspuns. Dacă aș fi avut mai mult sînge rece, aș fi putut să-l reduc la tăcere recitînd vreuna din acele pledoarii convingătoare ce nu lipsesc din operele scriitorilor francezi, căci ordinul cavalerilor, considerat dispărut, mai trăiește încă, mulțumesc lui Dumnezeu, în literatura noastră; el nu și-a schimbat decît numele; pentru a apăra doamnele persecutate, a luat pana în locul lăncii. Oameni de stat, oameni fără ocupație, profesori, academicieni, scriitorii cei mai serioși, cu mult zel și interes aproape personal, se străduiesc să le răzbune. Felul lor de a fi, auster și solemn, se schimbă în dulci gingășii atunci cînd tratează acest subiect, iar cînd îi auzi cum înșiră virtuțile feminine, ai zice că un întreg cor de femei murmură rugăciuni.

Atunci n-am putut decît să mă bîlbîi, spunînd două-trei cuvinte, greu de deslușit din cauza uimirii care parcă mă stîngea de gît. De altfel, m-am gîndit că la atacul filozofului german împotriva femeilor nu eram destul de avizat pînă atunci să-i răspund, căci el nu făcea altceva decît să reproșeze femeilor complicitatea lor permanentă cu natura pentru a prelungi durata și suferința omenirii. Punct de vedere ciudat și nou. După el, realmente bărbații, inițiați într-o zi prin propria lor experiență în filozofia răului, și-ar fi dat seama în sfîrșit că existența este adevărata, incurabila durere, și s-ar fi hotărît să taie de la

rădăcină copacul blestemat în loc să-i ude cu lacrimi tristele vlăstare; pentru asta ar fi fost de ajuns o scurtă abstinență, care nu era peste puterile lor, cu condiția ca îndeletniciri filozofice gata pregătite să le fi susținut energia. Dar ei nu puteau să reziste femeilor coalizate, ca în Aristofan, pentru a combate această hotărîre. Ele visează neîncetat doar capcane, curse, lațuri, plase, piedici și unelte pentru a vîna soți. Reușesc, vai!, și filozoful german nu putea să le ierte pentru a fi întîrziat mîntuirea definitivă.

Reîncepu să vorbească, după un moment de liniște și cu o seriozitate care mă frapă, de parcă avea să-mi deschidă de data asta abisul însuși al gîndirii sale:

„Mari sînt doar religiile care, în loc să amăgească omul cu vise de fericire și să-l hrănească cu făgăduieli înșelătoare, au propovăduit renunțarea voluntară. Numai ele au cunoscut marele adevăr: sufletul lucrurilor este neantul. Recomandînd însă abstinența, ele n-au înțeles întotdeauna bine ce anume face ca această virtute să fie suverană, nici pentru ce este atît de eroic să rezişti naturii. Adesea, ele n-au văzut-o decît ca desfășurarea unei energii fără scop, meritul de a ne supune unei legi fanteziste, de a suporta o privațiune gratuită; sau, mai mult decît atît, chiar au încununat prin celibat o nu știu ce puritate de neînțeles, dînd apă la moară economiştilor,

moraliștilor, saint-simonienilor, celor ce-și revendică drepturile cărnii și au drept meserie propovăduirea căilor fericirii. Fecioria este frumoasă nu pentru că este o abstinență, ci pentru că ea înseamnă înțelepciune, adică o dejucare a tertipurilor naturii. Singura fericire e să nu ne naștem.

Un nou-născut zăcea fără viață într-un leagăn; trebuiseră să-l smulgă cu forcepsul din pîntecul mamei și a murit după o oră. Mama, zdrobită, plîngea, prietenii familiei plîngeau, servitorii plîngeau. Cît despre tată, el nu a putut decît să admire rara inteligență a acestui copil care a refuzat să vină pe lume și care, adus la viață împotriva voii sale, se grăbise s-o părăsească. Acest tată viteaz, iubitor și tandru, o inimă de aur, un spirit pătrunzător, un învățat cu o viață plină de opere de binefacere și cu un nume înconjurat de glorie se numea Lessing. Găsiți-mi printre fericiți un bărbat demn să poarte acest nume, care să nu fi regretat că a trăit. Dacă nu-l veți găsi, să nu mă întrebați de ce nu m-am căsătorit: m-am abținut din milă pentru fiii pe care aș fi putut să-i am.

Vreau mult să-i iert pe ignoranții care, necunoscînd secretul, se mai căsătoresc; dar nu pot să nu fiu surprins de orbirea lor. Este oare necesar să fi trăit mult timp și să fi studiat enorm pentru a ști că viața e alcătuită din miraje de sute de ori trăite și care ne înșală mereu (iată

viitorul); din amintiri iluzorii pe care le păstrăm cu sfințenie ca pe o împărtășanie sau din regrete care ne hărțuiesc ca o vermină (iată trecutul); pe urmă, între viitor și trecut, dintr-un punct înghețat sau fierbinte pe care ne mîndrim că-l traversăm cît ai clipi, fără a ne da seama, vai!, că ducem acest punct cu noi, căci prezentul este noi înșine? Desigur, cel ce are simțurile foarte obtuze nu remarcă, încă de la intrarea lui în viață, că orice obiect miroase a sulf, că deghizările sub care se află lucrurile și oamenii n-ar putea niciodată să ne facă să ignorăm semnele evidente ale unei existențe infernale și pe locuitorii ei diabolici. Plăcerea este o pojghiță subțire peste un calup de drojdie amară; bucuria este otrăvită, cele mai frumoase sentimente tăinuiesc un vierme hidos, mediocritatea e un post negru, gloria – un martiriu gălăgios, întunericul – un flagel, obiceiul – o ciumă inevitabilă care tocește orice voluptate, dar care ascute și înveninează ghimpii durerii.

Este inutil ca mulțumiții sau cei ce-și suportă nenorocul să negocieze cantitatea de durere pe care, la urma urmei, o recunoaștem în univers și, fără a fi lipsit de respect față de prietenul nostru Leibniz, e și mai naiv să-ți dai atîta osteneală pentru a-i găsi vreo explicație spirituală. Acești alchimiști înverșunați n-au decît să-și ia balanțele, să le potrivească măsurile și să calculeze dram cu dram, dacă au răbdare, picătura de rău ce

rămîne după această admirabilă transmutare a plumbului și a arsenicului în aur; voi suferi eu, oare, mai puțin? Astupați-vă urechile la geamătul care se aude la orice oră din toate colțurile pămîntului, la fel de vast, de pătrunzător și de continuu ca și murmurul oceanului; îndepărtați-vă de închisori și de spitale, de cocioabele unde zace mizeria, de cloacele unde dezmățul și nelipsita foame se lăfăie, și întrebați-i, nu numai pe cei bogați și ocrotiți de soartă, ci și pe cei ai căror ani se numără prin tot atîtea virtuți, iar dacă ei afirmă că sînt fericiți, mint și sînt netrebnici.

Netrebnici, vă spun. Căci atîta vreme cît va exista o ființă suferindă pe lume, atîta timp cît vom vedea o rîmă strivită cum se răsucește pe drum, o muscă ce cade surprinsă de primul îngheț, un păianjen murind de foame din lipsă de hrană, omul, dacă are o inimă în piept, va suferi și el. Mila va deveni chinul său; mila este ecoul tuturor durerilor omenești, nu numai al tuturor durerilor ce pot încăpea într-un suflet de om, ci identificarea trecătoare, dar reală, a ființei mele cu tot ceea ce îndur. Simpatie, compasiune, compătimire, milă, aceste cuvinte, care sînt înfricoșătorul simbol al înrudirii universale și al căror fond înseamnă durere, exprimă poate singurul sentiment prin care specia umană își ispășește bestialitatea. Vai pentru cel care-l resimte, dar rușine și pentru cel ce nici măcar nu-l cunoaște.

Cele trei regnuri cer răzbunare pe un asemenea individ, iar toate limbile au un cuvînt anume pentru a-l înfiera, cel mai rușinos, cel mai îngrozitor, cel mai meritat dintre cuvintele infame – egoismul.

Eu am mai mult de 60 de ani și mi-a albit părul încercînd să aflu cît trebuie să contez pe bunătatea omului. La Rochefoucauld și Spinoza au făcut-o în zadar – n-au reușit să arate nici o cîtime din violența amorului propriu. Eu sînt încredințat că, dacă ar rămîne doar doi oameni pe pămînt, cel mai puternic, dacă i-ar lipsi seul cu care să-și ungă cizmele, n-ar șovăi nici un minut și l-ar ucide pe unicul său tovarăș pentru a-și procura unsoarea. Ce interesează? Bunul samaritean și ucigașul sînt condamnați aidoma să suporte toate suferințele; virtute pentru unul, fatalitate pentru celălalt – acest sentiment îi urmărește peste tot și ei nu pot scăpa decît fugind în deșert și închizîndu-și ochii în fața creaturilor lui Dumnezeu.

Dacă vreți, deduceți de aici că omul a cărui inimă e bună nu va da lovitura de grație trestiilor rupte și nu va călca peste un cadavru. Mergeți mai departe și scoateți din aceasta o doctrină a puterii de muncă, a devotamentului reciproc, tot atît de valoroasă ca și aceea a stoicismului antic. Biete consecințe secundare și întru totul neglijabile. Devotamentul și munca vor transforma răul,

vor îndepărta durerea, dar nu o vor nimici. Sfîrșitul lumii, iată salvarea; pregătirea acestui sfîrșit, iată opera înțeleptului și suprema utilitate a existențelor artistice. Apostolul milei, cu ajutorul eforturilor, pomenilor, mîngîierilor și al miracolelor, reușește să salveze de la moarte o familie, destinată unei mai lungi agonii tocmai datorită binefacerilor sale; el, ascetul, nu de la moarte salvează generații întregi, ci de la viață. El oferă un exemplu mai contagios decît se crede, care ar fi salvat deja lumea de două sau de trei ori pînă acum. Femeile nu au vrut-o: de aceea le urăsc".

A continuat să vorbească multă vreme. Sala în care ne aflam se golise puțin cîte puțin, chelnerii dormeau ici-colo cu coatele sprijinite pe mesele abandonate; rămăseserăm numai noi doi. Dar fie că fumul de țigară ce impregnase aerul mi-a tulburat mintea, fie că aceste discursuri bizare reușiseră să mă zăpăcească, niște amețeli necunoscute mă cuprindeau pe măsură ce mă străduiam să-l urmăresc pe ciudatul gînditor. Ascultîndu-l, aveam impresia că sînt purtat pe o mare cuprinsă de furtună, brăzdată de vînturi năpraznice împotriva cărora nu mai puteam lupta; apa mi se învolbura în urechi, nu mai pricepeam ideile, care deveneau din ce în ce mai greoaie, deși percepeam cuvintele cu o acuitate extraordinară.

Cînd nemții sînt prinși în demonstrarea unui raționament, ei merg pînă-n pînzele albe, aruncînd

la picioare ca pe niște fire de nisip ideile comune, faptele, înțelesul comun. Schopenhauer spunea că o primă victorie repurtată asupra naturii va fi curînd urmată de o victorie și mai decisivă. Căci după ce omenirea se va fi stins, lucru ce s-ar putea întîmpla foarte repede dacă secta ascetică s-ar generaliza, celelalte specii animale ar dispărea și ele ; îmi explica motivele pe care eu nu le înțelegeam decît pe jumătate, dar mă simțeam prins ca în ochiurile unei plase. Eforturile pe care le-am făcut nu de puține ori de atunci ca să îmi amintesc ceva au fost mereu zadarnice. Îndată ce omul și speciile animale ar fi încetat să existe, salvarea universală ar fi împlinită, iar lumea ar dispărea. Căci existența lumii ține de aceea a ființelor inteligente ; nu ele există în lume, ci lumea subzistă prin ele. Lumea este un joc al creierului lor, o iluzie a spiritului lor, o fantasmagorie obișnuită, uneori zîmbitoare, cel mai adesea oribilă, care se petrece înlăuntrul pereților craniului lor. Dacă gînditorul e distrus, coșmarul se risipește.

Bătrînul neamț nu-și schimbase deloc poziția și pipa lui nu se stinsese. Nici doamna Guyon nu descrie, în cartea sa *Torente* (torente de lavă și de iubire, de fapt !), nimicirea sufletului în pieptul lui Aimé cu un entuziasm mai înflăcărat decît acela de care era pătruns impasibilul gînditor în timp ce vorbea despre dispariția totală a lucrurilor. Vocea sa egală și profundă avea uneori o intensitate

convingătoare, care mi se transmitea și mie. Din cînd în cînd, o roșeață ușoară îi colora obrajii pe neașteptate, iar atunci cînd se întrerupea, ceea ce se întîmpla frecvent, privirile sale plutind în infinit scînteiau și parcă reflectau splendoarea conflagrației finale.

Cu toate acestea, un protest aproape involuntar creștea în mine, deși nu îndrăzneam să-l rostesc. Acest om, care avea pur și simplu expresia respingătoare a unui bătrîn pesimist, se învăluise, puțin cîte puțin, sub ochii mei, într-o maiestate de profet care mă subjuga. Mai bravă sau mai puțin emoționată, o a treia persoană ne ținea companie; ni se alăturase de vreo oră și ascultase pînă atunci fără să deschidă gura; abia atunci o deschise și pronunță cuvîntul progres. Filozoful surîse cu tristețe; pe urmă, după cîteva secunde de reculegere, răspunse:

„Progresul este visul secolului al XIX-lea, după cum învierea morților era visul secolului al X-lea. Fiecare epocă are visul ei. În ceea ce privește acest secol, după ce va epuiza hambarele sale și pe cele ale trecutului, va deveni un morman de științe și de bogății, iar omul, măsurîndu-se cu un asemenea munte, fi-va oare mai mare? Parveniți nenorociți, îmbogățiți din ceea ce n-ați cîștigat prin muncă, mîndri de ceea ce nu vă aparține, cerșetori insolenți care culegeți roade de pe cîmpul primilor inventatori și jefuiți hambarele

lor, comparați, dacă îndrăzniți, voi, care vă sărbătoriți atît de ridicol descoperirile, comparați algebra cu limbajul, tiparul cu scrierea, științele voastre cu observațiile și calculele simple ale celor dintîi contemplatori ai cerului, vapoarele voastre cu aburi cu prima barcă la care un cutezător a pus o pînză și o cîrmă! Ce sînt iluștrii voștri ingineri pe lîngă cei ce au descoperit focul, plugul și metalele!? Ați făcut din toate acestea daruri divine și ați avut dreptate; atunci de ce sînteți atît de trufași? Cred în progresul piramidei pe care n-ați început-o și n-o veți termina niciodată. Dar ultimul muncitor, care se va așeza mîndru pe vîrful ei, fi-va oare mai mare decît cel care a pus primul bloc de piatră, mai mare decît arhitectul care a conceput scopul și planul ei? Povestiți-mi pentru a suta oară plicticoasele voastre nerozii și, dacă măreția trecutului nu vă ajunge, anticipați viitorul și nu vă fie teamă să profetizați. Schimbați decorurile pe scenă, măriți numărul actorilor, chemați mulțimi de oameni la teatru, inventați peripeții, dacă aveți o imaginație cît de cît bogată. Aceste istorii sînt ca dramele lui Gozzi: motivele, incidentele se schimbă de la o piesă la alta și nu se repetă niciodată, e adevărat, dar spiritul lor rămîne invariabil, catastrofa previzibilă, personajele mereu aceleași; iată, în ciuda tuturor experiențelor și tuturor corecțiilor, Pantalone e mereu la fel de greoi și de avar,

Tartaglia la fel de pișicher, Brighella mereu laș, Colombina tot așa de cochetă și de perfidă. Din fericire, se găsește o galerie mereu gata să aplaude piesa zilei, pentru că nici nu-și mai amintește de cealaltă, pe care a văzut-o în ajun. Cu ochii fermecați, cu gura căscată, spectatorii urmăresc cu încîntare și plini de așteptare *progresul* lucrurilor pînă la deznodămînt, monotonia îi miră, dar nu-i mai descurajează”.

Bătrînul filozof se ridică. Am crezut că observ o mișcare a buzelor sale aproape insesizabilă, de parcă se forța să-și comprime gîndurile pe care noi nu trebuia să le auzim, el continuînd în tăcere un discurs interior. Am găsit această rezervă destul de tardivă și nu înțelegeam prea bine ce mai putea să-l rețină acum, după ce vorbise atîta. Fapt e că a dispărut brusc pe o stradă întunecată, uitînd complet de obiceiul oamenilor de a-și ura bună seara atunci cînd se despart la ieșirea dintr-un cabaret, chiar dacă sînt filozofi.

L-am urmărit o clipă cu privirea, destul de surprinși de această subită despărțire, pe urmă o apucarăm, tovarășul meu și cu mine, pe drumul spre hotel. Mergeam fără să vorbim. Trăiam ceva destul de asemănător cu uimirea unui om care tocmai a căzut și se pipăie cu îngrijorare să vadă dacă nu are nimic rupt. Era în mine, mărturisesc, o coardă care suferise un șoc teribil; spiritul meu plutea descumpănit printre miile de idei

contrare, credința care mă susținuse pînă atunci aluneca la fund, convingerile mele intelectuale se revoltau. Poate cel de lîngă mine simțea aceleași angoase pricinuite de brutala negare a primei dogme a religiei politice și filozofice a popoarelor moderne; dar nu trăda nimic din toate astea.

Frédéric Morin*

Fost normalian, încearcă o carieră politică prezentîndu-se co-listier de Ozanam la alegerile Constituantei în Rhône. Pierde, își pregătește agregația, reușește și este numit la Nancy, în 1849. Fondează un ziar, Constituția din 1848. *După un nou eșec electoral în 1857, face o călătorie în Germania, în cursul căreia îl întîlnește pe Schopenhauer.*

Omul cel mai uimitor pe care l-am întîlnit vreodată în Germania este, fără nici o îndoială, Arthur Schopenhauer. Era în 1858. Ajunsese deja în culmea gloriei. Toată lumea îmi vorbise despre el la Heidelberg, Weimar, Jena, Berlin, Halle. Avusesem în mînă cărțile sale ciudate și remarcabile, în paginile cărora polemica plină de elocință, umorul și adesea bunul-simț superior se îmbină, prin întorsături neașteptate, cu reveriile

* „Une visite à Schopenhauer", *Revue de Paris*, 19.12.1864.

cele mai excentrice. Știam că el dăduse lovitura de grație hegelianismului, lovitură teribilă și chiar violentă pe alocuri, așa cum dl. Proudhon a făcut la noi cu saint-simonismul. Am hotărît așadar să nu mă întorc în Franța fără să-l văd pe ultimul supraviețuitor al marilor bătălii ale gîndirii germane. Într-o frumoasă zi de martie, după ce am fost anunțat de un prieten comun, m-am prezentat la el acasă, la Frankfurt. Schopenhauer nu locuia pe vreuna din străduțele întortocheate și pline de hîrtoape din oraș, ci pe cheiul Schöne-Aussicht, cu vedere spre Main; numai văzînd casa pe care și-o alesese, îți dădeai seama foarte repede că aprigul gînditor era din fire un burghez sadea, care înțelegea și prețuia viața. Servitoarea bătrînă, cu aer arogant, însoțită de un cîine sîrmos, bosumflat, m-a introdus în imensul cabinet de lucru, bine aerisit, bine aranjat, strălucind de curățenie și luminos. Un bust al lui Goethe trona pe frumoasa-i bibliotecă. Schopenhauer intră după cîteva minute și îmi întinse cordial mîna; ochii săi cenușii, plini de vioiciune, mă săgetară cu privirea lor pătrunzătoare. Cei 68 de ani erau adînc înscriși pe fața-i senină, mobilă, brăzdată de riduri; tremurul stăpînit al gurii, foarte arcuită și parcă subțiată de eternul zîmbet zeflemitor, toate împreună i-ar fi dat fizionomia unui Mefistofeles aristocrat, dar fruntea-i înaltă, de un foarte pur relief,

purta pecetea bunăvoinței și chiar a candorii. Ținea în mînă scrisoarea prietenului nostru comun și între noi s-a înfiripat următoarea conversație:

SCHOPENHAUER

Ah! ah! ați vizitat universitățile germane! Toți francezii seamănă între ei: ei cred într-o Germanie despre care au citit în *Revue des Deux-Mondes.* Pariez că luați în serios filozofia hegeliană.

EU

Nu sînt adeptul acestei filozofii, dar văd în ea o manifestare puternică a gîndirii omenești și cred chiar că atunci cînd va dispărea va lăsa în urma ei cîteva teorii nemuritoare.

SCHOPENHAUER

Nu, nu va rămîne nimic, absolut nimic din Hegel, pentru că el n-a gîndit, ci a jonglat cu niște formule. Hegel, un filozof puternic! Să știți mai întîi că nu au fost în lume decît trei filozofi care au meritat acest nume: Buddha, Platon și Kant. Dar el nu merită să fie situat nici în clasa *Dii Minores* a filozofiei. Da, eu, neamț bătrîn, vă spun că e mai multă metafizică adevărată într-un singur vers al lui Lamartine sau chiar într-o glumă de-a lui Chamfort al dumneavoastră, decît în toată *Fenomenologia,* inclusiv în comentariile

greoaie ale lui Michelet și Rosenkranz. Fiind de bună credință, să vedem la ce a ajuns, cu tot sistemul său pedant și declamator? Să pună în locul bunului-simț, care este fiul caracterului și tatăl luminii, cultul înghețat și ininteligibil al unui Mare Pan progresiv, care se zbenguie ca un diavol, după logica aceea răsuflată *a ființei, a non-ființei* și *a viitorului,* și care, în cursa obositoare și sterilă la care inventatorul său îl condamnă, nu este bun decît să maimuțărească veverițele și să-i facă să viseze pe birjari. Hegel, găsind un Dumnezeu ce se caută pe sine! *Risum teneatis, amici** ! Tocmai pentru această concluzie îl admirați, nu? Foarte bine; dar sistemul pe care ea se înalță ca o cupolă monstruoasă este și mai monstruos; căci, în sfîrșit, un anumit panteism există fără doar și poate. Cînd se adîncește puțin filozofia, se ajunge obligatoriu la marele abis, la unitatea substanței. Dar această unitate unde a căutat-o Hegel? A căutat-o, ca un om de școală ce era, în conceptele goale ale gîndirii, în reprezentările vane ale spiritului, pentru că nu era capabil să înțeleagă faptul că spiritul nu-i decît o facultate inferioară a sufletului sau, mai degrabă, fructul hibrid al creierului, bășica de săpun care se degajă din senzațiile noastre, se urcă spre cer,

---

* Țineți-vă rîsul, prieteni! (lat.).

e admirată de copii, și pe urmă se sparge în mînă. Să nu credeți, domnule, că sînt un discipol devotat al lui Condillac. Nu, dar eu mă gîndesc că lumea nu se dezvăluie decît în voință sau, dacă vreți, în inima omului milos, a omului în stare de sacrificiu. Lumea văzută în această pretinsă rațiune, din care se face atîta mister și care nu-i decît un bilet de schimb imprimat cu umilele percepții ale simțurilor, lumea văzută în spirit și prin spirit nu-i decît umbra capricioasă proiectată prin percepții, o reflectare a fanteziilor noastre, *maya* Indiei, o orgie de aparențe în mijlocul cărora este pus să danseze principiul cauzalității, precum mătura magică din legendă, un imens arabesc ce se desenează, se construiește după voia capriciului. Construcția acestui arabesc poate fi o operă de artă, dar nu este o operă științifică. Hegel nu este deci nici gînditor, nici filozof, nici chiar sofist; eu le permit tuturor pedanților de la universitățile germane să-l numească doar artist, cu condiția să adauge că este un artist de ultima speță și penultimul din specia lui : după el vine discipolul său, Rosenkranz.

EU

Și ceilalți?

SCHOPENHAUER

Ceilalți nu există.

EU

Mi-e greu să vă înțeleg. Cum!, o doctrină, doctrina hegeliană, se înalță de mai bine de cincizeci de ani în mijlocul aplauzelor unui tineret de elită – căci, fără îndoială, nu veți denumi altfel această generație puternică în stare să pătrundă în adîncurile filozofiei lui Kant, care i-a cîntărit pe Fichte, Schelling, Jacob, a cîntat și mînuit spada lui Koerner, a trăit, gîndit și simțit sentimentele, ideile, viața lui Schiller și Goethe! – ei bine, toată această generație privilegiată și viguroasă a considerat că hegelianismul este un sistem imens, contestabil și primejdios după unii, admirabil prin adevăr și lumină după alții, dar operă de geniu, doctrină de prim ordin – după opinia tuturor. Mai mult decît atît, această doctrină a avut nu numai rara șansă de a cuceri Germania în timpul uneia din cele mai strălucite epoci de înflorire intelectuală, ci a avut reprezentanți mai mult sau mai puțin iluștri în toată lumea civilizată; i-a avut mereu în acești patruzeci de ani, iar dumneavoastră îmi spuneți: N-a fost decît neant! Spuneți, dacă vreți, că acum e pe cale să moară, spuneți-mi chiar că a murit și că nu merita să trăiască! Spuneți-mi că ați ucis-o într-o luptă ieșită din comun, dar nu negați că a trăit. O pură fantomă nu agită inteligențe și popoare de la un capăt la celălalt al lumii, timp de o jumătate de secol.

SCHOPENHAUER

Sînteți tînăr, dragă domnule, și deocamdată nu știți că există filozofii proaste ca și guverne proaste; sînt aclamate uneori chiar pentru viciile lor. Cel mai rău guvern este cel pe care ești obligat să-l vorbești de bine.

EU

Foarte bine, dar un guvern se impune, pe cînd o filozofie se propune. Hegel nu avea, ca Nero, lictori pentru a pune să fie aplaudat cu forța. Încă o dată, explicați-mi succesul său universal și atît de prodigios.

SCHOPENHAUER

Nimic mai la îndemînă. Îl voi explica printr-o poveste spaniolă, pe care am citit-o întotdeauna cu nespusă plăcere, fiindcă o consider apologul cel mai cuprinzător al prostiei omenești și, pentru a vă convinge, vă rog să meditați la faptul că succesul, chiar și în filozofie, nu are aproape niciodată justificare.

EU

Dar gloria?

SCHOPENHAUER

Gloria este zgomotul vieții și viața este marea parodie a voinței, ceva și mai mincinos decît omul. Dar să ne întoarcem la fabula mea.

Într-o bună zi, un circar (din Berlin sau din Paris, povestitorul nu ne spune acest amănunt) se pomeni părăsit de toți. Bufonii spălaseră putina; animalele cele mai ciudate din menajeria lui muriseră; nu-i mai rămăsese decît un măgar șchiop. Dar omul nostru, care umblase multișor prin lume, se gîndi, nu fără oarecare temei, că, prin intermediul cuvintelor și cu ajutorul dobitocului său, va păcăli publicul și va fi chiar admirat. Se postă în fața barăcii și strigă: „Intrați, doamnelor și domnilor, intrați sub acest cort fără seamăn! Veți vedea unul dintre cei mai frumoși vulturi pe care multă lume deja l-a admirat, un vultur uimitor, cel mai miraculos dintre toți vulturii, căci el a fost dăruit de Cel-de-Sus cu un har nemaipomenit: însușirile sale de vultur, invizibile celui prost, sînt, dimpotrivă, văzute numai de oamenii deștepți". Mulțimea curioasă se înghesuie, mai întîi e ușor surprinsă aflîndu-se în fața celui mai puțin inteligent dintre patrupede. Dar, fiind încredințată că numai oamenii de spirit pot să vadă pasărea lui Jupiter, fiecare vrea să-și dovedească deșteptăciunea scoțînd strigăte de admirație; sfîrșesc chiar prin a crede un pic. Entuziasmul e la culme! Atunci, șarlatanul, adresîndu-se adunării: „Proștii nu pot să zărească pe corpul acestui animal nobil decît părul care încărunțește, dar oamenii luminați pot, dimpotrivă, să distingă magnificele

pene arămii. Le vedeți, au ba?". – „Da, da!" – strigă o sută de voci. – „Bucurați-vă de vederea acestor puternice gheare, căci nu multora le e dat să le admire." – „Perfect." – „Este limpede pentru toată onorabila societate că acest superb animal are niște aripi cu o imensă deschidere?" – „Incontestabil". Totuși, se afla printre ei un bărbat de bun-simț, care privea cînd măgarul, cînd șarlatanul, cînd mulțimea. Deodată, el se apucă să spună: „Sînt de acord, fiindcă țineți neapărat, că animalul dumneavoastră are aripi, dar trebuie să mărturisesc că sînt foarte mici". Imediat, toată lumea izbucni și strigară cu toții un formidabil bravo. Vraja s-a rupt, iar șarlatanul a fost în mod rușinos alungat din oraș. Înțelegeți?

EU

Cred că înțeleg, dar continuați.

SCHOPENHAUER

Ei bine, ceea ce tocmai am povestit este istoria lui Hegel al dumneavoastră și a lui Schopenhauer. Hegel nu e decît un șarlatan al cărui succes se datorează unui șiretlic foarte abil. El a predat zece ani fără să obțină nici un pic de faimă, în această Germanie unde orice profesor reușește atît de repede să devină o glorie. Atunci, de disperare, sărmanul învățător necunoscut și-a propus

să facă o teorie despre statul-mașină, despre statul prusac. După revanșa statului prusac, în 1815, miniștrii de la Berlin au fost încîntați să găsească lesne un doctor care dădea o bază ontologică, de neînțeles și, prin urmare, de trei ori mai bună tuturor micilor lor ticăloșii. *Tugendbund* mîrîia; populațiile germane, dezamăgite, își puneau întrebări îngrijorătoare despre originea și limitele puterii. Era o întîmplare prea fericită să găsești tocmai la timp un pedagog, devenit filozof, care să facă din birocrația inertă o manifestare a unui Mare Pan progresiv! Miniștrii merseră cu mare alai la cursurile teribil de servile ale lui Hegel. Firește, un exemplu atît de august a fost urmat cu exces de zel de șefii de divizii, șefii și subșefii de birou, consilierii intimi, înalții demnitari din poliție, de către toți cei ce aveau grad, titlu, funcție, salariu și, în final, de toți burghezii naivi și aroganți din Berlin. Iată secretul foarte simplu al abominabilelor triumfuri ale hegelianismului. Șarlatanul metafizicii i-a avut drept complici interesați pe șarlatanii politicii. În ceea ce mă privește, eu am fost istețul care a strigat: „Nu-i vultur ceea ce vedeți, priviți-i urechile". Și, mă rog, ce a devenit azi această filozofie a adulației universale, menită să-i pună alături de miniștri pe toți prăvăliașii din Prusia? Unde sînt discipolii tineri? Am fost informat că în tot Berlinul, în afară de doi-trei pedagogi de la

Universitate, nu mai există decît o singură persoană care-l admiră și-l citește pe Hegel: bărbierul din *Unter den Linden.*

EU

Aș dovedi rea-voință apărîndu-l pe Hegel în fața celui care a contribuit atît de mult la distrugerea vastelor sale teorii. Recunosc faptul că ele nu-și mai pot recruta deloc adepți din sînul generațiilor tinere, fiindcă li se par sterile pentru viitor. Dar considerați că aceste reacții violente contra unor doctrine pînă mai ieri preponderente sînt echitabile? Că e legitim să le adopți fără un prealabil examen? Dacă luăm drept judecători noile generații, a căror mărturie o invocați cu atîta complezență, nu vă temeți că ele ar fi în stare să condamne mult mai mult, să-l disprețuiască nu numai pe Hegel, ci toată metafizica, toată filozofia, inclusiv pe a dumneavoastră?

SCHOPENHAUER

Eroare, scumpul meu domn, dublă eroare! Mai întîi, cred că ați putut auzi discutîndu-se aproape pretutindeni ideea fundamentală a filozofiei mele, „lumea este o voință enormă care izbucnește în viață". Îmi faceți semn că nu mă înșel. Eram sigur. Ascultați, ieri a fost aniversarea mea. Vedeți ce fermecătoare sursă de amintiri mi-a fost trimisă cu această ocazie, din toate

colțurile îndepărtate ale Germaniei, chiar și din această țară oribilă, degradată de birocrați și de universitate, care se cheamă Prusia. Această frumoasă vază de argint aurit mi-a sosit direct de la Berlin. Ai zice, o sfîntă anaforniță prin care aș putea intra în comuniune cu Buddha? V-o spun cu toată simplitatea, sînt oameni buni care-mi doresc moartea... ca să mă poată canoniza; și, de n-ar fi poliția cimitirului, sînt sigur că bătrînele mele oase ar deveni relicve.

EU

Acele relicve vor valora mult. Totuși, dacă îmi permiteți să vă vorbesc cu o sinceritate filozofică ce nu-i ofensează niciodată pe înțelepți, vă voi mărturisi că am observat multă curiozitate în ce privește doctrina dumneavoastră, dar nu am văzut pasiuni foarte arzătoare decît în privința studiilor speciale, în principal studiile fiziologice.

SCHOPENHAUER

Cu atît mai bine! Exact asta dovedește că voi triumfa. Trebuie ca Germania să-l înțeleagă pe Bichat pentru a mă înțelege pe mine. Acum metafizica ni se pare că moare; dar ea nu moare, căci nimic nu moare, nașterea și moartea nefiind decît o iluzie, ca și viața însăși: nu moare, ci se preschimbă. Adevărata metafizică, aceea pe care am întrevăzut-o eu sondînd adîncurile libertății

absolute, adică ale libertății care planează deasupra oricărei cauzalități, este legătura între experiența internă și experiența externă, sentimentul profund al acestei voințe indivizibile, nedezmințite, imuabile, care se percepe ea însăși în om atunci cînd acesta scapă din vîrtejul zadarnic al cauzelor și efectelor, substrat intuit de dumneavoastră, al tuturor fenomenelor fizice și fiziologice. Va veni ziua științelor experimentale, ca și aceea a filozofiei mele.

EU

Există, probabil, în propriile dumneavoastră doctrine, mai mult Hegel decît credeți; gîndiți despre voință cum gîndește el despre spirit; mi se pare că sistemul dumneavoastră are ca fundament doctrina lui Leibniz, doctrina Forței, și drept cupolă un panteism care nu se deosebește în mod esențial de acela pe care îl criticați.

SCHOPENHAUER

Vă implor, scumpe domn, nu mă comparați cu Hegel sub pretextul fals că amîndoi sîntem panteiști. În fond, eu nu sînt panteist, eu sînt budist; în toate cazurile, Hegel nu este decît un panteist al inteligenței, adică al vidului; eu sînt panteistul inimii, adică filozof al ființei adevărate, depline și totale. În ceea ce-l privește pe Leibniz, recunosc că m-a influențat: filozofia forței precede

filozofia mea, a voinței; voința este forța văzută acolo unde se arată orice forță, anume în adîncul liniștit și etern luminos al sufletului nostru. Numai că, dacă-i acord eminentului predecesor al lui Kant noțiunea de substanță, nu-i mai acord altceva în plus; detest mai ales optimismul său.

EU

Observați, totuși, că optimismul este consecința foarte directă a principiului rațiunii suficiente și că, în sistemul lui Leibniz, ideea rațiunii suficiente și a forței sînt una și aceeași.

SCHOPENHAUER

Dumneavoastră sesizați perfect legătura intimă a diverselor teorii care constituie sistemul lui Leibniz; dar ceea ce ați spus adineauri nu dovedește decît un singur lucru, că optimismul nu e un detaliu fals, un amănunt neînsemnat al sistemului acesta; este expresia sa de căpătîi și de aceea, în ciuda cîtorva vederi comune, există în fond o diferență absolută între Leibniz, care este optimist, și eu, care mă mîndresc că sînt esențialmente pesimist.

EU

Deci sînteți foarte supărat pe om?

SCHOPENHAUER

Pe om – nu, pe viață – da. Sînt pesimist, nu mizantrop; urăsc atît de tare optimismul, pentru că dezonorează și slăbește omul, încredințîndu-l că nu există nici un rău de combătut, că totul se poate justifica, totul este legitim, necesar, totul, cu excepția efortului, începutul virtuții și al sacrificiului ce o consacră. Omul, cum spuneați adineauri, este mai ales mediocru; dar ați remarcat că e suficient de slab ca să se lase condus de influențe exterioare, să cedeze tentațiilor vieții, într-un cuvînt, să se afunde în întunecata zonă a răului. Așadar, viața este răul. Viața este vălul care ascunde ființa; greutatea care trage după sine voința! Viața este decăderea, păcatul originar! O ființă doar un pic mai bună decît omul n-ar putea nici măcar o clipă să-i tolereze suferințele, umbrele, micile infamii. Aristotel a scris: „Natura nu este divină, natura este demonică". Ceea ce noi putem traduce astfel: „Infernul este lumea". Ah! bătrînii fachiri din India, nemișcați precum sfincșii, o știau prea bine, călugării Evului Mediu, teribil de neîndurători, o știau și ei. Aceștia detestau atît de puternic viața, încît în ochii lor morala se reducea la un singur cuvînt: mortificare; iar ceilalți, fachirii, trăiau ca și cum n-ar fi fost vii, în meditația liniștită și tăcută a Nirvanei, adică în extazul aneantizării.

EU

De-abia acum înțeleg de ce ați invocat atît de des și cu atîta admirație budismul și creștinismul.

SCHOPENHAUER

Da, budismul și creștinismul sînt singurele două religii cu adevărat divine ale umanității, căci amîndouă au preamărit cultul durerii, amîndouă au sfintele lor amărăciuni și amîndouă propun dogme ce fac să se înfioare orice carne însuflețită. Azi, fără îndoială, niște neo-creștini anoști, copleșiți de spiritul burghez și efeminați de caracterul vremurilor, înlătură ca pe o rugină străvechea culoare sacră a cultului de sacrificiu, pentru a-l transforma într-o nefericită devoțiune din iubire; ei renunță la tot ceea ce-i teribil și profund, la predestinare, la grație, la caracterul diabolic al lucrurilor; ei se separă de Luther, marele neliniștit care, chiar și în vis, continua lupta împotriva îngerului răului; lor le trebuie mofturi bigote și un cer mieros, unde se ajunge pe căi ușoare. Ah! corupătorii! cîte conștiințe au slăbit cu idilele lor preafericite! I-au pierdut pe toți cei din preajmă pentru că s-au lăsat ei înșiși să se piardă, nu numai prin falsa bunătate a timpurilor noastre moleșite, dar și din pricina unei cărți esențialmente fatale, cartea erorii supreme, cartea evreilor. Evreii! Fie blestemați! Sînt chiar mai răi decît hegelienii!

Îmi atrăsese în mod deosebit atenția faptul că Schopenhauer pronunțase aceste ultime cuvinte într-un fel cu totul aparte. O cută ce brăzda fruntea-i înaltă dădea feței lui o expresie aproape sălbatică. Nu m-am putut împiedica să nu surîd nițel – era o ieșire atît de ciudată; am îndrăznit să-i spun: „Se pare că în această privință filozofii se aseamănă cu burghezii: nici unora, nici celorlalți nu le plac israeliții". Acest cuvînt a pus capac exasperării sale: „Nu le plac israeliții, spuneți dumneavoastră, și au de o mie de ori dreptate! Moise a scris această frază, pretutindeni repetată de atunci, că Dumnezeu, după facerea lumii, a privit asupra ei și a găsit că totul este bine. *Panta ta kala.* Ah! bunul Dumnezeu cel bătrîn al lui Moise nu era, desigur, pretențios!". Schopenhauer începu să măsoare încăperea în lung și în lat, cu pași mari, în lunga lui haină de casă, murmurînd printre dinții strînși: „Panta kala! Panta kala!". Apoi, revenind în fața mea, întinse mîna cu un gest care mă soma să răspund:

„Să vedem! Aveți cel puțin treizeci de ani, ați cunoscut întîmplări și oameni cu prilejul plimbărilor prin Franța; ați văzut hegelieni; ați îndurat viața: ei bine, cu mîna pe inimă, spuneți dacă acest *Panta kala* nu vi se pare o glumă atroce. Să vedem, după dumneavoastră, lumea cu toate ingredientele ei, este frumoasă? Omul e frumos? Răspundeți fără multe fraze, doar prin da sau nu".

EU

Bine. Am să vă răspund fără multe fraze; da, lumea este frumoasă pentru că poate să devină frumoasă. Fără îndoială, dacă luăm în considerație doar cele prezente, găsim în partea de sus a scării cîteva virtuți rare și strălucitoare, iar jos – perversități cumplite: între acestea două – ceva nedeterminat, imens, plutitor, care nu merită vreun nume. Acest ceva nedefinit, această masă enormă și fără nici o trăsătură proprie – dar în stare să le îmbrace pe toate – este argila inteligentă și morală pe care noi, filozofii, savanții, politicienii, trebuie s-o modelăm după tiparul eternei dreptăți. În ceea ce mă privește, nu justific nicidecum crime, slăbiciuni sub pretextul că de aici ar porni progresul; am blestemat nu numai o dată anumite lucruri din secolul meu; dar văd deja răsărind într-un viitor apropiat imaginea unei omeniri transformate, create din nou prin ceea ce are mai bun în ea; și tocmai de aceea spun că merită să trăiești pentru ea; simt că existența umană are frumusețea ei, pentru că are datoriile ei.

SCHOPENHAUER

Ah! ah! văd că sînteți, cum se spune pe la dumneavoastră, un om al anului '89; credeți cu naivitate în revoluțiile populare: ne va fi cam

greu să ne înțelegem. Revoluția dumneavoastră a avut elanuri sublime, din cauza cărora a eșuat; cea pe care am încercat-o noi aici, acum zece ani, era prostească, destul de burgheză, cred, ca să reușească, și totuși a devenit ceea ce știți; toată lumea își bate joc de ea, chiar și domnul von Manteuffel. Temperamentul moral al indivizilor nu se schimbă niciodată; atunci, cum s-ar putea transforma acela al popoarelor? Dar să lăsăm deoparte speranțele umanitare, ce au avantajul de a vă oferi un motiv să trăiți, și să ne ocupăm de ceva mai serios. Gîndiți, precum Leibniz, că lumea reală este cea mai bună dintre lumile posibile?

EU

Mi-e deja foarte greu să cunosc lumea reală și nu am onoarea de a cunoaște lumile posibile. Deci nu pot să știu dacă, în ierarhia aceasta, noi ocupăm primul sau al doilea loc, și nici măcar dacă ele formează o ierarhie sau, mai degrabă, o scară, așa cum a imaginat-o Leibniz. Nu sînt nici optimist, nici pesimist; nu știu.

SCHOPENHAUER

Bine! Eu sînt mai avansat sau mai puțin sceptic decît dumneavoastră, și declar formal că lumea noastră este cea mai rea dintre lumile posibile.

EU

Dovezile dumneavoastră, vă rog!

SCHOPENHAUER

Credeți că mă puneți în încurcătură? Deloc, am la îndemînă un argument imbatabil. Priviți pe fereastra aceea, încolo, spre chei. Vedeți trecînd niște burghezi aferați, apoi niște muncitori cu spinarea încovoiată sub greutatea uneltelor; spuneți-mi, toți oamenii aceia ce ascund în adîncul sufletului lor obscur? Veți considera întrebarea mea prea complexă. Pentru Dumnezeu, nu! Știți la fel de bine ca și mine care-i grija ce-i apasă pe toți acești oameni, ce-i îndeamnă la muncă dis-de-dimineață și-i înlănțuie pînă la apusul soarelui, grija care le încleștează fără încetare creierul... celor ce au unul; e foarte simplu, foarte prozaic, e grija de a trăi. Da, pentru o bucată de pîine, toți sau aproape toți își consumă energia și-și epuizează pînă la ultima picătură putința de a fi. Ah! vorbeați adineauri de o nu știu ce sublimă căutare a unui scop suprem de dreptate și libertate. Copile, lăsați-mă să vă spun așa, pentru că aș putea să vă fiu bunic, copile, oamenii au o singură problemă! Întrebarea universală, inexorabilă care apare în fața lor, venind din toate părțile, este: „Cum mă voi hrăni pe mine și pe ai mei?”.

Știință, politică, industrie, agricultură, război, diplomație, totul are legătură mai apropiată

sau mai depărtată cu acest scop – vulgar și teribil în același timp – al nutriției, ca să nu spun chiar al masticației. Omenirea, prin milioane de brațe ajutate de milioane de unelte, luptă în fiecare ceas, sub orice fel de soare, împotriva naturii rebele, pentru a-i smulge... ce? o hrană care de-abia ajunge pentru o jumătate din specie, într-un mod mizerabil. Pe urmă, după ce o găsește, marea turmă se năpustește asupra ei lacomă, pierdută, furioasă, fiecare amenințînd cu colțul pe vecinul său trepidant. „Este a mea această bucată, căci trebuie să mănînc!”, urlă fiecare națiune și războiul e gata, războiul, fiu al nevoii, etern ca și foametea; și, în sînul fiecărei națiuni, provinciile, clasele, orașele, familiile, împinse de același ghimpe brutal din pîntec – *malesuada fames*! –, ar vrea să se năpustească, după exemplul națiunilor, unele asupra altora și, neputînd să se ucidă pe față, în luptă dreaptă, se asasinează pe ascuns, ca să spunem așa, printr-o exploatare reciprocă, fiecare încercînd să trăiască din substanța semenului său. „Și sînt printre ei, spune Scriptura, unii care mănîncă oameni așa cum ar mînca pîine.”

Observați și regnul animal, veți găsi la el aceeași lege înfricoșătoare. Existența animalului încape toată în următoarele patru lucruri: a ucide, a mînca, a digera și a dormi. A dormi, adică a-și reface forțele cu scopul de a ucide a doua zi. La plantă – în ciuda candorii ei aparente – lucrurile

stau și mai rău. Ea nu se deplasează, n-are simțuri de pus în mișcare; ea consumă tot timpul, mănîncă, adică distruge neîncetat, pentru că nu are decît funcția prin care se epuizează – nutriția – reproducerea fiind în fond tot o formă de nutriție.

Și să nu credeți, scumpe domn, că vă spun toate acestea ca pe o elegie. Eu doar constat exploatarea universală, înarmată de toți pentru fiecare și de fiecare pentru toți, dar nu pledez nicidecum împotriva ei; repet, nu este decît consecința necruțătoare a naturii lucrurilor. Toate speciile animale și vegetale, inclusiv cea umană, sînt complet lipsite de mijloace pentru a-și ajunge lor înseși, sînt atît de total înrobite dorinței și dificultății de a trăi, încît fiecare trebuie să lupte pentru a smulge celuilalt, cu ghearele sau cu dinții, felia lui de viață: nu numai omul se războiește împotriva semenului său, ci și animalul contra animalului. În pădurea liniștită care parcă visează, în cîmpia care bucură privirea poetului, totul este război intern, exterminare implacabilă, de la copac la copac, de la un fir de iarbă la altul, de la floare la floare. Fiecare rădăcină se întinde pe tăcute în umbră, pentru a fura vecinei atomul hrănitor. Mușchiul și iedera se înfășoară în jurul stejarului, pentru a-i suge seva. Priviți această biată plantă uscată și pălită – ea a fost ucisă de cele care o înconjurau, de mulțimea lor pizmașă. Ah! dragul meu domn,

plantele sînt mult mai crude ca oamenii și nu pot să trec prin pădure fără oroare – ea emană continuu mirosuri ucigașe.

Iată fapte sigure. Iată ce gîndesc despre ele. Ființele sînt obligate să se slujească de toate facultățile lor pentru a se menține în viață și nu reușesc decît cu greu și printr-un război universal; deci, dacă ar avea doar o cîtime de putere mai puțin, n-ar reuși; dacă lumea ar fi mai puțin imperfectă decît este, nu ar putea să existe; așadar, lumea pe care o vedem este cea mai rea dintre lumile posibile. Ce răspundeți la această argumentație?

EU

Forma ei este excelentă. Dar nimic mai ușor de contestat decît faptele dumneavoastră „sigure". Eu neg complet că grija de a trăi este singurul mobil al omului. Cred, mai ales, că în perioadele de revoluție grija aceasta o uită sau o trec în plan secund nu numai cîțiva oameni, ci tot poporul însuflețit de un gînd generos. Ați studiat poporul Parisului în aceste momente mari?...

SCHOPENHAUER

Luați aminte, în această clipă, prin gura dumneavoastră vorbește publicistul, iar nu filozoful; eu însumi, atunci cînd mi se vorbește despre revoluție, nu mai judec, iar entuziasmul

dumneavoastră nu se poate împăca deloc cu groaza mea. Dumneavoastră nu acceptați principiul raționamentului meu; pentru a-l justifica, ar trebui să-mi reiau toată psihologia. Vă trimit la cartea mea cea mai importantă. Dar dumneavoastră știți secretul meu, pe cînd eu nu-l știu pe al dumneavoastră. Aș fi nespus de curios să aflu direct de la dumneavoastră, pentru că nu sînteți nici un hegelian și nici un antihegelian convins, mai întîi ce gîndiți despre sistemul pe care l-am răsturnat și apoi ce credeți despre cel care l-a răsturnat, adică despre mine.

EU

După opinia mea, Kant a făcut în filozofie ceea ce Revoluția franceză a făcut în politică. Revoluția a eliberat dreptul ideal de tot ceea ce-i era străin, pentru a-l face să domnească asupra societății umane; Kant a încercat să elibereze rațiunea pură de tot ceea ce nu este ea însăși, pentru a o face să domnească asupra științei omenești.

SCHOPENHAUER

Perfect, dar eu adaug drept amendament că el n-a văzut bine adevărul, sau cel puțin nu l-a redat bine decît în ediția din 1781.

EU

Ceea ce este adevărat și substanțial, după părerea mea, în kantianism, este că rațiunea pură, departe de a cuprinde însăși esența lucrurilor, așa cum a crezut Descartes, nu percepe nici calitățile, nici ființele.

SCHOPENHAUER

Perfect! *optimissime*! Și care-i concluzia acestui fapt?

EU

Kant ar fi trebuit să conchidă că rațiunea are ca obiect relațiile de un ordin special, raporturile necesare și absolute, iar această descoperire l-ar fi dus foarte departe, dacă nu mă înșel.

SCHOPENHAUER

Cam unde anume, vă rog?

EU

L-ar fi dus la recunoașterea faptului că principiile rațiunii pure, fiind doar niște raporturi, sînt mereu subordonate cunoașterii din ce în ce mai intime a elementelor unite prin aceste raporturi. Or, această cunoaștere ne este dată prin experiența intimă, prin cunoașterea propriei

noastre ființe. Ca urmare, conștiința analizîndu-se mereu pe ea însăși din ce în ce mai profund, rațiunea pură nu este deloc imuabilă, după cum cred cartezienii și discipolii lor actuali, ci este esențialmente progresivă, chiar prin virtutea funcției sale sau, mai degrabă, este teatrul necesar al unei eterne revoluții.

SCHOPENHAUER

Da, al unei eterne revoluții, ca urmare a unei eterne minciuni; da, accept premisele dumneavoastră, rațiunea e vie, supusă legii transformării, fiind ea însăși transformatoare. Dar viața nu-i decît o aparență; deci rațiunea nu-i decît o facultate a aparenței; ea aparține domeniului *maya*: voința știe totul și este totul!

EU

Aceasta este concluzia pe care vă place s-o deduceți din premisele mele. Eu trag altă concluzie: dacă rațiunea trebuie să treacă în chiar fondul ei printr-o suită de revoluții, atunci revoluțiile din adîncurile ființei noastre, din nucleul inteligenței noastre chiar, trebuie să devină principalul obiect al filozofiei; deci, din acest punct de vedere, filozofia ar trebui să modifice un număr mare de soluții, să-și lărgească metodele și, în plus, ar avea de schimbat însuși cadrul

problemelor sale; reușind să ajungă doctrina supremă a adevăratului progres, ar redeveni ceea ce a fost odinioară, adică legătura enciclopedică a cunoștințelor omenești.

SCHOPENHAUER

Planul dumneavoastră are grandoarea lui, numai că mi se pare himeric; totuși, care este locul meu și al lui Hegel în mijlocul tuturor construcțiilor dumneavoastră istorice?

EU

Așteptați. Kant, înșelat de anumite prejudecăți în detaliile cărora nu vreau să intru acum, n-a explicat deloc consecința directă și fecundă a propriului său sistem, vreau să spun puterea pe care o are rațiunea pură de a fi marea transformatoare a tuturor modurilor de activitate umană, creînd din timp în timp axiome noi. După mine, onoarea de a fi explicat această consecință pînă la un anumit punct îi aparține lui Hegel pentru totdeauna.

SCHOPENHAUER

Hai, continuați-vă ditiramba dumneavoastră – eu voi fi răbdător, căci hegelianismul a murit, o simt; nici un discurs funebru nu-l va putea învia.

EU

Sper mult. Poate că trebuie ca hegelianismul să se descompună și să moară ca să lase moștenire lumii elementele adevărului nemuritor pe care le conține printre erorile sale fără număr. Întemeietorul său a văzut foarte bine că în rațiune este o mișcare internă, o putere perpetuă de a izvorî din ea însăși în anumite momente, căci axiomele noi, de care vă vorbeam adineauri, le voi numi, dacă binevoiți, *axiome medii*, pentru a le distinge de axiomele propriu-zise, de acele mari formule goale care nu produc nici o direcție determinată a inteligenței omenești, pentru că se aseamănă cu toate. El nu și-a imaginat decît faptul că ideile succesive ale rațiunii trebuiau să fie o simplă dezvoltare logică a unora din celelalte; le-a căutat, dar nu în istorie, singura în stare să le reveleze, ci într-o scolastică arbitrară și găunoasă, ceea ce putea fi doar un mod de a se juca cu cuvintele.

SCHOPENHAUER

Mergeți, deci, pînă la capătul gîndirii dumneavoastră! Spuneți că hegelianismul nu este decît o filozofie de calambururi.

EU

Trebuie să reiau, deci, marea lucrare a hegelienilor despre progresul intim al rațiunii pure,

dar trebuie s-o reiau într-un mod cu totul nou, în afara iluziilor lor. Dacă rațiunea are o istorie care explică toate celelalte părți ale istoriei, nu trebuie s-o căutăm nicicum în *a priori* scolastice, ci chiar în istorie. Astfel, după mine, filozofia va fi reînnoită și, în loc să fie o mică specialitate psihologică, cum e în Franța, ori o scolastică panteistă, cum e în Germania, ea va avea în sfîrșit adevăratul său rol de ghid sau mai degrabă de stimulatoare suverană a mișcării umane. Ați reacționat împotriva hegelianismului; ați contribuit la uciderea lui; în acest fel, dumneavoastră permiteți oamenilor să primească moștenirea prețioasă pe care o lasă după el. Este un serviciu pentru care vă datorăm o recunoștință profundă. Ați crezut că-l înlăturați pe Hegel; ați demonstrat că el nu este decît o prefață a unei noi filozofii; iar ideea fundamentală a acestei noi filozofii va fi ideea de Revoluție.

Schopenhauer se foi puțin în fotoliul lui, la aceste cuvinte; pe urmă își trecu mîna peste frunte și se reculese cîteva minute. Nu voiam să prelungesc la nesfîrșit întrevederea; îi mulțumii pentru conferința pe care binevoise să mi-o țină; el îmi răspunse prin cîteva formule de curtoazie, dar, vorbindu-mi, părea să continue un dialog cu sine însuși. Mă pregăteam să trec pragul, cînd îmi zise pe un ton care mă frapă:

„Ceea ce ați numit *axiome secundare* este ingenios și ideile dumneavoastră, deși contrare adevărului așa cum îl concep eu, se leagă riguros. Da, dacă viața nu este un contrasens și o decădere, Revoluția este totul, cuprinde totul, și ea poate deveni o mare metafizică. Numai că, dacă vă continuați meditațiile, nu uitați ultimul meu cuvînt: marea problemă nu este aceea a binelui, ci aceea a răului. Nu vă încredeți în metafizicile dulcege. O filozofie din paginile căreia nu se aud plînsete, gemete, scrîșnetul dinților și zgomotul formidabil al uciderii reciproce și universale nu este o filozofie”.

Contele Louis-Alexandre Foucher de Careil*

A fost consilier general în departamentul Calvados din 1859 pînă în 1870, apoi prefect în Côtes-du-Nord și Seine-et-Marne. Și-a consacrat timpul liber filozofiei și a publicat cîteva manuscrise inedite ale lui Leibniz. L-a vizitat pe Schopenhauer în 1859.

Ar fi interesant de scris despre viața acestui filozof atît de multă vreme necunoscut, care a devenit celebru abia după moartea sa: dar întreprinderea ar fi dificilă pentru că, asemenea lui Descartes, a trăit singuratic și retras, iar informațiile despre el au lipsit pînă acum; Schopenhauer considera că preocuparea biografilor și, mai mult chiar, biografiile sînt lucruri neînsemnate. Așadar, fără confidențele executorului său testamentar, ale cărui indiscreții ne

---

* *Hegel et Schopenhauer*, Hachette, 1862.

dau posibilitatea să satisfacem parțial curiozitatea cititorului, nu am putea să redăm fizionomia singulară a acestui om extraordinar și nici pe aceea a părinților săi, lacună desigur regretabilă în viața unui filozof, mai ales că una dintre tezele sale fundamentale este cea a eredității, în conformitate cu care proprietățile intelectuale și morale ale celor doi părinți se transmit în proporții diferite copilului. Ar fi de ajuns să știm că el atribuie tatălui cea mai mare influență asupra formării caracterului copilului, lăsînd mamei germenele dezvoltării facultăților intelectuale, fără îndoială și ca rezultat al experienței personale. Tatăl său, patrician din Danzig, aristocrat animat de o dragoste sinceră pentru dreptate și libertate, se făcea iubit și respectat de concetățenii săi nu numai pentru că era un om de caracter, dar și pentru firea lui veselă, plină de umor. Unii cred că s-ar fi sinucis din cauza pierderii averii. Alții consideră că a murit dintr-o întîmplare nefericită. Mama sa, celebra Johanna Schopenhauer, autoare de romane faimoase, prietena lui Goethe, era o femeie exaltată, romanțioasă, fără cel mai mic simț al ordinii sau conduitei, dar înzestrată cu o sensibilitate extraordinară, cu o imaginație vie și cu un spirit care-l încînta pe Goethe. Arthur Schopenhauer s-a născut la Danzig, la 22 februarie 1788, în camera mamei sale, încăpere plină de obiecte de

artă de mare rafinament și amintiri culese din călătorii. Grecia, Franța și Anglia au fost zînele care au vegheat la nașterea sa; dar, curînd, ororile Revoluției franceze și blocada de la Danzig i-au obligat pe părinți să se refugieze la Hamburg (1793), unde cercul de atracție al Johannei începu să se lărgească și astfel îi cunoscură pe Klopstock, Tischbein, Reimarus, baronul de Staël, doamna Chevalier, Büsch, contele Reinhard, Meisner din Praga, feldmareșalul Kalkreuth, lady Hamilton și pe Nelson. Nu peste mult timp, plecară într-o lungă călătorie prin Belgia, Anglia, Elveția, Germania și Franța. Tatăl său, care sub Ludovic al XVI-lea obișnuia să petreacă uneori șase luni la Paris, a fost surprins chiar acolo de Revoluție. Copil încă, Schopenhauer a văzut serbările zeiței Rațiune; aceste saturnalii l-au impresionat atît de profund, încît i-au lăsat în suflet o teroare salutară. Mercier, din *Tablou al Parisului,* le arătă agitatul oraș, dar neatins încă de ororile sîngeroase. Plecară curînd la Le Havre, unde familia s-a îmbarcat pentru Anglia. Schopenhauer considera că poporul englez ocupă primul loc pe scara civilizației; nu e de mirare, dacă ne gîndim că văzuse Parisul sub Teroare, și că tatăl său, foarte original și foarte distins, îi recomanda lectura ziarului *Times,* tablou viu al societății engleze și al lumii, obicei căruia filozoful i-a rămas fidel

pînă la adînci bătrîneți. Călătoriilor sale datorează cunoașterea limbilor franceză și engleză, lucru foarte rar în Germania. Studiile făcute la Universitatea din Göttingen, unde l-a avut drept contemporan pe Bunsen, au fost îndrumate de G.E. Schulze, care a stimulat gustul tînărului pentru speculațiile filozofice, dar i-a recomandat să nu se atingă de nici un filozof, și mai ales de Aristotel și Spinoza, înainte de a se fi identificat cu Platon și cu Kant. Schopenhauer i-a urmat sfatul și i-a prins foarte bine. În egală măsură era atras de medicină. Viața lui era solitară și retrasă. În 1811 a mers la Berlin, unde preda Fichte, dar admirația *a priori* față de acesta se transformă curînd în contrariul ei. Nici teza pregătită în vederea promovării gradului de doctor nu a putut să și-o susțină în acest oraș.

Întreaga Prusie era înarmată ; înrolarea obligatorie nu cruța pe nimeni, fiind încorporați atît studentul, cît și fiul de nobil. În loc să zboare către frontiere, filozoful dădu prima sa bătălie la Jena : își susținu cu succes teza, în timp ce în depărtare se auzeau tunurile. Această teză, care cuprinde principiul viitoarei sale teorii, a fost publicată sub titlul *Despre cvadrupla rădăcină a rațiunii suficiente.*

Ce interes putea să aibă cuceritorul înarmat, din cauza căruia întreaga Germanie tremura, pentru un întîrziat visător ce ținea disertații

despre cauză? Dar, lucru și mai ciudat!, tînărul student pregătea deja marea sa lucrare despre *lumea ca voință* și nu părea să fie foarte preocupat de acea voință devenită om și numită Napoleon. Precum Hamlet la întîlnirea cu tînărul Fortinbras, știa ce anume trebuia să creadă despre mania cuceririlor care lasă doar șapte picioare de pămînt celui mai mare căpitan, celui mai norocos cuceritor. Erau acolo, după cum spune Pascal, cele două categorii ale grandorii: acțiunea și contemplația, dar separate printr-un abis. Îl văzuse pe Napoleon în toată strălucirea sa: îl văzuse la Erfurt, planînd peste galeria de regi pe care numai Goethe, cu capul său înalt, îi întrecea; îl mai văzuse la Weimar, tratîndu-i cu asprime pe nefericiții care-i cerșeau un tron precum alții cer un obol. Dar la Weimar un alt spectacol, mult mai interesant, l-a captivat în întregime pe tînărul filozof: l-a văzut pe Goethe, celălalt exemplu al forței întruchipate în geniu; apoi a fost primit de către acesta cu bunătate. De atunci, nutri un cult entuziast față de cel pe care-l numea cel mai mare om al națiunii germane. Johanna Schopenhauer l-a introdus în acest cerc în care ea fusese deja primită grație versurilor și romanelor sale. Salonul ei îi reunea de două ori pe săptămînă pe Goethe și pe Wieland, Falk, Heinrich, Meyer, Fernow, prințul Pulker, pe cei doi Schlegel și alți oameni celebri. Mama lui era o femeie de spirit,

înzestrată cu multă sensibilitate și imaginație, dar cu puțină înțelepciune; ca urmare, ea tocă o mare parte din averea copiilor. Schopenhauer avea o întreagă teorie despre economie, pe care chiar o punea în practică; deși nu a iertat-o niciodată pentru cheltuielile ei nebunești, nu ar fi pledat niciodată împotriva mamei, așa cum au clevetit inamicii, după moartea lui; dar exemplul acestei mame ce-și ruinează copiii, îmbinîndu-se cu iubirile foarte prozaice ale lui Goethe, cărora le-a fost martor sau confident, reușiră să-l facă cinic, așa cum se va manifesta mereu față de femei. Totuși, iubise la Berlin, pe urmă la Dresda și mai ales în Italia, unde îl vom regăsi curînd, spectator și actor în acele nopți de la Veneția, cînd Byron își egala modelul: *In Italia mille e tre.* Din 1814 pînă în 1818 a trăit la Dresda; orele pe care i le lăsau libere cursul și o dragoste de la palat și le petrecea în acest incomparabil muzeu, unde se iniția în artă. Un mic tratat despre viziune și culori, pe care l-a publicat atunci, a fost foarte apreciat de Goethe, analizat chiar într-o lungă și frumoasă scrisoare adresată lui Schopenhauer; nu e străin de această nouă orientare a studiilor sale și nici de vigoarea cu care a apărat întotdeauna principiile lui Goethe contra celor provenite din optica lui Newton. În această perioadă își pregătea deja opera capitală: *Lumea ca voință și reprezentare,* apărută la Leipzig,

în 1819. Faptul că a plecat încă din toamna lui 1818 fără să fi așteptat ecourile publicării cărții – ce conținea toată teoria sa metafizică, expusă cu o vigoare și o claritate remarcabile – este destul de bizar. E drept însă că a trebuit să aștepte ecourile vreme de treizeci de ani.

A petrecut în Italia anul 1819, la Roma și la Napoli. La întoarcere, în 1820, a predat un semestru, apoi, în primăvara lui 1822, și-a reluat drumul spre Italia, unde a rămas pînă în 1825. Acești ani de călătorie au lăsat urme adînci în opera lui. În cea de-a doua patrie a frumosului, imaginația lui s-a deschis spre artă. Germaniei îi datorează profunzimea metafizică, dar din Italia el a adus acea floare a gustului, care nu se află decît acolo; nu pentru că ar fi ceea ce se cheamă un cunoscător în pictură, ci pentru că opiniile sale despre estetică sînt în general juste și profunde. La întoarcere, s-a gîndit serios să se stabilească la Berlin, pentru a preda filozofia. Dar Berlinul nu putea să-l rețină pentru mult timp. Holera din 1831, care-l răpusese pe Hegel, l-a pus pe fugă pe Schopenhauer, deloc preocupat să-i ia locul la catedră și cu atît mai puțin să-l urmeze în mormînt. Se stabili, fără să mai plece vreodată, pe malurile Mainului, în această parte a Germaniei mediteraneene care, conform unei ingenioase observații a lui Humboldt, este față de clima de la Berlin ceea ce Milano este pentru

Frankfurt. Cînd l-am întîlnit eu, ocupa parterul unei case frumoase pe cheiul *Schöne Aussicht*; camera sa avea aspectul unei biblioteci. Înainte de toate, atrăgea privirile un bust al lui Goethe. O servitoare și canișul său formau întreg personalul. Acest caniș a devenit celebru pentru că, după exemplul marelui Friedrich, filozoful l-a trecut în testament. Ducea o viața confortabilă și simplă, ca un înțelept care se conducea după maxime. Totul era acolo prevăzut pentru a economisi forțele și resursele. Deși n-a fost un stoic, era fidel maximei *Naturam sequi**. Spera să-și prelungească viața pînă la o sută de ani grație regimului său de activitate sănătoasă, dar moartea l-a surprins la numai șaptezeci și doi de ani. Nu și-a dorit să mai scrie, dar voia să revadă ceea ce scrisese. A treia ediție a marii sale lucrări tocmai îi fusese plătită cu 2000 de florini. Acest rod tardiv al operelor sale, cules în toamna vieții, i-a inspirat reflecțiile cele mai ingenioase despre bieții hegelieni, care s-au bucurat de primăvara lor precum greierul, în timp ce furnica, inteligentă și cu minte, a făcut economii pentru iarnă. „Filozofia mea nu-i ca a lor, o chestiune de modă; ea va rămîne. Sfînta împărtășanie va fi botezul meu; ca la sfinți, îmi este așteptată moartea pentru a fi canonizat."

---

* Urmează natura (lat.).

Schopenhauer m-a primit așa cum îi primea pe francezi, cu excepția domnului Alexander Weil care, fiind alsacian, îi dădu impresia că este neamț. Puțin ciudată la început, conversația lui m-a atras foarte tare. Cititor asiduu al ziarului *Times,* acest interlocutor scînteietor prin vorbă și spirit era un gînditor profund. Memoria prodigioasă, pe care nu și-o etala niciodată, dar o cultiva mereu, reprezenta unul din darurile pe care le primise de la natură și prin educație. Erudiția lui extraordinară nu avea nimic din afectarea unui pedant; și totuși, avea știința *livrescă* a unui Montaigne. M-a condus în bibliotecă, unde am văzut vreo trei mii de volume; spre deosebire de amatorii noștri moderni, el le citise aproape pe toate; erau acolo puțini autori germani, mulți englezi, cîțiva italieni și majoritatea francezi. Nu voi aminti decît ediția diamant a lui Chamfort; mi-a mărturisit că, după Kant, Helvétius și Cabanis îl interesaseră cel mai mult. Este adevărat că a știut să extragă din scrierile lor gînduri ca acesta: „Marile state în care trăim se preocupă puțin de stimularea spiritului, pentru că nu au nevoie de mari inteligențe – ele se mențin prin propria lor mărime". Să notăm în trecere un Rabelais, carte rară în Germania, și o altă carte ce nu putea fi găsită decît acolo: *Ars crepitandi**. Ar fi reproșat

---

* Arta de a trage pîrțuri (lat.).

cu plăcere compatrioților săi că au prea multe consoane și prea puțin spirit. Tot ceea ce văzuse la Berlin îl scosese din sărite, nu putea să suporte grosolănia, lipsa de educație, naivitatea pedantă, fanfaronada universitară. Aproape roșea pentru că era german; trebuia să-l auzi vorbind despre acest prim popor metafizic din lume: „E un defect esențial al germanilor, zicea el, să caute în nori ceea ce au sub picioare. Dacă s-ar pronunța în fața lor cuvîntul *idee*, care pentru un francez sau un englez are un sens clar și precis, ai crede că ai de-a face cu un om care va urca în balon".

Cînd l-am văzut pentru prima oară, în 1859, la masă la hotelul Anglia din Frankfurt, era deja un bătrîn, dar ochii lui de un albastru viu erau limpezi, buzele-i subțiri zîmbeau fin, sarcastic, iar fruntea imensă, pe care părul alb i-o punea în evidență, purta pecetea distincției și a nobleții, o fizionomie scînteietoare de spirit și de maliție. Hainele sale, jaboul de dantelă, cravata albă aminteau de un bătrîn de la sfîrșitul domniei lui Ludovic al XV-lea; manierele, însă, erau ale unui bărbat din înalta societate. De obicei rezervat și cu o fire temătoare pînă la neîncredere, nu devenea comunicativ decît cu cei apropiați ori cu străinii în trecere prin Frankfurt. Gesturile-i erau sprintene și căpătau o vioiciune extraordinară în conversație; ocolea discuțiile și zadarnicele bătălii de cuvinte, pentru a se bucura mai mult de farmecul

unui taifas intim. Cunoștea și vorbea cu egală perfecțiune patru limbi: franceza, engleza, germana, italiana și, în mod acceptabil, spaniola. Cînd stătea de vorbă, verva bătrînului broda pe canavaua cam greoaie a limbii germane strălucitoare arabescuri latinești, grecești, franțuzești, englezești, italiene. Ardoarea, precizia, spiritul, bogăția de citate, exactitatea detaliilor ne făceau să uităm de timp; și, cîteodată, micul cerc al intimilor îl asculta pînă la miezul nopții, fără ca oboseala să-i apară pe față sau scînteierile ochilor să se stingă vreo clipă. Vorba sa clară și răspicată captiva auditoriul: descria și analiza în același timp; o sensibilitate delicată îi sporea ardoarea; era exactă și sigură, indiferent de natura subiectelor. Un german, care călătorise mult prin Abisinia, a fost uimit într-o zi auzindu-l ce multe detalii precise dă despre diferitele specii de crocodili și despre obiceiurile lor, și a crezut că are în fața lui un fost tovarăș de călătorie.

Fericiți cei care l-au auzit pe acest ultim *causeur* al generației secolului al XVIII-lea! Era un contemporan al lui Voltaire și Diderot, Helvétius și Chamfort; gîndurile sale mereu vii despre femei, despre contribuția mamelor în transmiterea de calități intelectuale copiilor, teoriile, mereu originale și profunde, despre raporturile între voință și inteligență, despre artă și natură, despre moartea și viața speciei,

observațiile despre stilul vag, greoi, plictisitor al celor ce scriu ca să nu spună nimic sau își pun o mască și gîndesc cu ideile altora, reflecțiile picante contra anonimelor și pseudonimelor și a stabilirii unei cenzuri gramaticale și literare pentru ziarele care folosesc neologisme, solecisme și barbarisme, ingenioasele ipoteze pentru a explica fenomenele magnetice, visul, somnambulismul, ura față de toate excesele, dragostea pentru ordine și oroarea față de obscurantism, „care, dacă nu-i un păcat împotriva Sfîntului Duh, este unul împotriva spiritului omenesc", toate la un loc alcătuiesc fizionomia sa cu totul aparte în acest secol. Același farmec îl regăsim cînd îl citim. Filozofia aceasta a fost gîndită, discutată, trăită ca și aceea a lui Socrate; daimonul său este *umorul*, o altă formă a ironiei socratice. Dar metoda lui este aceeași.

Trebuie să știm ideea fundamentală a filozofiei sale, despre care Schopenhauer spunea: „E marea mea descoperire, este o Tebă cu o sută de porți"; totul are la bază o forță, una singură, identică, mereu egală cu sine și mereu aceeași; această forță, voința, dormitează în plante, se trezește în animal, dar nu este conștientă de ea însăși decît în om; ideea a fost dezvoltată de către filozof cu o bogăție și o originalitate remarcabile, ce pot fi dovedite de nenumărate ori.

Schopenhauer nu era însă numai un metafizician; avea în el stofă de adevărat moralist. Citiți-i

Parerga și *Paralipomena*, și veți găsi acolo un amestec original de calități și defecte care îl recomandă aproape în egală măsură atenției noastre. Principii de morală, reguli de viață, sfaturi practice, igiena sufletului, totul se găsește în acele pagini. Schopenhauer nu-i un moralist amabil, de acord, dar există, de pildă, plante amare al căror suc curăță și fortifică, iar noi trebuie să ne întrebăm dacă Germania avea un La Rochefoucauld al ei. L-am numit pe La Rochefoucauld: într-adevăr, moraliștii francezi, La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort și Rousseau, citiți cu asiduitate, erau companionii obișnuiți ai filozofului. Îi știa pe dinafară și îi cita de cîte ori era cazul. Acești autori prețioși, acești maeștri ai artei de a trăi bine, sînt prea neglijați azi în Franța, și este cam neplăcut să vezi că un german ni-i revela nouă înșine prin scrierile sale, pentru că și-a însușit ca nimeni altul maximele lor. La Rochefoucauld și Chamfort scînteiază în paginile lui ca diamantul. Gîndirea lor se potrivește cu stilul său. Ascultați paralela făcută între La Rochefoucauld și Machiavelli: „Machiavelli se desparte pentru totdeauna și chiar într-un mod răsunător de ideea de prinț, împrumutată din Evul Mediu, și de ideea de suveranitate de drept divin, ce i se pare atît de obscură, încît nici nu o mai combate; el presupune că teza contrară e adevărată *a priori* și nu mai e nimic de explicat. Cartea sa nu-i decît

practica invariabilă, încă în vigoare, readusă la teorie și expusă cu o mare forță și o consecvență nemaiîntîlnită, care fac sarea și piperul acestui tablou adevărat, prezentat sub formă de teorie cu un talent extraordinar. Același lucru despre mica operă nemuritoare a lui La Rochefoucauld, a cărei temă este viața privată și nu cea publică, și unde nu ni se dau sfaturi, ci ni se oferă observații. Acestei mici cărți cred că trebuie să i se redea doar titlul; căci, cel mai adesea, nu sînt maxime, nici reflecții, ci observații". Valoarea lui Chamfort, pe care poate o exagerează puțin, i s-a revelat prin gîndurile acestuia despre oameni și prin fondul de mizantropie care nu i-a displăcut deloc lui Schopenhauer. Chamfort spunea: „Există o valoare a oamenilor ca a diamantelor, care, la un anumit standard în ceea ce privește grosimea, puritatea, perfecțiunea, au un preț fix marcat, dar, dincolo de aceasta, rămîn fără valoare și nu găsesc cumpărători". Schopenhauer se știa, desigur, unul dintre acele diamante rare și el s-a bucurat găsind un interpret al gîndurilor sale într-o franceză atît de bună. Helvétius are atîta spirit cît e nevoie ca să ne placă și ca să aflăm, prin comparație, destul de exact gradul de spirit pe care îl avem noi înșine. Schopenhauer știe unde să descopere aurul.

Pentru a da cititorilor o idee despre morala sa, ni s-a părut potrivit să grupăm aici unele dintre

gîndurile sale și să notăm la sfîrșit cîteva aforisme extrase din *Parerga*.

Îl voi nota mai întîi chiar pe acela despre morală: „A spune că lumea are un sens pur fizic și nici o semnificație morală este cea mai mare și mai primejdioasă greșeală, o eroare fundamentală, efectul unei negre perversități, personificare a Anticristului însuși. Și totuși, în pofida tuturor religiilor care spun contrariul prin miturile lor, marea greșeală nu dispare complet de pe fața pămîntului, ea își ridică din cînd în cînd capul hidos pînă cînd indignarea o forțează să se ascundă din nou".

Iată alte cîteva, alese la întîmplare: „Viața omului este o suită de variații pe o temă cunoscută. Viața se termină, ca și cavatina din *Don Juan,* printr-un acord minor". – „Cu cît cercul vieții noastre se micșorează, cu atît sîntem mai fericiți: de aceea orbii sînt mai puțin nenorociți decît par și aceasta e cauza calmului, a aerului blajin ce se observă pe fețele lor." – „Gîndurile noastre de dinaintea somnului sau din clipa cînd ne trezim sînt cel mai adesea reminiscențele lucrurilor pe care le-am trăit. Dimineața, toate visele au fugit; spaniolii spun: noaptea este neagră, ziua e albă. Seara, nefiind timpul meditației, rațiunea, ca și ochiul, vede mai puțin corect și mai puțin departe decît o face ziua – numai dimineața este prielnică meditației. Căci dimineața

este tinerețea zilei: totul este mai proaspăt, mai surîzător, mai ușor; ne simțim mai puternici, mai bine dispuși: facultățile noastre ne aparțin. Nu trebuie să scurtăm acest timp prețios trezindu-ne tîrziu sau pierzîndu-l cu ocupații nedemne și conversații lîncede, pentru că este chintesența vieții. Seara este bătrînețea zilei; de aceea, seara sîntem opaci și obosiți, *geschwatzig und liechtsinnig.*" – „Sufletele înrudite se recunosc de departe." – „Rațiunea înseamnă *profet*: *vernunft de vernehmen*: a prezice."

„Cel ce nu merge la spectacol seamănă cu un om care își face toaleta fără să se uite în oglindă." – „Femeile sînt niște copii mari. Ca furnica înaripată, care după concepere își pierde aripile devenite inutile și chiar primejdioase, femeia, după unul sau doi copii, își pierde frumusețea. În India o femeie valoreaza cît un elefant: cînd este estimată la acest preț, este foarte mîndră."

Despre zgomotele orașului: „Zgomotele sînt ca o ghilotină ce amenință viața savantului. Pentru ce se potcovesc caii? Și de ce sînt tolerate meseriile zgomotoase în incinta orașului? Este, desigur, o conjurație a celor ce muncesc cu brațele contra celor ce muncesc cu capul. O infamie, o barbarie, o crudă nedreptate". – „A gîndi fără creier înseamnă a digera fără stomac." – „În domeniul înțelegerii domnește aparența care falsifică pe moment realitatea; dar în cel al rațiunii domnește

eroarea, care ține mii de ani popoare întregi sub sceptrul său."

„În viața practică, geniul este tot atît de puțin util ca un telescop la spectacol. Oamenii de spirit formează o castă și tind să se izoleze de mulțime, de paria. Grecii considerau celelalte națiuni barbare: englezul vorbește cu dispreț de *continent and continental*; credinciosul nu vede decît eretici sau păgîni peste tot; nobilul îl consideră plebeu pe cel ce nu are rangul său. Ce este de mirare în faptul că eruditul german vede pretutindeni doar filistini?"

„Un Dumnezeu impersonal este o pură invenție a profesorilor de filozofie, un cuvînt golit de sens pentru a-i mulțumi pe nătîngi și a-i face pe birjari să tacă."

Vorbind de caste: „Spinii sînt cei ce poartă trandafirii". – „Ordinele, decorațiile cuiva sînt scrisori la vedere pentru opinia publică: valoarea lor depinde de creditul de care se bucură cel ce le poartă."

Postfață

„Mare pişicher! Ăsta-i bun de prefect!”
(Caragiale)

Schopenhauer nu s-a îndoit niciodată că o binemeritată glorie va compensa, mai devreme sau mai tîrziu, eșecul său universitar. A fost mereu convins că gîndirea sa filozofică va atrage fără greș o adevărată elită. Se complăcea în rolul seducător de *„geheimer Typ für Kenner”*. Asemenea „cunoscători” erau și cei trei francezi ale căror conversații cu Schopenhauer sînt reunite în acest volum. Erau în primul rînd, lucru rar la acea epocă în Franța, excelenți cunoscători ai culturii germane. Doi dintre ei, Paul Armand Challemel-Lacour și Frédéric Morin, fuseseră elevi ai prestigioasei École Normale Supérieure și aparțineau, deci, unei elite destinate în principiu profesoratului. Politica i-a îndepărtat însă pe amîndoi de o promițătoare carieră universitară. Asta nu înseamnă că cei doi ar fi ales cariera politică, în speranța unei rapide ascensiuni sociale; dimpotrivă, atitudinea lor față de lovitura de stat a

viitorului Napoleon al III-lea a dus la îndepărtarea din învățămînt, iar apoi – în ce-l privește pe Challemel-Lacour – la exil. Amîndoi refuzaseră să jure fidelitate față de noul regim inaugurat la 2 decembrie 1851, sub cuvînt că președintele Bonaparte se dovedise el însuși sperjur prin acțiunea sa împotriva unei ordini legale față de care se angajase. Chestiunea era, de fapt, mai complexă chiar și din punct de vedere juridic, fără a mai vorbi de beneficiul politic al unei operațiuni de restaurare a ordinii publice și a păcii sociale. Nu e însă aici locul unui elogiu al geniului lui Napoleon al III-lea sau al operei sale. Rețin doar, pe lîngă neînțelegerea arătată de cei doi tineri filozofi, entuziasmul lor juvenil pentru idealurile Revoluției de la 1848 și respectul pentru cuvîntul dat. Vor fi vorbit ei despre toate acestea cu Schopenhauer, care se arătase atît de ostil față de Revoluție încît autorizase forțele de ordine să tragă din propriul apartament și care își va lăsa o parte din avere soldaților participanți la represiune și orfanilor lor? Ce putea gîndi un asemenea om despre acești normalieni zurbagii, care luaseră parte la agitația revoluționară? Amîndoi sînt destul de discreți în această privință; doar Frédéric Morin lasă să se înțeleagă că a avut ultimul cuvînt printr-o înflăcărată apologie a ideii de Revoluție. Pasajul în cauză are însă un iz de poveste aranjată, destinată să-l pună pe autor într-o lumină favorabilă din punctul de vedere al galeriei sale politico-intelectuale. Este absolut

exclus ca Schopenhauer să fi admis, convins de argumentele tînărului vizitator, că „dacă viața nu e absurdă și mizerabilă, Revoluția e totul și poate deveni o mare metafizică". Asimilarea Revoluției cu o „metafizică", și încă „mare", nu putea fi pentru bătrînul filozof decît un galimatias lipsit de sens. Iar judecata sa pesimistă asupra vieții, tranșantă și definitivă, nu avea să suporte condițiile nici unui fel de „dacă".

În orice caz, cei doi pașoptiști au ajuns, cum era de așteptat, departe. Au ajuns într-o primă etapă prefecți. Au fost numiți în același timp, anume în 1870, îndată după căderea celui de-al Doilea Imperiu. Aveau deci sarcina consolidării noii ordini republicane. „Grea misie", orice s-a spune. Grea mai cu seamă pentru Challemel-Lacour, numit cu puteri cvasi-dictatoriale, de „comisar al Republicii", tocmai la Lyon, unde Revoluția era în toi. Pentru a da cititorului o idee despre gravitatea situației, voi aminti doar că Bakunin, „spaima burghezilor", dinamita făcută om, se afla și el pe-acolo. Ei bine, Challemel-Lacour, om de complexiune delicată, intelectual sceptic și rafinat, a știut să facă față urgiei mînate de Falstaff-ul anarhiei. Mai mult, el n-avea de-a face numai cu extrema stîngă, ci și cu o dreaptă catolică și monarhistă foarte bine implantată într-un oraș care nu uitase ororile terorii iacobine. Nici cu generalul Mazure, comandant proaspăt numit al trupelor din oraș, înțelegerea nu se arăta ușoară. Filozoful nostru dansa, așadar, pe un vulcan.

Dar mare e puterea filozofiei! Ea este, contrar a ceea ce se crede de obicei, o școală a concretului, o pregătire indispensabilă omului politic. Din opera lui Schopenhauer, prefectul normalian știuse să extragă elementele unei viziuni despre natura umană, dezbărate de orice iluzie. Va fi citit el, desigur, și *Aforismele asupra înțelepciunii în viață*, breviar al pișicherlîcului subtil care completează cu grație pesimismul schopenhauerian. Oricît era el de republican și anticlerical, Challemel-Lacour gusta, în aceeași ordine a pesimismului antropologic, și operele lui Joseph de Maistre, pe care îl elogiază copios în ale sale *Études et réflexions d'un pessimiste*. Nici o mirare, deci, că republicanismul său nu era cîtuși de puțin radical, optimist sau socializant; era, dimpotrivă, autoritar și – în limbajul epocii – „oportunist", adică orientat exclusiv către realizările concrete, „oportune". Republicanii oportuniști, grupați în jurul lui Gambetta, al „nemuritorului Gambetta", și conduși în mod ocult de Challemel-Lacour, mentorul lor filozofic, urmăreau să se impună opiniei publice drept cei mai eficienți apărători ai ordinii. Îl văzurăm deja în această ipostază, ca „bampir al județului", pe delicatul nostru filozof. Prezența concomitentă în același oraș, dar pe baricade diferite, a lui Bakunin și a lui Challemel-Lacour, are un tainic înțeles filozofic: anarhismul politic decurge dintr-o viziune optimistă despre om, în vreme ce pesimismul duce la ideea necesității unei autorități

ferme, care să stăvilească relele instincte ale oamenilor.

Tot prefect a ajuns, la un moment dat, și cel de-al treilea autor, pe care pînă în prezent l-am neglijat, anume contele Foucher de Careil. Dacă destinele lui Morin și Challemel-Lacour urmează un strict paralelism, biografia lui Foucher de Careil iese întru cîtva din schema descrisă pînă acum: n-a fost numit prefect în 1870, ci abia în 1872. Acest detaliu ar putea părea futil, dar spune de fapt foarte multe. Doi ani schimbaseră cu totul configurația politică a Franței. Izbucnise Comuna din Paris, fusese apoi reprimată, o majoritate conservatoare și monarhistă cîștigase alegerile parlamentare, iar guvernul cu adevărat republican, din 1870, trebuise să se retragă. Foucher de Careil, mare proprietar și notabil din Calvados, corespundea de minune noului moment. Sub Napoleon al III-lea nu fusese opozant; la alegerile locale din 1861 se recomandase bunăvoinței electoratului prin faptul că era „singurul candidat decorat de împărat". Favoarea suveranului nu pare însă a-l fi copleșit pe contele normand, care s-a mulțumit, pînă-n 1870, cu funcția de *conseiller général* în regiunea lui de baștină, văzîndu-și în continuare de cercetările sale filozofice. Dintre cei trei, el este, desigur, filozoful cel mai savant, deși nu făcuse briliantele studii ale celorlalți (sau poate tocmai de-aceea). Lucrările sale de istorie a filozofiei sînt numeroase; în primul rînd trebuie amintite ediția completă a operelor lui

Leibniz, pe care însă n-a apucat să o termine, și studiul *Leibniz, la philosophie juive et la cabale*. Pe lîngă lucrări despre Descartes, Spinoza și Goethe, a scris și una dintre primele cărți despre Schopenhauer (*Hegel et Schopenhauer*), pe care Frédéric Morin o folosește abundent, dar fără s-o citeze, în propriul său articol. Prefect și senator la începuturile celei de-a III-a Republici, Foucher de Careil este numit ambasador la Viena, în 1883. Originile aristocratice, cultura germană și convingerile conservatoare îl destinau acestui post diplomatic, din care își va da totuși demisia trei ani mai tîrziu, cînd va fi luată decizia exilării membrilor dinastiilor care au domnit în Franța. Misiunea diplomatică și-o începuse de altminteri în vremea ministeriatului lui Challemel-Lacour. Acesta fusese deja, după o scurtă misiune diplomatică la Berna, ambasador la Londra, între 1880 și 1882, iar trecerea sa pe la Ministerul de Externe a fost tocmai marcată de tensiunea franco-britanică în chestiunea Egiptului. După cum se vede, destinele celor doi filozofi s-au tot întretăiat, iar după întoarcerea lui Foucher de Careil de la Viena s-au putut vedea întruna la Senat, din care amîndoi făceau parte. Challemel-Lacour a devenit, încaltea, chiar președinte al maturului corp, funcție pe care a exercitat-o pînă la moarte, în 1896.

Iată, așadar, trei destine paralele, încărcate de prestigioase demnități politice. Frecventarea filozofiei schopenhaueriene nu-i va fi îndepărtat de

vanitățile lumești. De altminteri, pot fi ei considerați cu adevărat discipoli ai filozofului din Frankfurt? În ce-l privește pe Morin, am văzut că nu poate fi vorba de așa ceva. Foucher de Careil, deși cunoștea mai bine opera lui Schopenhauer, era în primul rînd preocupat de o critică a ceea ce el numea „les mœurs philosophiques allemandes", care să reabiliteze prin contrast „le bon sens français". Nu fără satisfacție notează el preponderența cărților franțuzești în biblioteca lui Schopenhauer, care-i apărea, desigur, drept cel mai francez dintre filozofii germani; asta-l salva în bună măsură în ochii eruditului notabil normand. Cel mai apropiat de pesimismul schopenhauerian rămîne Challemel-Lacour: la el, pesimismul a fost o atitudine constantă și profundă, de care nu s-a despățit nici în momentele celei mai mari glorii. Interesul său pentru Schopenhauer nu-i nici simplă curiozitate, nici exercițiu erudit, ci dorința sinceră de-a găsi un răspuns la propriile frămîntări. De aceea și este figura acestui normalian plăpînd atît de fascinantă: politician de mare anvergură, energic în ciuda unei sănătăți fragile, adulat și influent, el era în fond un pesimist deprimat, dublat de un amant romantic și nefericit. Din cupa gloriei lumești a gustat cu sobrietate, fără să uite mizeria condiției umane. Poate că tocmai asta făcea din el un perfect om de stat. Și-o fi dat seama bătrînul Schopenhauer de toate acestea? I-o fi cîntărit el pe cîteșitrei? O fi înțeles el că cei trei tineri admiratori erau toți „buni

de prefecți" și că cel mai tare dintre ei nu era nici notabilul normand, nici democratul optimist, ci amantul belaliu și sentimental? În orice caz, ironia cu care îi vorbește acestuia din urmă despre dragoste poate fi un semn. Nu întîmplător, conversația cea mai abundentă pe această temă este cea purtată de Challemel-Lacour: fiecare cu mania lui.

Schopenhauer era un bun cunoscător de oameni. Această calitate și-o cultivase cu stăruință, citindu-i și recitindu-i pe comicii greci și satiricii latini, pe moraliștii francezi și „cinicii" de pretutindeni. Nu degeaba tradusese „iezuiticul" *Oracol manual* al lui Balthasar Gracián. Mai făcuse pe deasupra și propriile lui observații: masa pe care o avea rezervată în fiecare zi la unul din cele mai luxoase restaurante din Frankfurt servea studiului *de visu* al moravurilor omenești. O asemenea înțelepciune practică nu putea fi decît fructul bătrîneții. De aceea și trebuie avute în vedere două momente distincte în opera sa, care pot fi desemnate comod prin titlul cîte unei cărți: *Lumea ca voință și reprezentare* și *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*. Scopul celei dintîi tot înțelepciunea este, dar cea teoretică, pe care grecii o numeau *sophia*, în vreme ce *Aforismele* vizează acea înțelepciune practică, ce se mai cheamă și *phronesis* sau *prudentia*. Schopenhauer reabilitează astfel o distincție clasică, pe care Kant o discreditase cu puțină vreme înainte. Într-o anexă la cartea sa fundamentală, *La prudence chez Aristote*, Pierre Aubenque a clarificat magistral această

chestiune. În viziunea aristotelică, „prudența" era acea „habileté vertueuse" fără de care morala riscă să rămînă literă moartă, un simplu ansamblu de „intentions vertueuses". Imperativul categoric kantian exclude din sfera moralității imperativele ipotetice, acestea nefiind decît maxime de ordin „tehnic", adică de o specie inferioară. Acțiunea concretă, însă, se înscrie într-o lume a ipoteticului, în care intenția trebuie ajustată condițiilor date. Prudența este tocmai simțul acestei ajustări. „Înțelepciunea în viață", de care vorbește Schopenhauer, nu-i altceva decît o metamorfoză a prudenței aristotelice. Nu degeaba și încep *Aforismele* printr-o referință explicită la *Etica nicomahică* și la distincția celor trei categorii de bunuri omenești. Chiar dacă Schopenhauer nu o păstrează întocmai, însăși ideea unei asemenea împărțiri revelează o atitudine care ține de *phronesis*, ea devine fără rost în perspectiva imperativului categoric, definit prin forma sa universală.

În *Cele două probleme fundamentale ale eticii* se află argumentarea teoretică în favoarea unei viziuni asupra moralei diferite de cea kantiană. Nucleul întregii critici este discuția în jurul conceptului de cauzalitate, începută deja în *Rădăcina împătrită a principiului rațiunii suficiente*, teza de doctorat a tînărului filozof pesimist, și continuată în *Critica filozofiei kantiene*. Relația dintre Schopenhauer și Kant a dat naștere la tot felul de neînțelegeri, datorate în bună măsură lui Schopenhauer însuși. Acesta a

avut mereu pretenția de-a fi fost cel mai mare continuator al filozofului din Königsberg, în măsura în care identificase lucrul în sine ca voință. Dacă ar fi auzit așa ceva, Kant ar fi surîs sau ar fi dat din umeri. Culmea este că această pretenție a fost luată în serios, atît era de mare voga schopenhaueriană în a doua jumătate a secolului trecut; generația lui Maiorescu a crescut cu certitudinea că Schopenhauer deslușise enigma lucrului în sine. Cînd o mai riguroasă cercetare a kantianismului a spulberat această iluzie, publicul filozofic a trecut în cealaltă extremă, dînd cu totul uitării seriozitatea cu care Schopenhauer examinase problemele spinoase ale sistemului kantian. Nu trebuie pierdută nici o clipă din vedere strînsa legătură dintre diferitele părți ale operei sale. Critica conceptului kantian de cauzalitate, dezvoltată în teza de doctorat din 1813, duce la negarea liberului arbitru și a divinității înțelese după schema unei *causa sui*, noțiune contradictorie în viziunea lui Schopenhauer. Orice cauză, spune el în scrierea sa de tinerețe, face parte dintr-un lanț nesfîrșit, în care fiecare fapt este, alternativ, efect și cauză. Ideea unei cauze prime contrazice deci însăși noțiunea de cauzalitate. De aici decurg ateismul schopenhauerian, precum și întreaga concepție despre voință ca fiind lipsită de liberul arbitru. Asta nu înseamnă însă că omul nu are nevoie de religie, nici că nu poate accede la libertate. Iată paradoxul vertiginos în fața căruia ne așază Schopenhauer: chiar dacă Dumnezeu nu

există, religia rămîne adevărată, și chiar dacă voința umană nu e liberă, scopul cel mai de preț în viață este eliberarea. Nu-i locul unei dezvoltări mai largi asupra felului în care Schopenhauer a rezolvat aceste delicate chestiuni, iar elementele *Weltanschauung*-ului său sînt îndeobște cunoscute: ascetism, misticism, contemplație estetică, toate unindu-se întru negarea de sine. Există o vulgată schopenhaueriană, o viziune rapidă și simplificatoare asupra unui sistem filozofic de mare complexitate, care, venind în întîmpinarea comodității intelectuale a „publicului cultivat", a dăunat mult unei recepții pe măsura operei.

Și tare mă tem că articolele celor trei filozofi francezi vehiculează la rîndul lor, întrucîtva, o imagine „folclorică" a filozofului din Frankfurt: bătrîn cinic și sarcastic, scuipînd întruna venin asupra celor mai mărețe aspirații omenești și împingînd paradoxul pînă la a se vrea cu orice preț „budist". Fără a fi propriu-zis false, toate aceste aspecte pot ascunde coeziunea și ramificațiile gîndirii schopenhaueriene. Nu e vorba de un reproș, pe care l-aș face viitorilor prefecți: știuseră de minune să găsească tonul potrivit unor reportaje filozofice despre un autor încă necunoscut în Franța. Prezentîndu-l ca pe un original plin de duh, epatant și sulfuros, au reușit să stîrnească un interes ce va crește necontenit. Avem acum, cred, distanța necesară pentru a aprecia umorul, vioiciunea și eleganța unor texte care cu greu pot fi înscrise într-un gen literar anume:

dialog filozofic sau cozerie mondenă, sub formă de interviu sau reportaj. Știm totodată că trebuie mers mai departe, că recepția operei lui Schopenhauer își are istoria ei și că, în această ordine de idei, Jean-Adolphe Cantacuzène, junimistul discret, a făcut mai mult, traducînd în franțuzește nu numai *Lumea ca voință și reprezentare*, ci și scrieri „minore” a căror importanță capitală am avut deja ocazia să o relev: *Aforismele, Rădăcina împătrită, Critica filozofiei kantiene*. Detaliu revelator, aceasta din urmă a apărut la București. Ca și Foucher de Careil, Cantacuzène era „mari propitar”, lipsit de apetituri politice. Amicul Maiorescu, însă, traducătorul *Aforismelor* în românește, s-a arătat bun nu numai de prefect, ci chiar de prim-ministru; și încă în plin conflict balcanic!

Nu este prudența virtutea cardinală a omului politic?

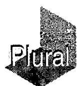
Toader Paleologu

Cuprins

POLIROM

Fericiţi cei care l-au auzit pe acest ultim *causeur* al generaţiei secolului al XVIII-lea! Era un contemporan al lui Voltaire şi Diderot, Helvétius şi Chamfort; gîndurile sale mereu vii despre femei, despre contribuţia mamelor în transmiterea de calităţi intelectuale copiilor, teoriile, mereu originale şi profunde, despre raporturile între voinţă şi inteligenţă, despre artă şi natură, despre moartea şi viaţa speciei, observaţiile despre stilul vag, greoi, plictisitor al celor ce scriu ca să nu spună nimic sau îşi pun o mască şi gîndesc cu ideile altora, reflecţiile picante contra anonimelor şi pseudonimelor şi a stabilirii unei cenzuri gramaticale şi literare pentru ziarele care folosesc neologisme, solecisme şi barbarisme, ingenioasele ipoteze pentru a explica fenomenele magnetice, visul, somnambulismul, ura faţă de toate excesele, dragostea pentru ordine şi oroarea faţă de obscurantism, „care, dacă nu-i un păcat împotriva Sfîntului Duh, este unul împotriva spiritului omenesc", toate la un loc alcătuiesc fizionomia sa cu totul aparte în acest secol. Acelaşi farmec îl regăsim cînd îl citim. Filozofia aceasta a fost gîndită, discutată, trăită ca şi aceea a lui Socrate; daimonul său este *umorul*, o altă formă a ironiei socratice. Dar metoda lui este aceeaşi.

copertă: Sigismund Ruhl, *Portretul lui Arthur Schopenhauer*, 1815, ulei pe pînză

EDITURA POLIROM
ISBN 973-683-156-6